

MERKITYS, HISTORIA JA IDEOLOGIA

Karl Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtien tarkastelua

Tuukka Kaidesoja

Sosiologian Pro gradu -tutkielma
Syksy 2002
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Merkitys, historia ja ideologia: Karl Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtien tarkastelua
Tuukka Kaidesoja
Sosiologian Pro gradu -tutkielma
ohjaajat: professori, YTT Kaj Ilmonen ja assistentti, YTL Jukka Laari
Jyväskylän yliopisto
syksy 2002
103 sivua

Tiivistelmä

Tutkielmassa tarkastellaan Karl Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtina toimineita ongelmia sekä joitain hänen esittämiään ratkaisuja näihin ongelmiin. Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtia selvitetään merkitysten tulkintaa, historismia sekä ideologian käsitettä koskevien aihepiirien kautta. Työssä keskitytään pääasiassa teoreettisen ja metodologisen tason kysymysten käsittelyyn. Lisäksi tutkielmassa suhteutetaan Mannheimin tiedonsosiologiaa nykyiseen sosiologiaan ja erityisesti tiedonsosiologiaan. Mannheimin käsittelemien ongelmien esitetään olevan edelleen monessa suhteessa ajankohtaisia. Hänen tiedonsosiologiastaan katsotaan niin ikään löytyvän edelleen ajankohtaisia ja elinvoimaisia teoreettisia ja metodologisia oivalluksia. Eräiltä osin sen esitetään kuitenkin kaipaavan korjauksia ja täydennyksiä. Lähteinä tutkielmassa käytetään pääasiassa Mannheimin kirjoitusten englanninkielisiä käännöksiä sekä Mannheimista kirjoitettua kommentaarikirjallisuutta.

Avainsanat: historismi, ideologia, Mannheim, merkitys, tiedonsosiologia

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
2. MANNHEIMIN TIEDONSOSIOLOGIAN KONTEKSTI	8
2.1 Mannheimin elämästä	8
2.2 Weimarin tasavallan ajasta	11
2.3 Modernin aikakauden kriisi	13
2.4 Mannheimin intellektuaalisista vaikutteista ja metodista	18
3. MERKITYKSEN KERROKSET	22
3.1 Maailmankuva, kulttuuriobjektit ja luonnonobjektit	22
3.2 Objekttiivinen merkitys.....	24
3.3 Ekspressiivinen merkitys.....	26
3.4 Dokumentaarinen merkitys	31
3.5 Ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys.....	34
3.6 Merkitykset, tulkinta ja tiedonsosiologia.....	39
4. HISTORISMIN HAASTE	46
4.1 Historismin käsitteestä	46
4.2 Staattinen valistusfilosofia vs. dynaaminen historismi	47
4.3 Historismin ongelmat	53
4.4 Historismi ja tiedonsosiologia	61
4.5 Luonnontiede ja tiedonsosiologia	73
5. IDEOLOGIAN KÄSITE	77
5.1 Ideologian käsite arkikielessä ja moderneissa ideologiateorioissa.....	77
5.2 Totaalinen ja partikulaarinen ideologian käsite	81
5.3 Ideologian käsite politiikassa	84
5.4 Totaalisen ideologian käsite tiedonsosiologian analyysivälineenä	85
5.5 Marxilaisen ideologia-teorian kritiikki	90
6. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	93
7. LÄHTEET	101

1. Johdanto

Karl Mannheim (1893-1947) lienee parhaiten tunnettu tiedonsosiologisista tutkimuksistaan. Hänen tiedonsosiologisesti merkittävimmät kirjoituksensa syntyivät 1920-luvulla Saksassa. Tämän jakson huipentumana voidaan pitää vuonna 1929 julkaistua teosta *Ideologie und Utopie*, jossa Mannheimin tiedonsosiologian on melko yleisesti katsottu saavuttaneen kypsimmän ilmaisunsa. Tiedonsosiologia muodostaa kuitenkin vain yhden osan Mannheimin poikkeuksellisen laaja-alaisesta tuotannosta, joka ulottuu lukuisille filosofian, sosiologian ja sosiaalipsykologian alueille.

Mannheimin tiedonsosiologian tutkimuskohteena on ajattelun ja tiedon sidonnaisuus sosiohistorialliseen eksistenssiin. Tiedonsosiologisessa tarkastelussa ajattelua ja tietoa tutkitaan historiallisina ja ryhmäsidonnaisina prosesseina. Ihmiset eivät siis Mannheimin mukaan ajattele ja tiedä muista ihmisistä eristäytyneinä, atomaarisina yksilöinä, vaan ennemminkin osallistuvat erilaisten ryhmien jäseninä ajatteluun, joka on alkanut ennen heitä ja joka jatkuu heidän jälkeensä. Tiettyyn ryhmään (esim. perheeseen, yhteiskuntaluokkaan, sukupolveen, ammattiryhmään, status-ryhmään jne.) sosiaalistuvat yksilöt perivät - suurelta osin tiedostamattaan - edeltäjiltään asenteita, arvoja, ajattelutapoja ja käsitteitä, joita he muokkaavat orientoituessaan kohtaamaansa sosiohistorialliseen tilanteeseen. Nämä muokatut asenteet, arvot, ajattelutavat ja käsitteet periytyvät taas seuraavalle sukupolvelle, jonka ajattelun ja tiedon perustan ne muodostavat. (Mannheim 1976, 2-3; 1993e, 374-376)

Mannheimin mukaan ajattelu ja tieto liittyvät kielen tavoin saumattomasti kollektiiviseen toimintaan. Ajattelua ja tietoa tarvitaan ryhmän jäsenille yhteisten pulmien ja ongelmien ratkaisemiseen tähtäävän kollektiivisen toiminnan organisoinnissa ja koordinoinnissa. Mannheimin tiedonsosiologiassa ryhmäsidonnaisten päämäärien ja intressien katsotaan ohjaavan käsitteen- ja tiedonmuodostuksen prosessia. Tiedonsosiologiassa ollaan kiinnostuneita myös eri ryhmien välisestä vuorovaikutuksesta. Tästä näkökulmasta tietyn ryhmän toiminta voi tähdätä joko yhteistoimintaan muiden ryhmien kanssa tai suuntautua muita ryhmiä vastaan. Vastaavasti ajattelu ja tieto voivat paitsi edistää ryhmien välisen yhteisymmärryksen saavuttamista myös toimia aseena ryhmien välisessä konfliktissa. (Mannheim 1976, 3-4, 18-20, 26-27)

Mannheimin tiedonsosiologiassa ryhmän sosiohistoriallisen aseman katsotaan vaikuttavan voimakkaasti kyseisen ryhmän jäsenten kokemuksiin, käsitteisiin, arvoihin ja ajattelutapoihin

- heidän maailmankuvaansa (*Weltanschauung*). Tiedonsosiologiassa tutkitaan sekä tämän vaikutus-yhteyden luonnetta että sen historiallisia ilmenemismuotoja. Koska sosiohistoriallisen tilanteen ja ajattelun välinen yhteys jää usein ajattelevilta yksilöiltä itseltään tiedostamatta, niin Mannheim katsoo, että tiedonsosiologian erityisenä tavoitteena on paljastaa ihmisten ajatteluun vaikuttavia tiedostamattomaksi jääneitä kollektiivisia prosesseja niiden tietoisien kontrollin mahdollistamiseksi. Tiedonsosiologia pyrkii siis nostamaan esiin niitä ajattelun elementtejä, joita arkisessa elämässämme pidämme kyseenalaistamattomina itsestäänselvyyksinä. Tässä mielessä tiedonsosiologia toimii itseymmärryksen kasvattamisen välineenä. (mt. 1-2, 4-5, 45, 234-235, 237)

Voidaan kuitenkin kysyä, että eikö yksilö ole viime kädessä ajattelun subjekti, koska tajunta on tietoisien ajattelun edellytys ja koska ryhmällä ei ole tajuntaa. Mannheim suhtautuu kriittisesti kollektiivisen tajunnan käsitteeseen. Mutta hänen mukaansa siitä, että vain yksilöillä on tajunta, ei kuitenkaan seuraa sitä, että mentaalisia ilmiöitä, kuten ajattelua ja kokemuksia, olisi mahdollista ymmärtää kattavasti tarkastelemalla niitä puhtaasti yksilöllisinä ilmiönä. Yksilöt eivät suinkaan luo tietoista ajatteluaan ja kokemuksiaan maailmasta itseriitteisesti muista eristyksissä. Ajattelu ja kokemukset ennemminkin muotoutuvat yhteisöllisten käsitteiden oppimisen ja kollektiiviseen toimintaan osallistumisen kautta. Sosiaalistuessaan ryhmän jäseneksi yksilö oppii pitkälti ryhmänsä tavan ajatella, kokea ja tulkita ympäröivää maailmaa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikki ryhmän jäsenet ajattelisivat ja kokisivat joka tilanteessa samalla tavalla. Mannheimin mukaan ryhmän muodostavien yksilöiden voidaan ennemminkin katsoa ottavan osaa vain tiettyihin osiin ryhmälle yhteistä ajattelua. Tiettyssä konkreettisessa ryhmässä voi myös esiintyä alaryhmiä, joiden ajattelutavat poikkeavat toisistaan. Mannheim kuitenkin katsoo, että ryhmän ajattelujärjestelmä muodostaa systemaattisen kokonaisuuden, joka ei ole pelkkä ryhmän jäsenten fragmentaaristen kokemusten ja maailmankuvien summa. Hän huomauttaa lisäksi, että myös yksilöllisesti eriytyneen ajattelun synnyn taustalta voidaan löytää historiallisia ja sosiaalisia prosesseja. Näin ollen tiettyihin aikakausiin ja sosiaalisiin ryhmiin liittyvää suhteellisen yksilöllistä ajattelua on muun ajattelun tapaan tarkasteltava sosiohistoriallisena ilmiönä. Mannheim katsoo, että suhteellisen yksilöllisen ajattelun ajoittaisen esiintymisen ei saa antaa hämärtää sitä tosiseikkaa, että ajattelu ja tieto ovat pohjimmiltaan sosiaalisia ja historiallisia ilmiöitä. (mt.1-4, 25-29, 52, 239-241)

Mannheimin mukaan hänen aikaistaan tietoteoriaa ja psykologiaa leimaa vahva individualistinen ennakkoluulo, jonka mukaan yksilöt kykenevät ajattelemaan ja tietämään täysin muista ihmisistä eristettyinä. Mannheim ajattelee tämän virheellisen oletuksen juontuvan vallitsevasta sosiaalisesta tilanteesta, jossa yksilön ja ryhmän perustavanlaatuista yhteyttä ei kyetä enää havaitsemaan. Tämän vuoksi hän pyrki tiedonsosiologiassaan esittämään suuntaviittoja myös tietoteorian uudistamiselle asettamalla tietoteorian kehittäjille vaatimuksen huomioida sosiaalista todellisuutta koskevan tiedon perustavanlaatuinen sidonnaisuus tämän tiedon subjektin sosiohistorialliseen eksistenssiin. (mt. 25, 28-30, 239)

Yhteenvetona edellisestä voidaan todeta, että Mannheim vastustaa tiedonsosiologiassaan yhtäältä sellaista näkemystä, jossa tietäminen ja ajattelu ymmärretään jonkinlaisen konkreettisista subjekteista irrotetun yleisen tietoisuuden suorittamiksi prosesseiksi ja toisaalta sellaista käsitystä, jossa tietämisen ja ajattelun katsotaan olevan toisistaan erillisten yksilöiden suorituksia. Näissä molemmissa lähestymistavoissa unohdetaan tietämisen ja ajattelun sosiaalinen ulottuvuus, joka on Mannheimin tiedonsosiologian kiinnostuksen kohde.

Tutkielmani tavoitteena on jäljittää Mannheimin kirjoitusten sekä kommentaari-kirjallisuuden avulla niitä kysymyksiä ja ongelmia, jotka toimivat Mannheimin tiedonsosiologisten tutkimusten lähtökohtina. Pyrin työssäni arvioimaan myös sitä, miltä osin tutkimuksessani käsittelemät Mannheimin ajatukset ovat edelleen ajankohtaisia ja miltä osin ne ovat vanhentuneita tai edellyttävät täydennyksiä ja korjauksia. Tarkastelen työssäni myös joitain sellaisia Mannheimin tutkimusten tematiikkaan liittyviä, nykykeskustelun kannalta keskeisiä kysymyksiä ja ongelmia, joita hän ei itse käsitellyt.

Mannheim käsitteli tiedonsosiologisissa tutkimuksissaan varsin moninaisia teemoja. Tässä tutkielmassa olen rajannut tarkasteluni kolmeen aihepiiriin, joiden kautta hahmotan Mannheimin tiedonsosiologian muotoutumista. Niistä ensimmäinen koskee merkitykseen ja tulkintaan liittyviä ongelmia. Toisen teeman muodostavat tiedon ja ajattelun historiallisuuteen liittyvät kysymykset. Kolmantena aihepiirinä tarkastelen ideologian käsitteen ja ideologiateorian muodostamaa ongelmien joukkoa. Keskittyminen juuri näihin kolmeen teemaan on perusteltua ensiksikin siksi, että Mannheim käsitteli niitä kaikkia kirjoituksissaan varsin laajasti. Toiseksi nämä aihepiirit ovat relevantteja tiedonsosiologian nykykeskustelun kannalta. Kolmanneksi monet Mannheimin ajatukset, jotka koskevat näitä teemoja, ovat edelleen kiinnostavia.

Sitä vastoin vähemmälle huomiolle työssäni jäävät Mannheimin ajatukset älymystöstä (*intelligentsia*), utopioista ja sukupolvista sekä hänen sosiaalista rakennetta ja ideologioita koskevat empiiriset analyysinsä. Kattavan käsityksen muodostaminen Mannheimin tiedonsosiologiasta edellyttäisi epäilemättä näiden aihepiirien - tähän tutkimukseen verrattuna - perinpohjaisempaa käsittelyä. Koska tässä työssä keskityn nimenomaan Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtana toimineiden ongelmien tarkasteluun, ei edellä mainittujen aihepiirien marginalisoiminen käsittäakseni aiheuta suurempia pulmia. Näin on ensiksikin siksi, että Mannheimin älymystöä, utopioita ja sukupolven käsitettä koskevat yksityiskohtaiset näkemykset löytyvät vasta hänen viimeisistä tiedonsosiologisista kirjoituksistaan sekä osittain myös niiden jälkeisestä muusta tuotannosta. Toiseksi Mannheimin tiedonsosiologisten tutkimusten painopiste on teoreettisten kysymysten tarkastelussa; hänen ainoa varsinainen empiirinen tiedonsosiologinen tutkimuksensa on 1800-alkupuolen saksalaista konservatismia koskeva habilitaatiotyö. Mannheimin teoreettiset kehittelyt ovat käsittäakseni ymmärrettävissä ilman tämän varsin kiinnostavan tutkimuksen empiirisen osan yksityiskohtaisempaa tarkastelua.

Tarkastelen työssäni Mannheimin tiedonsosiologiaa pääasiassa tieteellisenä tutkimusohjelmanä. Käsittelemäni ongelmat ovat siis luonteeltaan lähinnä teoreettisia ja metodologisia - osittain jopa filosofisia. Etenkin *Ideologie und Utopie*¹ teoksen sisältyvissä kirjoituksissaan Mannheim kuitenkin eittämättä asettaa tiedonsosiologialleen myös poliittisia päämääriä. Hänen tiedonsosiologiansa keskeisimmän tutkimuskohteen muodostaa niin ikään modernien poliittisten ideologioiden muodossa ilmenevä poliittinen tieto. Näin ollen Mannheimin kehittämän tiedonsosiologian poliittista ulottuvuutta ei ole mahdollista sivuuttaa tässä tutkielmassa kokonaan. Pyrin Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtia painottavassa tulkinnassani kuitenkin osoittamaan, että vaikka poliittinen ajattelu ja tieto muodostaakin hänen tiedonsosiologiansa keskeisimmän tutkimuskohteen, niin Mannheimin

¹ Vuonna 1929 saksaksi julkaistu teos *Ideologie und Utopie* poikkeaa huomattavasti vuonna 1936 julkaistusta teoksesta *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Teos *Ideologie und Utopie* koostuu johdanto-esseestä (*Ideologie und Utopie*) sekä kahdesta muusta esseestä (*Ist Politik als Wissenschaft möglich?* ja *Das utopische Bewusstsein*). Englanninkielinen *Ideology and Utopia* sisältää paitsi käännökset saksankielisen laitoksen esseistä myös kaksi muuta esseettä, joista toinen on Mannheimin vuonna 1931 tietosanakirjaa varten kirjoittaman tiedonsosiologiaa käsittelevän artikkelin (*Wissenssoziologie*) käännös ja toinen on Mannheimin jälkeinpäin kirjoittama johdantoluku (*Preliminary Approach to the Problem*) englanninkielistä laitosta varten. Teokseen *Ideology and Utopia* sisältyvien käännös-esseiden suhteesta alkuperäisiin versioihin on keskusteltu kommentaarikirjallisuudessa (ks. esim. Kettler, Meja & Stehr 1984, 107-118 ja Wolff 1993, 51-66). Mainittakoon vielä, että teoksesta *Ideology and Utopia* on jätetty pois teoksen *Ideologie und Utopie* johdanto-esseen alkuosa. Työssäni olen käyttänyt lähteenä pääsääntöisesti englanninkielistä laitosta.

tiedonsosiologisista kirjoituksista on kuitenkin löydettävissä teoreettisia ja metodologisia välineitä myös vähemmän poliittisten ajattelun ja tiedon muotojen tutkimiseen.

Mannheim esitti 1920-luvulla julkaistuissa kirjoituksissaan olevansa avaamassa uutta sosiologisen tutkimuksen aluetta, jota hän nimitti tiedonsosiologiaksi (*Wissensoziologie*). Mannheimin diagnoosin mukaan aika oli tuolloin otollinen tiedonsosiologian kehittämiseksi, koska hän katsoi aikakautensa merkittävimpien käytännöllisten, teoreettisten ja intellektuaalisten virtausten johtavan kohti tätä uutta oppi-alaa. Hän ei siis suinkaan väittänyt olevansa yksin raivaamassa tietä tiedonsosiologiselle tutkimukselle, vaan hän pikemminkin näki tämän uuden oppialan synnyn liittyvän kiinteästi silloiseen sosiohistorialliseen tilanteeseen ja tunnusti useiden häntä edeltäneiden ja hänen aikaistensa ajattelijoiden vaikutuksen tiedonsosiologisen tutkimusohjelmansa muotoutumiselle. Koska Mannheim katsoi tiedonsosiologisen tutkimuksen olevan vasta alkuvaiheessa, hänen tavoitteena ei ollut luoda mitään lopullista, systemaattista ja aukotonta teoriaa, vaan ennemminkin tutkia ja kehittää eteenpäin eri intellektuaalisten virtausten esiin nostamia, tiedonsosiologian kannalta merkittäviä oivalluksia sekä muotoilla niiden pohjalta tiedonsosiologialle teoreettisia ongelmia, metodeja ja tutkimusaiheita jatkokehittelyä ja empiiristä tutkimusta varten. (ks. Mannheim 1976, 2, 47-78, 237, 278-280; 1993b, 189, 232-233)

Pyrin ongelmalähtöisellä lähestymistavallani tekemään oikeutta Mannheimin tiedonsosiologian kehittyvälle luonteelle. Mannheimin ajattelun rikkaus ja kompleksisuus avautuu mielestäni myös paremmin erilaisten ongelmien kautta kuin pyrkimällä systematisoimaan sitä väkisin valmiin systeemin muottiin. Täydelliseen systemaattisuuteen pyrkivä lähestymistapa sotii myös selvästi Mannheimin omaa ajattelunsa luonnetta koskevaa käsitystä vastaan (ks. luku 2.4.).

Mannheimin kirjoitukset ovat olleet niiden julkaisemisesta lähtien varsin moninaisen kritiikin kohteina. Brian Longhurst jaottelee Mannheim-kritiikin karkeasti kolmeen kategoriaan. Ensimmäiseen kuuluvat sellaiset kirjoittajat, jotka tulkitsevat Mannheimia marxilaisesta näkökulmasta. Toisen muodostavat sellaiset kriitikot, jotka tulkitsevat Mannheimin edustavan perinteistä "porvarillista" sosiologiaa erotuksena marxilaisesta, "edistyksellisestä" sosiologiasta. Kolmanteen kategoriaan lukeutuvat puolestaan sellaiset kirjoittajat, jotka tulkitsevat Mannheimia hermeneuttikkona. (ks. Longhurst 1989, 67-75) Yksittäisistä aiheista kenties eniten kritiikkiä ovat kirjoittaneet Mannheimin väitetty relativismi sekä hänen

näkemyksenä älymystön asemasta ja tehtävästä modernissa yhteiskunnassa.² Eräät Mannheim-tutkijat (esim. Loader 1985; Simonds 1978) ovat kuitenkin osoittaneet, että monien kriitikoiden tulkinnat Mannheimin kirjoituksista ovat jääneet varsin pinnallisiksi.

Tässä työssä en kuitenkaan paneudu syvemmin esitettyyn Mannheim-kritiikkiin. Eräässä mielessä haluan kuitenkin puolustaa Mannheimia hänen kriitikoitaan vastaan. Pysin nimittäin osoittamaan, että Mannheim oli varsin tietoinen monista sellaisista ongelmista, joita monet kriitikot esittävät ikään kuin omina huomioinaan. Monesti Mannheimin kirjoituksista voidaankin löytää hänen kriitikkojensa "paljastamat" ongelmat vähintään yhtä hyvin muotoiltuina (ks. Simonds 1978; 7-15). Esimerkiksi relativismin ongelma muodosti Mannheimin tiedonsosiologian keskeisen lähtökohtaongelman, jota hän pyrkii selventämään monissa kirjoituksissaan. Mannheim etsii tutkimuksissaan myös jatkuvasti ratkaisua tämän ongelman ylittämiseksi. Näin ollen sellainen kriitikko, joka vain argumentoimatta olettaa absoluuttisen perustan, josta käsin hän uskoo voivansa automaattisesti osoittaa kaikki relativistiset näkemykset vääriksi, ei suostu lainkaan kohtaamaan Mannheimin esiin nostamaa haastetta.

Mannheim on noussut 1970-luvun puolivälistä alkaen uudelleen useiden tutkijoiden kiinnostuksen kohteeksi.³ Yksi syy tähän kiinnostuksen kasvuun lienee Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin vuonna 1966 julkaisema teos *The Social Construction of Reality*, joka aloitti eräänlaisen tiedonsosiologian renessanssin haastaen 1960-luvulla vallinneet rakennefunkcionalistisen ja marxilaisen sosiologian lähestymistavat (Aittola & Raiskila 2000, 215-217). Fenomenologian traditiosta, erityisesti Alfred Schütziltä, vaikutteita saaneet Berger ja Luckmann nostivat jälleen esiin monia sellaisia kysymyksiä, joista oli käyty keskustelua tiedonsosiologian (*Wissensoziologie*) nimikkeen alla 1920-luvun Saksassa. Pitkälti tämän teoksen virittämä varsin laaja keskustelu on siis nostanut jo pitkälti unohdetut tiedonsosiologian klassikot, kuten Mannheimin ja Schelerin, uudelleen sosiologisen kiinnostuksen kohteeksi.

² Varhaista Mannheim-kritiikkiä on koottu muun muassa Mejan ja Stehrin (1990a) toimittamaan teokseen *Knowledge and Politics: The Sociology of Knowledge Dispute*.

³ Viime vuosikymmeninä on ilmestynyt muun muassa useita laajoja Mannheimia käsitteleviä tutkimuksia (esim. Kettler ym. 1984; Loader 1985; Longhurst 1989; Simonds 1978; mainittujen tutkimusten lähdeluetteloista löytyy lisää Mannheimista tehtyjen tutkimusten bibliografisia tietoja). Mannheimin kiinnostavuutta on lisännyt myös se seikka, että hänen aiemmin julkaisemattomia kirjoituksiaan on julkaistu postuumisti vielä 1980-luvulla (Mannheim 1982, 1986).

Suomessa Mannheimin tuotanto on kuitenkin jäänyt toistaiseksi melko tuntemattomaksi. Aivan viime vuosina Mannheimin sukupolven käsitettä koskevat ajatukset ovat kuitenkin nousseet myös Suomessa keskustelun kohteeksi (Virtanen 1999; Purhonen 2002). Mannheimia on esitelty hieman myös kasvatussosiologian (Virmasalo 1999) ja tiedonsosiologian (Aittola & Pirttilä 1989; Pirttilä 1994) yleistöksissä. Mielestäni Mannheim ansaitsee kuitenkin tulla paremmin huomioiduksi myös suomalaisessa sosiologiassa, koska hänen ajatuksensa eivät ole vain historiallisesti kiinnostavia, vaan ne tarjoavat edelleen virikkeitä ja käyttökelpoisia oivalluksia ainakin ajattelun ja tiedon sosiologiseen tutkimiseen sekä sosiologisen itsereflektiivisyyden kasvattamiseen.

Tässä työssä käsittelen pääasiassa Mannheimin 1920-luvulla Saksassa kirjoittamia tutkimuksia. Olen käyttänyt lähteinäni pääasiassa Mannheimin kirjoitusten englanninkielisiä käännöksiä osittain saksan kielen taitoni puutteellisuuden ja osittain alkukielisten teosten - englanninkielisiin käännöksiin verrattuna - huonomman saatavuuden vuoksi.⁴ Vaikka työni pääpaino on Mannheimin esittämien ajatusten erittelyssä ja arvioinnissa, niin käyn kuitenkin työni aluksi läpi myös hieman hänen elämänvaiheitaan sekä niitä sosiaalisia ja kulttuurisia olosuhteita, joissa hän kehitti tiedonsosiologiaansa.

⁴ Kettler ym. (1984) ja Wolff (1993) käsittelevät Mannheimin teosten englanninkielisiin käännöksiin liittyviä ongelmia.

2. Mannheimin tiedonsosiologian konteksti

2.1 Mannheimin elämästä

Mannheimin eli suurten mullistusten aikana. Molemmat maailmansodat ja totalitaaristen valtioiden nousu ravistelivat hänen aikaistaan Eurooppaa. Mannheim joutui myös elämään suurimman osan elämästään pakolaisena vieraassa maassa. Nämä tapahtumat ja kokemukset vaikuttivat voimakkaasti hänen ajattelunsa kehittymiseen. Useat tulkitsijat (esim. Coser 1971; Kettler ym. 1984; Loader 1985; Longhurst 1989) ovatkin painottaneet tulkinnoissaan Mannheimin elämänhistorian ja hänen ajattelunsa kehittymisen välisiä yhteyksiä. Ymmärtääkseni Mannheimin elämänvaiheiden yksityiskohtaisempi tarkastelu auttaa ymmärtämään myös hänen kehittämänsä tiedonsosiologian luonnetta.

Karl Mannheim syntyi 1893 Budapestissa, Unkarissa. Hänen vanhempansa olivat juutalaisia ja kuuluivat kaupunkilaistuneeseen keskiluokkaan. Mannheim opiskeli Budapestin yliopistossa filosofiaa. Opiskeluaikoinaan hän vietti yhden lukuvuoden Saksassa osallistuen muun muassa Georg Simmelin kulttuurifilosofiaa ja sosiologiaa käsitteleville luennoille. Mannheim suoritti Budapestissa tutkinnon filosofiasta epistemologian rakennetta käsittelevällä lopputyöllään. Hän osallistui aktiivisesti niin sosiaalitieteellisen yhdistyksen kokouksiin kuin Georg Lukácsin johtaman keskusteluryhmän tapaamisiin. Sunnuntaisin kokoontuneessa Lukácsin ryhmässä käsiteltiin lähinnä erilaisia kulttuuriin ja filosofiaan liittyviä teemoja. Nämä teemat ovat myös etualalla Mannheimin varhaisissa kirjoituksissa. Budapestin intellektuelleja, joihin Mannheim Lukácsin ryhmäläisten kanssa lukeutui, yhdisti erityisesti ajatus kulttuurisen uudistumisen tarpeesta. Jotkut intellektuellit Lukácsin esimerkkiä seuraten ottivat Unkarin vallankumousten (1918-1919) aikana osaa myös poliittiseen kamppailuun. Mannheim kuitenkin säilytti poliittisen sitoutumattomuutensa kieltäytyen seuraamasta kunnioittamaansa Lukácsia kommunistiseen puolueeseen. Poliittisesta sitoutumattomuudesta huolimatta Mannheim toimi Budapestin yliopiston filosofian professorina lyhytaikaiseksi jääneen kommunistihallinnon aikana. Unkarin kommunistihallinnon romahdettua ja taantumuksellisten voimien päästyä valtaan Mannheim katsoi vuonna 1919 poliittisten olojen muuttuneen epäsuotuisiksi. Niinpä hän päätti jättää Unkarin ja muuttaa Saksaan. (Kettler ym. 1984 11; Loader 1985, 10-15; Longhurst 1989, 4)

Lyhyen Freiburgissa oleskelun jälkeen Mannheim asettui Heidelbergiin, jossa hän jatkoi aiemmin aloittamiaan sosiologian opintoja Alfred Weberin ohjauksessa. Saksassa Mannheimin ajattelu siirtyi entistä selvemmin sosiologian suuntaan, joskin häntä kiinnostivat edelleen myös monet filosofiset kysymykset.⁵ Mannheimin vuonna 1925 julkaistu habilitaatiotyö, joka käsittelee 1800-luvun alkupuolen saksalaista konservatismia, lukeutuu lähinnä empiirisen sosiologian alaan. Vuosikymmenen loppupuolelle kirjoitetuissa tutkimuksissaan Mannheim keskittyi kuitenkin lähinnä (tiedon-) sosiologian teoreettisten ongelmien analysoimiseen. Nämä varsin laajaa huomiota herättäneet julkaisut vakiinnuttivat Mannheimin aseman Saksan akateemisessa maailmassa. Vuonna 1925 Mannheim saavutti *Privatdozent*:in (eräänlainen luennoitsija) arvon ja vuonna 1928 hänet nimitettiin Frankfurtiin sosiologian professoriksi. Frankfurtissa hän osallistui myös niin sanotun Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian edustajien tapaamisiin sitoutumatta kuitenkaan tämän suuntauksen marxilaisiin oppeihin. Mannheimin vuonna 1929 julkaistu teos *Ideologie und Utopie* herätti Saksan akateemisissa piireissä kiivaan keskustelun⁶, joka kuitenkin loppui lyhyeen. Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen, vuonna 1933, Mannheim erotettiin professorin virasta juutalaisen taustansa takia. Monien muiden juutalaisten ja muulla tavoin natsien epäsuosioon joutuneiden tiedemiesten tapaan Mannheim joutui lähtemään maanpakoon ja jättämään loistavasti alkaneen akateemisen uransa. (Kettler ym. 1984, 11; Loader 1985; 15; Longhurst 1989, 5-9, 15-16)

Mannheim pakeni natsia Lontooseen, missä *London School of Economics* tarjosi hänelle luennoitsijan paikan seuraavaksi kymmeneksi vuodeksi. Kaiken kaikkiaan Mannheimin akateeminen asema oli Englannissa huomattavasti epävakampi kuin Saksassa. Hän myös hylkäsi Englannissa lopullisesti tiedonsosiologisen projektinsa, joka Saksassa oli herättänyt suurta huomiota. Tähän vaikutti paitsi Mannheimin siirtyminen uuteen kulttuuriseen ja intellektuaaliseen ympäristöön myös kansallissosialismin nousu Saksassa. Mannheim ilmeisesti katsoi, että sillan rakentaminen englantilaisen sosiologian ja hänen tiedonsosiologiansa välisen kuilun ylitse muodostuisi liian hankalaksi. Lisäksi hänen huomionsa kiinnittyi uudessa sosiohistoriallisessa tilanteessa esiin nousseisiin polttaviin

⁵ Tässä kannattaa huomata, että 1920-luvun Saksassa sosiologian ja filosofian ero oli huomattavasti liukuvampi kuin mitä se on nykypäivänä. Termiä 'sosiologia' käytettiin monesti filosofisena käsitteenä. Näin ollen monet sosiologit käsittelevät Mannheimin tavoin tuolloin kirjoituksissaan sellaisia teemoja, joita me olemme tottuneet pitämään lähinnä filosofisina.

⁶ Joitain tämän keskustelun puheenvuoroja on koottu teokseen Meja & Stehr (1990).

ongelmiin - erityisesti totalitarismin uhkaan -, joiden hän katsoi vaativan uudentyyppisiä ratkaisukeinoja. Näiden seikkojen vaikutuksesta hänen ajattelunsa muuttui 1930-luvulta alkaen aiempaa rationalistisemmaksi, universalistisemmaksi, individualistisemmaksi, psykologistisemmaksi ja elitistisemmäksi. Hieman asioita yksinkertaistaen voidaan sanoa, että Mannheimin 1920-luvulla käsittelemät ajattelun historiallisuutta, relativismia, ideologioita ja tulkintaa koskevat ongelmat väistyivät asteittain rationaalista suunnittelua, hallintaa, sosiaalista kontrollia ja kasvatusta koskevien kysymysten tieltä. Näistä muutoksista huolimatta monet tiedonsosiologian teemat säilyivät kuitenkin myös Mannheimin myöhemmän ajattelun taustalla, vaikkei hän niitä enää eksplisiittisesti käsitellytkään. Toisen maailmansodan aikana Mannheim nimitettiin koulutussosiologian professoriksi Lontoon yliopistoon. Hän ei kuitenkaan ehtinyt toimia uudessa virassaan kauaa, sillä Mannheim kuoli 53 vuoden ikäisenä vuonna 1947. (Kettler ym.1984, 11, 80; Longhurst 1989, 17-22)

Mannheim joutui lähtemään elämänsä aikana kahdesti maanpakoon ja sopeutumaan kahdesti uuteen kulttuuriseen ja sosiaaliseen ympäristöön. Nämä käännekohdat hänen elämässään heijastuivat myös hänen ajatteluunsa. Mannheimin muutto Unkarista Saksaan ei ollut intellektuaalisessa mielessä läheskään niin raju muutos kuin hänen pakenemisensa Saksasta Englantiin. Mannheimin siirtymistä Unkarista Saksaan pehmensi se seikka, että Unkari muodosti viime vuosisadan alussa osan saksalaista maailmaa. Tämän vuoksi Mannheim oli jo Budapestissa opiskellessaan tutustunut saksalaisiin intellektuaalisiin virtauksiin. Saksa oli Mannheimille myös siinä mielessä tuttu paikka, että hän oli viettänyt siellä opiskeluaikanaan yhden lukuvuoden. Sen sijaan Englannissa Mannheim joutui mukauttamaan ajatteluun sellaiseen intellektuaaliseen ympäristöön, joka poikkesi voimakkaasti sekä saksalaisesta että unkarilaisesta. Lisäksi hän joutui omaksumaan uuden kielen, jotta saisi äänensä kuuluville uudessa ympäristössä. Toisaalta Mannheim pyrki ajattelussaan myös hyödyntämään sosiaalista asemaansa yrittäen toimia välittäjänä erilaisten intellektuaalisten traditioiden välillä.

Pelkkä kulttuurisen ympäristön vaihtuminen ei kuitenkaan selitä Mannheimin 1920-luvun jälkeisessä ajattelussa tapahtuneita muutoksia. Mannheimin ajatteluun vaikuttivat voimakkaasti myös Eurooppaa ravistelleet levottomuudet, jotka edelsivät toista maailmasotaa. Erityisesti natsien ja muiden totalitarististen liikkeiden nousu järkytti Mannheimia syvästi ja vaikutti osaltaan hänen ajatteluunsa. Mannheim pyrki 1930-luvulta alkaen tutkimuksissaan selvittämään sitä, mikä mahdollisti tuhoa kylväneiden totalitaaristen massaliikkeiden nousun

Euroopassa. Hän pohti myös niiden propagandatekniikoiden sosiaalipsykologisia vaikutusmekanismeja, joilla natsit ja muut totalitaariset liikkeet pystyivät manipuloimaan suuria ihmismassoja. Mannheim ajatteli, että kunhan väkivaltaisten ja irrationaalisten voimien yhteiskunnallisten syntyolosuhteiden luonteesta päästään selville, niin vastaavien tapahtumien toistuminen on mahdollista välttää yhteiskunnan kehitystä kontrolloimalla ja ohjaamalla. Tämä on hänen mukaansa mahdollista sellaisen tieteellisen tiedon avulla, joka paljastaa yhteiskunnallisen tilanteen konstituivat, keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevat kausaaliset syyt. Mannheim luottaa siihen, että tällaisen tiedon avulla yhteiskuntaa hallitseva valistunut eliitti pystyy kasvattamaan yksilöiden moraalisuutta, rationaalisuutta ja itseymmärrystä. Hän käyttää nimitystä 'suunnittelu' sellaisesta yhteiskunnan irrationaalisten voimien tieteelliseen tietoon perustuvasta kontrolloinnista, joka samalla pyrkii lisäämään ihmisten vapautta ja turvaamaan demokratian säilymistä. (Keckskemeti 1953, 2-9; Kettler ym. 1984, 81-88; Longhurst 1989, 17-22; Mannheim 1980)

Edellä käsiteltyä katkosta Mannheimin tuotannossa ei ehkä kuitenkaan kannata korostaa liikaa, sillä hänen ajattelustaan on löydettävissä myös jatkuvuuksia. Tämän työn aiheena ei ole kuitenkaan selvittää yksityiskohtaisemmin Mannheimin työhön liittyviä jatkuvuuksia ja epäjatkuvuuksia.⁷ Sitä vastoin keskityn työssäni analysoimaan Mannheimin tiedonsosiologisia kirjoituksia, jotka hän kirjoitti Saksassa 1920-luvulla. Seuraavassa luvussa hahmottelenkin hieman Weimarin tasavallan poliittista ja intellektuaalista ilmapiiriä 1920-luvulla.

2.2 Weimarin tasavallan ajasta

Mannheimin Saksassa olo-aika käy yksiin Weimarin tasavallan ajaksi (1919-1933) kutsutun kauden kanssa. Mannheim huomauttaa useissa kirjoituksissaan hänen 1920-luvulla kehittämänsä tiedonsosiologian ilmentävän vallitsevaa intellektuaalista, sosiaalista ja poliittista tilannetta. Tämän vuoksi Weimarin tasavallan aikakauden ominaispiirteiden tarkastelu valaisee osaltaan niitä ongelmia, joita Mannheim tiedonsosiologiassaan käsitteli.

Weimarin tasavallan katsotaan syntyneen vuonna 1919, jolloin ensimmäistä maailmansotaa seuranneen lyhyen yhteiskunnallisen epäjärjestyksen kauden jälkeen Saksan kansalliskokous kokoontui Weimarissa. Weimarin kansalliskokouksessa hyväksyttiin uusi perustuslaki, jonka

⁷ Colin Loader (1985) painottaa Mannheimin ajattelun kehitystä koskevassa tutkimuksessaan, että Mannheimin ajattelua kannattaa tarkastella jatkuvasti kehittyvänä projektina, jolloin siitä on löydettävissä sekä jatkuvuuksia että epäjatkuvuuksia.

myötä Saksa muuttui monarkiasta parlamentaariseksi tasavallaksi. Weimarin tasavallan aika päättyi Hitlerin valtaannousuun vuonna 1933.

Parlamentaarisen demokratian vakiinnuttaminen Saksaan ei sujunut kivuttomasti, sillä Weimarin tasavallan alkutaivalta varjostivat mittavat poliittiset levottomuudet. Keskenään kiistelevien puolueiden väliset yhteenotot uhkasivat alinomaan puhjeta avoimeksi väkivallaksi. Lukuisat poliittiset murhat pitivät yllä poliittista epävakautta ja yleistä turvattomuutta. Vallankumoukselliset kommunistit ja äärioikeistolaiset lietsoivat hallituksen vastaista mielialaa järjestämällä kapinoita, mielenosoituksia ja mellakoita. Vastikään perustetun kansallissosialistisen puolueen itävaltalais-syntyinen johtaja, Adolf Hitler, teki liittolaistensa kanssa vuonna 1923 epäonnistuneen vallankaappausyrityksen, joka päättyi Hitlerin vangitsemiseen. Hänet kuitenkin armahdettiin jo seuraavana vuonna. Kaiken kaikkiaan Saksan voidaan katsoa olleen Weimarin tasavallan alkuvuosina lähes jatkuvasti sisällissodan partaalla.

Saksan poliittisia levottomuuksia 1920-luvun alkupuolella kärjisti entisestään talouden alamäki. Jatkuvasti kiihtyvä inflaatio aiheutti yhä suurempien kansanosien köyhtymisen ja kurjistumisen. Työttömien määrä nousi huippulukemiin ja lakot olivat arkipäivää. Saksalle Versailles'n rauhansopimuksessa langetetut sotakorvaukset muodostivat niin ikään Saksan taloudelle raskaan taakan. Niiden maksamisesta ei selvitty ilman ulkopuolisia lainoja, mikä puolestaan johti valtion velkaantumiseen. Sotakorvausten maksamisesta käytiin myös kiivaita poliittisia väittelyitä. Saksan viivyttely sotakorvausten maksamisessa johti siihen, että ranskalaiset miehittivät Ruhrin teollisuusalueen vuonna 1923. Saksan talouden syöksykierre pystyttiin kuitenkin katkaisemaan vuonna 1924, jolloin inflaatio saatiin kuriin ja taloudellinen toiminta elpyi. New Yorkin pörssiromahdus vuonna 1929 ja sitä seurannut taloudellinen maailmanpula ajoivat Saksan talouden kuitenkin uudelleen kriisiin.

Colin Loaderin mukaan Weimarin tasavallan intellektuaaliselle ilmapiirille oli ominaista traditionalismin ja modernismin välinen konflikti. Weimarin tasavallan hallinnossa toimineiden virkamiesten ja älymystön jäsenten ajattelutavat olivat vielä pitkälti traditionaalisia, kun taas ympäröivä yhteiskunta oli jo pitkälti teollistunut ja urbanisoitunut. Loader tarkoittaa traditionalismilla tässä yhteydessä perinteistä idealistisesti väritynyttä maailmankuvaa, johon kuuluvat muun muassa kansakunnan organisen ykseyden, kansanhengen (*Volkgeist*) sekä sivistyksen (*Bildung*) ideat. Weimarin tasavallan alkuaikoina monet virkamiehet ja intellektuellit katsoivat teollistumisen, demokratisoitumisen ja

sosiaalisen liikkuvuuden lisääntymisen tuottavan vain lisääntyvää kaaosta. Perustettu parlamentaarinen demokratia ei siis saavuttanut edes virkamiesten jakamatonta tukea. Etenevää modernisaatiota pidettiin virkamiesten ja älymystön keskuudessa varsin yleisesti uhkana Saksan kansakunnan orgaaniselle ykseydelle, Saksan kansan henkiselle yhtenäisyydelle ja perinteisille kulttuuriarvoille. (Loader 1985, 14-25)

Loader korostaa Weimarin tasavallan ajalle ominaisen traditionalismin ja modernismin konfliktin merkitystä Mannheimin 1920-luvun kirjoituksissa. Mannheimin tuotannon peruspyrkimyksenä on Loaderin mukaan löytää ajatuksellisia välineitä modernissa maailmassa orientoitumiseen. Hän esittää Mannheimin pyrkivän kirjoituksissaan etsimään sovitusta traditionaalisen orgaanisen yhtenäisyyden ihanteen ja modernin muutostahdon väliltä. Loaderin tulkinnan mukaan 1920-luvun alkupuolella Mannheimin käsitys nämä tekijät yhdistävän synteessin luonteesta oli vielä pitkälti kulttuurinen. Vuosikymmenen loppupuolella Mannheimin etsimän synteessin painopiste siirtyi kuitenkin asteittain politiikan suuntaan. Loader esittää tämän kehityksen huipentuvan vuonna 1929 julkaistussa teoksessa *Ideologie und Utopie*. (mt. 27-30; 66-67)

Mannheimin tiedonsosiologia kytkeytyy läheisesti Weimarin tasavallan aikaiseen poliittiseen ilmapiiriin myös siinä mielessä, että tuolloin poliittisten puolueiden ja ideologioiden merkitys ihmisten maailmankuvien muokkaajina oli noussut varsin keskeiseksi. Näin ollen poliittisten kamppailujen juuret ulottuivat monesti syvälle ihmisten maailmankuvien perustaan. Tämä vaikutti osaltaan myös siihen, että Weimarin tasavallan poliittinen tilanne oli äärimmäisen räjähdysherkkä. Tämä tilanne muodosti Mannheimin tulkinnan mukaan otollisen maaperän ajattelun ja tiedon sosiologiselle tutkimiselle.

2.3 Modernin aikakauden kriisi

Mannheimin esittämissä tilannediagnooseissa toistuu ajatus modernin aikakauden kriisistä. Mannheimin esittämät tulkinnat kriisin sisällöstä vaihtelevat kuitenkin jonkin verran hänen eri aikoina ja eri ympäristöissä kirjoittamissaan kirjoituksissa. Hänen ajattelunsa kehitystä onkin mahdollista tarkastella näiden kriisi-tulkintojen kautta. Seuraavassa nojautun osittain Kettlerin ym. (1984) ja Loaderin (1985) esittämiin tulkintoihin.

Varhaisimmissa kirjoituksissaan Mannheim käsittelee modernin aikakauden kriisiä lähinnä idealistis-kulttuurisesta näkökulmasta. Tässä tulkinnassa Mannheim näkee kulttuurisen kriisin jonkinlaisena ihmisten (sielujen) vieraantumisenä objektivoituneista kulttuurituotteista. Hän

on huolestunut erityisesti siitä, että luovia yksilöitä vastaan asettuva, jatkuvasti kasvava objektiivinen kulttuuri uhkaa tukahduttaa alleen kaikki uutta luovat pyrkimykset. Mannheimin varhaiseen kriisi-tulkintaan on jättänyt jälkensä Georg Simmelin ajatus "kulttuurin tragediasta".

Mannheim alkaa 1920-luvun loppupuolen tuotannossaan korostamaan entistä enemmän kriisin poliittista ja yhteiskunnallista luonnetta. Vaikka Mannheimin käyttämästä kriisin käsitteen poliittisesta versiosta on löydettävissä marxilaisia vaikutteita, hän ei kuitenkaan koskaan hyväksy marxilaiseen kriisin käsitteeseen liittyvää ajatusta kriisin ylittämisestä vallankumouksella. Mannheim näkee poliittisen kriisin yhtäältä uhkana sosiaaliselle järjestykselle, mutta toisaalta hän katsoo sen avaavan myös uusia ajattelun ja toiminnan mahdollisuuksia. Mannheimin kehittelemän tiedonsosiologian tavoitteena onkin yhtäältä tarttua kriisin avaamiin mahdollisuuksiin tutkimalla ajattelun ja tiedon luonnetta sosiologisesti ja toisaalta toimia poliittisen kriisin ylittämisen apuvälineenä. Palaan tähän tiedonsosiologian kannalta keskeisimpään kriisi-tulkintaan vielä jatkossa.

Natsien valtaannousun jälkeen Mannheimin ajatukset kriisistä muuttuvat aiempaa synkemmiksi. Hän katsoo modernien länsimaisten demokratioiden uhkaavan ajautua totalitarismiin. Liberalistisen *laisser-faire* periaatteen mukaan toimivat yhteiskunnat ovat Mannheimin mukaan kykenemättömiä käsittelemään vallitsevan massayhteiskunnan ongelmia. Säätelämättömän markkinatalouden varaan rakentuvat yhteiskunnat näyttävät hänen mukaansa olevan matkalla kohti anarkiaa ja kaaosta. Mannheim katsoo myös persoonallisuuden ajautuneen kriisiin, joka ilmenee muun muassa perinteisten yhteisöllisten arvojen rapautumisena, erilaisten irrationaalisten massailmiöiden esiintymisenä yhteiskunnassa sekä funktionalistisen rationaalisuuden ylivaltaana suhteessa substantiaaliseen rationaalisuuteen. Funktionalistinen rationaalisuus viittaa lähinnä yhteiskunnallisten prosessien laskennalliseen tehokkuuteen ja ennustettavuuteen, substantiaalinen rationaalisuus koskee puolestaan ihmisten kykyä ymmärtää tapahtumien ja asioiden välisiä suhteita. Toisin sanoen Mannheim ajattelee, että ihmiset ovat eksyksissä jatkuvasti monimutkaistuvassa, teknologisoituvassa ja byrokratisoituvassa yhteiskunnassa, jonka toimintaa ja päämääriä he eivät ymmärrä. Hän katsoo vallitsevan kriisin ylittämisen edellyttävän uudenlaista tieteellistä yhteiskuntasuunnittelua, joka tähtää vapauden ja demokratian säilyttämiseen. Suunnittelun perimmäisenä päämääränä on sosiaalisen järjestyksen uudistaminen sekä ihmisten substantiaalisen rationaalisuuden ja moraalisuuden kasvattaminen. Kaiken kaikkiaan

Mannheim näkee myöhemmässä tuotannossaan modernin aikakauden kriisin entistä puhtaammin sosiaalista järjestystä hajottavana, tuhoa ja kaaosta kylvävänä voimana. (ks. esim. Mannheim 1980)

Mannheimin tähdentää teokseensa *Ideology and Utopia* sisältyvässä tulkinnassaan kriisin poliittista ja yhteiskunnallista luonnetta. Hän esittää tässä teoksessa myös pelkistetyt tulkinnan kriisiin johtaneista sosiohistoriallisista prosesseista.⁸ Koska tämä kriisi-tulkinta valaisee mielestäni hyvin Mannheimin tiedonsosiologian luonnetta, erittelen sitä seuraavassa vielä hieman yksityiskohtaisemmin.

Modernia aikaa luonnehtii Mannheimin mukaan keskiajalla universaaleina pidettyjen normien ja totuuksien kyseenalaistuminen. Keskiajan kirkon, erityisesti papiston, ylläpitämä suhteellisen yhtenäinen uskonnollinen merkitysmailma ja ontologia on hänen mukaansa hajonnut eri yhteiskuntakerrosten toisistaan poikkeaviksi maailmankuviksi, ajattelutavoiksi ja merkityksiksi. Feodaaliyhteiskunnan staattisen sosiaalisen järjestyksen hajotessa yhteiskunnallisen työnjaon synnyn ja yhteiskunnan funktionaalisen eriytymisen vaikutuksesta yhteiskuntaan on muodostunut eri tavalla ajattelevia sosiaalisia kerrostumia. Sosiaalisen liikkuvuuden lisääntyminen on puolestaan johtanut erilaisten ajattelutapojen ja maailmankuvien keskinäiseen törmäämiseen. Modernissa yhteiskunnassa ihmiset ovat alkaneet liikkua entistä enemmän sekä horisontaalisesti (alueiden ja maiden välillä) että vertikaalisesti (yhteiskuntaluokkien ja sosiaalisten kerrostumien välillä). Eri tavalla ajattelevien ihmisten lisääntyneet kohtaamiset ovat edistäneet ihmisryhmien tietoiseksi tulemistä erilaisten, aiemmin toisistaan erillään kehittyneiden maailmankuvien ja ajattelutyylien olemassaolosta. Demokratisoitumisprosessi on nostanut myös alistetussa asemassa olevien yhteiskuntaluokkien ajattelutavat hallitsevan luokan maailmankuvan varteenotettaviksi kyseenalaistajiksi. (Mannheim 1976, 6-9, 30-33)

Kriisi-tulkintansa esittämisen yhteydessä Mannheim tarkastelee myös yhteiskunnalle maailmantulkintoja tarjoavan älymystön roolin muuttumista modernissa yhteiskunnassa. Mannheimin mukaan keskiajan uskonnollista maailmankuvaa monopolistisesti ylläpitänyt, kastimaisesti järjestäytynyt papisto on korvautunut moderneissa yhteiskunnissa vapaalla

⁸ Konservatismia käsittelevässä habilitaatiotyössään Mannheim tarkastelee näitä prosesseja hieman yksityiskohtaisemmin. Tässä tutkimuksessa hän nostaa esiin myös kapitalistisen talousjärjestelmän synnyn ja leviämisen vaikutuksen yhteiskuntaluokkien ja poliittisten ideologoiden syntyyn. (Mannheim 1986) Mannheimin esittämissä kriisi-tulkintoissa taloudellinen kehitys ei kuitenkaan nouse keskeiseksi teemaksi.

älymytöllä, jonka jäsenet ovat lähtöisin eri yhteiskuntaluokista ja jonka intellektuaalinen toiminta perustuu vapaan kilpailun periaatteelle. Korkeasti koulutettu vapaa älymytö toimii modernissa yhteiskunnassa erilaisten ajattelutapojen ja maailmankuvien systematisoijana ja esiin nostajana. Mannheim katsoo siis, että juuri älymytön jäsenillä on potentiaalisesti sekä tarvittava herkkyys erilaisia ajattelutapoja kohtaan että kapasiteetti niiden systematisointiin ja vertailemiseen. (mt. 9-11, 136-146)

Poliittisessa elämässä edellä kuvattu kehitys näkyy erilaisten puolue-ideologioiden syntymisenä. Mannheimin mukaan juuri poliittisista ideologioista on tullut keskeisiä orientoitumisen välineitä moderneissa valtiokeskeisissä yhteiskunnissa. Modernien kirkosta erillisten kansallisvaltioiden muodostuminen sekä kirkon opillisen yhtenäisyyden hajoaminen ovat mahdollistaneet sen, että keskenään kilpailevat poliittiset ideologiat ovat korvanneet traditionaaliset ja uskonnolliset maailman tulkintatavat. Poliittiset ideologiat muodostavat Mannheimille ennen kaikkea eräänlaisia ryhmäsidonnaisia ja rationalisoituja maailmankuvia (*Weltanschauung*), joiden avulla ihmiset hahmottavat paikkansa ja suunnistautuvat toiminnassaan modernissa maailmassa. Hän katsoo myös, että modernit poliittiset ideologiat ovat sulauttaneet itseensä myös erilaisia tieteellisiä argumentteja, metodeita ja teorioita. Puoluekoulut toimivat puolestaan näitä systematisoituja poliittisia ideologioita levittävinä pedagogisina instituutioina. (mt. 30-33, 130-132)

Mannheim pitää yhtenäisen maailmankuvan ja ajattelutavan pirstoutumista kriisinä siinä mielessä, että yhtenäisen merkitysmaailman hajotessa eri yhteiskuntaryhmien välinen kommunikaatio muodostuu ongelmaksi. Eri tavalla ajattelevat ja sosiaalista maailmaa hahmottavat ihmiset puhuvat toistensa ohi ymmärtämättä toisiaan, koska heidän mentaaliset rakenteensa, merkityksensä ja ontologiansa eroavat perustavanlaatuisesti toisistaan. Tämä tilanne ilmenee erityisen ongelmallisena poliittisessa elämässä. Poliittisissa kamppailuissa tähdätään Mannheimin mukaan yhä enemmän vastustajan intellektuaalisen perustan tuhoamiseen kuin sen ymmärtämiseen. Ideologia-analyysiä hyödynnetään tällöin poliittisen taistelun välineenä pyrkimällä osoittamaan vastustajan koko ajattelutavan ja tietoisuuden vääristyneisyys. Tästä on seurauksena se, että keskinäisen luottamuksen ja kommunikaatioyhteyden puuttuessa poliittiset konfliktit uhkaavat puhjeta avoimeksi väkivallaksi. Tämä kehityskulku on Mannheimin mukaan osaltaan lisännyt myös ajattelun mahdollisuuksia koskevaa skeptisismiä. (Mannheim 1976, 34-38; 66-69; 251-252; 1978, 51-53)

Eräänä kriisin piirteinä Mannheim käsittelee maailmassa orientoitumiseen tarvittavien merkitysten köyhtymistä ja katoamista yhteiskunnan rationalisoituessa ja tieteellistyydessä. Mannheimin mukaan eräillä tieteen aloilla objektien luonnetta koskevat erimielisyydet pyritään ylittämään määrittelemällä objektit yksinomaan niiden formalisoitavissa ja mitattavissa olevien piirteiden avulla. Tämä tendenssi näkyy erityisesti mekanistis-formalistisen ajattelutavan tunkeutumisessa ihmistä ja yhteiskuntaa tutkiviin tieteisiin. Vaikka Mannheim myöntää, että tällä tutkimusotteella on saavutettu merkittäviä tuloksia, sen sovellusalueen laajentamisesta on kuitenkin seurannut psyykkisiä ja sosiaalisia ilmiötä koskevien merkitysten köyhtyminen. Pelkästään formalisoituja sosiaalisia muotoja tutkivassa ja kvantitatiivisia korrelaatioita etsivässä sosiologiassa sosiaalisten ilmiöiden kvalitatiivinen puoli jätetään pitkälti huomioimatta. Tämän vuoksi Mannheim katsoo, että formaalissa sosiologiassa käytetyt arvostuksista puhdistetut käsitteet eivät riitä käytännöllisessä elämässä orientoitumiseen. Vastaavasti mekanistis-formaalisen psykologian (behaviorismin) tuottamat käsitteet eivät Mannheimin mukaan kykene täyttämään sitä tyhjiötä, jonka uskontoon perustuvan psyykeen koskevan ontologian, arvo- ja merkitysmaailman hajoaminen on synnyttänyt. Toisin sanoen jokapäiväisestä elämästä etäännyttetyt, konkreettisista arvoista ja merkityksistä puhdistetut formaalin sosiologian ja mekanistisen psykologian käsitteistöt hävittävät toiminnan konkreettiset merkitykset ja päämäärät näkyvistä. (Mannheim 1976, 15-22, 38-42, 273-274)

Mannheimin mukaan sosiologiassa on pyrittävä tekemään oikeutta tutkittavien ihmisten omille merkityksille ja käsitteille. Hän kirjoittaa sosiaalitieteiden luonteesta myös seuraavasti:

Sosiaalitieteiden peruslauseet eivät ole mekanistisesti ulkoisia eivätkä formaaleja, ne eivät myöskään esitä puhtaasti kvantitatiivisia korrelaatioita. Ne ovat ennemminkin tilannediagnooseja, joissa käytämme pitkälti samoja konkreettisia käsitteitä ja ajattelumalleja, jotka ovat muodostuneet todellisen elämän aktiivisia päämääriä varten. Edelleen on selvää, että jokainen sosiaalitieteellinen diagnoosi on läheisesti kytkeytynyt havainnoijan arviointeihin ja tiedostamattomiin orientaatioihin ja että kriittinen itsetiedostus on sosiaalitieteissä läheisesti kiinnittynyt jokapäiväisessä elämässä suunnistautumisessa tapahtuvaan kriittiseen itsetiedostukseen.⁹

Mannheim ajattelee, että sosiaalitieteiden tehtävänä on tarjota ihmisille ajatuksellisia välineitä, joita he voivat käyttää apuna suunnistautuessaan elämässään ja toiminnassaan.

⁹ [T]he principle propositions of the social sciences [T] are neither mechanically external nor formal, nor do they represent purely quantitative correlations but rather situational diagnoses in which we use, by and large, the same concrete concepts and thought-models which were created for the activist purposes in real life. It is clear, furthermore, that every social science diagnosis is closely connected with the evaluations and unconscious orientations of the observer and that critical self-clarification of the social sciences is intimately bound up with the critical self-clarification of our orientation in everyday world. (Mannheim 1976, 41)

Tämän vuoksi sosiaalitieteiden käsitteillä on oltava yhteys toimijoiden omiin käsitteisiin. Mannheim ei kuitenkaan hylkää teoreettisia käsitteitä kokonaan. Hän ainoastaan painottaa, että sosiologien käyttöönottamien teoreettisten käsitteiden on ainakin potentiaalisesti palveltava heidän tutkimuksensa kohteena olevien ihmisten itseymmärryksen kasvattamista.

Yhteenvetona edellä sanotusta voidaan todeta, että Mannheimin mukaan modernin aikakauden kriisi on paitsi nostanut esiin uusia ongelmia myös avannut uusia mahdollisuuksia, joita ei kannata hukata. Hän kiteyttää asenteensa kriisiä kohtaan seuraavasti:

Kriisejä ei ole mahdollista ylittää pyrkimällä tukahduttamaan hätäisesti ja hermostuneesti niiden esiin nostamia vaikeita ongelmia eikä myöskään etsimällä turvaa kuolleesta menneisyydestä. Tie ulos löytyy ainoastaan laajentamalla ja syventämällä asteittain kriisin kautta voitettuja uusia oivalluksia ja pyrkimällä varovaisesti etenemään kontrollin suuntaan.¹⁰

Mannheimin tiedonsosiologia pyrkii vastaamaan kriisin esille nostamiin ongelmiin, joiden kautta avautuu täysin uusia mahdollisuuksia pureutua entistä syvemmälle ajattelun ja tietämisen perusrakenteeseen. Hän ajattelee myös, että tiedonsosiologiasta on apua poliittisen kriisin ylittämisessä, koska se mahdollistaa poliittisten toimijoiden ajatteluun vaikuttavien aiemmin tiedostamattomiksi jääneiden kollektiivisten prosessien tiedostamisen ja kontrolloinnin.

2.4 Mannheimin intellektuaalisista vaikutteista ja metodista

Mannheimin tiedonsosiologian muotoutumiseen vaikuttivat monet häntä edeltäneet teoreetikot. Vaikutteiden runsaus selittyy osaltaan sillä, että Mannheimin itselleen asettamana tavoitteena oli toimia eräänlaisena välittäjänä erilaisten filosofisten perinteiden, sosiologisten ajattelutapojen sekä poliittisten ideologioiden välillä. Mannheimin itselleen asettama tehtävä ei ollut helppo, sillä Weimarin tasavallan ajan intellektuaaliselle ilmapiirille oli ominaista uusien elinvoimaisten intellektuaalisten virtausten poikkeuksellinen rikkaus. Monien viime vuosisadan merkittävimpien ihmistieteellisten virtausten juuret johtavatkin juuri 1900-luvun alun Saksaan.

Viime vuosisadan alkupuolen saksalaista intellektuaalista elämää leimasi myös eräänlainen illuusiottomuus ja traaginen tietoisuus, jota ilmentävät muun muassa Georg Simmelin ajatukset "kulttuurin tragediasta" ja Max Weberin yhteiskunnan rationalisoitumista koskeva

¹⁰ Crises are not overcome by a few hasty and nervous attempts at suppressing the newly arising and troublesome problems, nor flight into the security of a dead past. The way out is to be found only through the gradual extension and deepening of newly-won insights and through careful advances in the direction of control. (mt. 96)

pessimismi. Saksalaiselle intellektuaaliselle elämälle olivat ominaisia myös eri koulukuntien väliset kiistat, jotka koskivat muun muassa metodeita (*Methodenstreit*), arvoarvostelmia (*Werturteilsstreit*) ja tiedonsosiologiaa (*Streit um die Wissenssoziologie*). Viimeksi mainitussa, suhteellisen lyhyeksi jääneessä kiistassa Mannheimilla oli keskeinen rooli. (ks. Meja & Stehr 1990b)

Mannheim pyrki teoreettisessa tiedonsosiologiassaan muodostamaan synteesiä aikansa merkittävimmistä intellektuaalisista virtauksista kuten uuskantilaisuudesta, hermeneutiikasta, historismista, marxilaisuudesta, eksistentialismista ja fenomenologiasta. Keskeisimmät yksittäiset hahmot hänen tiedonsosiologisten tutkimusten taustalla lienevät G.W.F. Hegel, Karl Marx, Wilhelm Dilthey, Heinrich Rickert, Max Weber, Alfred Weber, Georg Simmel, Ernst Troeltsch, Georg Lukács, Max Scheler ja Edmund Husserl. Myöhemmässä Englannissa kirjoitetussa tuotannossaan Mannheim näki itsensä myös sillan rakentajana mannermaisen ja anglosaksisen sosiologian välillä.¹¹ Vaikutteiden runsaudesta huolimatta Mannheimia ei tule leimata mielikuvituksettomaksi ja epäkriittiseksi eklektikoksi, koska hänen tapansa käsitellä mainittuja traditioita ja niihin kuuluneita ajattelijoina on paitsi kriittistä myös uutta luovaa. Mannheim ei siis tyydy vain yhdistelemään toisten ajatuksia, vaan hän pyrkii ylittämään ne eräänlaisten kriittisten synteisien muodossa.

Poliittisessa ajattelussa Mannheimin tavoitteena oli toimia niin ikään välittäjänä aikansa poliittisten ideologioiden - etenkin konservatismiin, liberalismiin ja sosialismiin - välillä. Mannheim katsoo, että synteisin muodostaminen teoreettisella ja poliittisella tasolla kietoutuvat toisiinsa, koska hänen mukaansa tietyn ryhmän yhteiskuntaa ja politiikkaa koskevilla teoreettisilla näkemyksillä on yhteys ryhmän sosiaaliseen asemaan. Toisin sanoen poliittiset ideologiat ja yhteiskuntaa koskevat teoriat kytkeytyvät Mannheimin mukaan toisiinsa. Tiedonsosiologian eräänä tavoitteena onkin tutkia juuri tämän kytköksen luonnetta.

Mannheimin kirjoituksissa erilaiset intellektuaaliset traditiot kohtaavat toisensa. Kuten jo edellä totesin, hän ei tyydy vain toistamaan ja yhdistelemään muiden ajatuksia, vaan hän pikemminkin pyrkii suhteuttamalla kriittisesti eri traditioita toisiinsa avaamaan uusia näkökulmia ja nostamaan esiin uusia ongelmia. Tähän teemaan liittyen Mannheim kuvaa teoksessaan *Ideology and Utopia* ajattelutapaansa esseistis-kokeelliseksi. Tällainen liiallista systemaattisuutta välttävä ajattelu mahdollistaa hänen mukaansa uusien näkökulmien

avaamisen, aikakauden ongelmien terävän muotoilemisen sekä niiden monipuolisen tarkastelun eri näkökulmista. Esseistis-kokeellinen ajattelija kokee siis olevansa erilaisten, keskenään ristiriidassa olevien ajattelutapojen leikkauspiste. Tämän vuoksi hänen ei Mannheimin mukaan tule pyrkiä ajattelussaan liialliseen systemaattisuuteen ja ristiriidattomuuteen, sillä tällöin hän vain peittää kokemansa ristiriidat itseltään ja lukijoiltaan. (Mannheim 1976, 47-48)

Esseistis-kokeelliselle ajattelutyyliille uskollisena Mannheim kehittää esseissään erilaisia, toisinaan keskenään ristiriitaisia teoreettisia mahdollisuuksia ja kartoittaa niihin liittyviä ongelmia. Hän tyytyy usein vain luonnostelemaan jonkin ongelmatilanteen erilaiset hahmottamistavat jättäen itse ongelman lopullisen ratkaisun avoimeksi, hänen jälkeensä tulevien tutkijoiden ratkaistavaksi. Mannheim käyttää eri kirjoituksissaan myös eri käsitteitä samojen ongelmien tarkastelussa selvittämättä juurikaan käyttämiensä käsitteiden välisiä suhteita. Toisinaan hän turvautuu myös asioita yksinkertaistaviin luokitteluihin, joita hän käyttää lähinnä omien näkemystensä esittämisen apuvälineenä.

Mannheimin ajattelun avoin luonne vaikeuttaa hänen kirjoitustensa tulkitsemista. Lukijalle ei aina selviä, mikä on Mannheimin oma kanta suhteessa hänen käsittelemiinsä teoreettisiin mahdollisuuksiin. Hänen eri kirjoitusten väliset suhteet aiheuttavat tulkitsijalle myös päänvaivaa, sillä Mannheim muutti kantojaan ja muokkasi ajatteluaan moneen kertaan erittelemättä juurikaan uusien ajatustensa suhdetta vanhempiin ja esittämättä läheskään aina eksplisiittisesti perusteita näkemystensä muuttamiselle. Mannheimin moniin eri suuntiin rönsyilevä esseistinen kirjoitustyyli vaikeuttaa myös toisinaan hänen ajatuskulkujensa seuraamista.

Mannheimia onkin helppo kritisoida epäsystemaattisuudesta ja eri kirjoitusten välisistä ristiriitaisuuksista. Tällainen kritiikki jää kuitenkin siinä mielessä pinnalliseksi, ettei siinä oteta huomioon lainkaan Mannheimin tietoisesti valitsemaa kokeellis-esseististä ajattelutyyliä eikä hänen ajattelunsa kehittyvää luonnetta.¹² Tällöin ei siis nähdäkseen pystytä tekemään oikeutta hänen käsittelemiensä ongelmien monitahoisuudelle ja syvällisyydelle. Toisaalta myös silloin, jos Mannheimin ajattelua systematisoidaan liikaa ohittamalla ja oikomalla kaikki

¹¹ Mannheimiin vaikuttaneita virtauksia ja ajattelijoita käsittelevät tarkemmin muun muassa Coser (1971), Keckskemeti (1952), Kettler ym. (1984) ja Loader (1985).

¹² Meja ja Kettler (1993, xvii) sekä Loader (1985, 2-3) katsovat myös, että Mannheimin esseistis-kokeellinen ajattelutapa tulee tulkita erottamattomaksi osaksi hänen projektiaan.

eri tekstien väliset ristiriitaisuudet, menetetään jotain olennaista hänen ajattelulleen ominaisesta avoimuudesta ja pyrkimyksestä uusien näkökulmien avaamiseen. Ongelmakeskeisellä lähestymistavallani pyrin väistämään sekä pinnalliseen kritisointiin että liialliseen systematisointiin johtavat tulkinnat. Painotan siis työssäni enemmänkin niitä ongelmia, joita Mannheim pyrkii kirjoituksissaan hahmottamaan ja muotoilemaan, kuin hänen esittämiään ongelmanratkaisuyrityksiä.

3. Merkityksen kerrokset

3.1 Maailmankuva, kulttuuriobjektit ja luonnonobjektit

Alunperin saksaksi vuonna 1923 julkaistussa kirjoituksessaan *On the Interpretation of 'Weltanschauung'* Mannheim esittää kulttuuriobjekteja koskevan merkityskerrosten erottelun. Vaikka hänen kirjoituksensa aiheena on lähinnä kulttuuri- ja historiatieteiden (*Geisteswissenschaft*) metodologia, niin kirjoituksesta on kuitenkin mahdollista löytää siemeniä, joista Mannheimin tiedonsosiologinen ajattelu myöhemmin kehittyi. Tarkastelenkin seuraavassa Mannheimin merkityskerrosten erottelua eräänlaisena johdatuksena Mannheimin tiedonsosiologiaan. Esitykseni pohjautuu jossain määrin A.P. Simondsin (1978) esittämään Mannheim-tulkintaan, jossa hän suhteuttaa Mannheimin ajatuksia kiinnostavasti myöhäisempiin tulkinnan teoriaa koskeviin keskusteluihin.

Ennen Mannheimin kirjoituksen tarkastelua on syytä huomauttaa, että hänen käyttämänsä merkityksen käsite on erotettava puhtaasti kielellisestä merkityksen käsitteestä. Merkitykset eivät ole Mannheimille pelkkiä kielellisiä rakenteita, vaan ne liittyvät hänen kirjoituksissaan olennaisesti subjektien maailmassa orientoitumiseen ja mielekkyyden kokemukseen. Merkitysten juuret ulottuvat hänen mukaansa esiteoreettiseen elämään ja toimintaan. Mannheim tähdentää kirjoituksissaan myös sitä, että merkitykset eivät ole vain subjektiivisia, vaan ne muodostavat rakenteita, joita uusinnetaan kollektiivisesti. Tähän teemaan liittyen Mannheim pyrkii seuraavassa tarkastelemassani kirjoituksessa erittelemään merkityksen tasoja maailmankuvan käsitteen avulla sekä tutkimaan erilaisten kulttuuriobjektien roolia merkitysten välittäjinä.

Kulttuuriobjektien erityispiirteenä luonnonobjekteihin verrattuna on Mannheimin mukaan se, että edelliset välittävät (*mediate*) merkityksiä kun taas jälkimmäiset ainoastaan esittävät (*present*) merkityksiä. Kulttuuriobjektien, toisin kuin luonnonobjektien, merkitys ei ole kokonaisuudessaan välittömästi annettu, vaan niiden merkitysten adekvaatti ymmärtäminen vaatii tulkintaa. Tämän vuoksi Mannheim katsoo monien aikalaistensa tapaan, että tulkinta on historia- ja kulttuuritieteille ominainen metodi, joka erottaa ne luonnontieteestä. Kulttuuriobjekteihin lukeutuvat hänen mukaansa muun muassa taideteokset, rakennukset, merkit, symbolit, tekstit, tavat, rituaalit, eleet ja teot. (Mannheim 1952a, 35-43)

Mannheimin erottelu luonnonobjektien ja kulttuuriobjektien välillä ei ymmärtääkseni ole absoluuttinen, vaan pikemminkin näkökulmasidonnainen. Toisin sanoen on olemassa sellaisia olioita, joita voidaan tarkastella joko luonnonobjekteina tai kulttuuriobjekteina riippuen siitä, missä käsitteellisessä viitekehysessä niitä tarkastellaan. Ymmärtääkseni Mannheim kuitenkin ajattelee, että kulttuuriobjekteilla on oltava aina joku tekijä, jos tekijöiksi lasketaan yksilöiden ohella myös kollektiivit.¹³ Ilmeisesti kaikkia kulttuuriobjekteja (esim. tekoja ja rituaaleja) ei kuitenkaan ole mahdollista tarkastella luonnonobjekteina, eikä kaikkia luonnonobjekteja kulttuuriobjekteina. Heuristisuudestaan huolimatta Mannheimin erottelu jää kuitenkin hieman epämääräiseksi, koska hän ei juurikaan pohdi kulttuuriobjektin ja luonnonobjektin käsitteiden väliseen suhteeseen liittyviä kysymyksiä. Hän ei myöskään näytä tiedostavan luonnonobjektien tunnistamiseen ja tutkimiseen liittyviä historiallisia, kulttuurisia ja sosiaalisia piirteitä. Tämän vuoksi Mannheimin näkemys luonnontieteiden luonteesta onkin ongelmallinen. Käsittelen tähän näkemykseen liittyviä ongelmia seikkaperäisemmin luvussa 4.5.

Mannheim painottaa kirjoituksessaan kulttuuritieteiden synteettistä lähestymistapaa, joka hänen mukaansa erottaa ne modernien luonnontieteiden analyyttisestä metodista. Kulttuuriobjekteja tulkittaessa tietyllä aikakaudella valmistettu yksittäinen objekti on Mannheimin mukaan pyrittävä suhteuttamaan viime kädessä tämän aikakauden totaaliseen maailmankuvaan (*Weltanschauung*). Toisaalta käsitys jonkin aikakauden maailmankuvasta on mahdollista saavuttaa vain yksittäisten kulttuuriobjektien tarkastelun kautta. Näin ollen kulttuuriobjektien merkitysten tulkinta etenee hermeneuttisessa kehässä, jossa kokonaisuus ymmärretään aina osiensa kautta ja osat kokonaisuuden kautta. (ma. 35-43)

Mannheimin mukaan maailmankuvaa ei tule ymmärtää luonteeltaan puhtaasti teoreettiseksi. Sitä kannattaa enemminkin käsitellä tutkimuksessa perimmiltään esiteoreettisena entiteettinä, joka manifestoituu myös teoreettisella tasolla esimerkiksi filosofisten systeemien muodossa. Mannheim katsoo siis, että maailmankuva sisältää myös sellaisia kokemuksen irrationaalista ja ei-diskursiivisia elementtejä, joista erilaiset kulttuurin objektivoitumat nousevat. Maailmankuvan määrittelemisen tutkimuksessa esiteoreettiseksi entiteetiksi mahdollistaa hänen mukaansa pääsyn entistä lähemmäksi kulttuurin ei-intentionaalisia, spontaaneita

¹³ Mannheim kuitenkin mainitsee mahdollisuuden tarkastella luontoa kokonaisuudessa Jumalan tarkoittamia merkityksiä sisältävänä luomuksena. Tällöin luonto siis ymmärretään Jumalan tekemäksi tai luomaksi.

peruslähteitä. Maailmankuvan käsittäminen puhtaasti teoreettiseksi sitä vastoin sulkee pois tarkastelusta huomattavan joukon kulttuurisia ilmiöitä, joiden tutkimisen esiteoreettinen määritelmä mahdollistaa. Esimerkiksi taiteiden, uskontojen, musiikin, tapojen, perinteiden, rituaalien ja eleiden tieteellinen tutkiminen onnistuu vain esiteoreettisesta määritelmästä lähtemällä. Tällöin kulttuuritieteiden metodologiassa ongelmaksi kuitenkin muodostuu se, miten maailmankuvan esiteoreettista osaa on mahdollista analysoida rationaalisesti. Mannheim pyrkii kirjoituksessaan osoittamaan, että tämä ongelma pystytään ratkaisemaan kehittämällä sopivia tulkintametoja maailmankuvan tulkintaan. (ma. 38-39)

Mannheimin kirjoituksen keskeisimmän teeman muodostaa ajatus, jonka mukaan kulttuuriobjekteja tarkasteltaessa voidaan erottaa seuraavat kolme merkityskerrosta: (1) *objektiivinen merkitys*, (2) *ekspressiivinen merkitys* ja (3) *dokumentaarinen merkitys*. Ensimmäinen merkityskerros ilmenee hänen mukaansa sekä luonnonobjekteissa että kulttuuriobjekteissa. Sen sijaan kaksi jälkimmäistä kerrosta kuuluvat vain kulttuuriobjekteille. (ma. 44) Alustavasti voidaan sanoa, että objektiivinen merkitys viittaa annettuun oloon sellaisena kuin se ilmenee välittömästi. Ekspressiivinen merkitys on puolestaan kulttuuriobjektin tekijän tarkoittama merkitys. Se on siis merkitys, jonka tekijä halusi valmistamallaan objektilla välittää jollekin yleisölle. Dokumentaarinen merkitys viittaa puolestaan kulttuuriobjektin laajempaan merkityskontekstiin ja aikakaudelle ominaiseen maailmankuvaan. Kulttuuriobjektin dokumentaarinen merkitys ei ole sen tekijän varsinaisesti tarkoittama, vaan se syntyy pikemminkin useiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevien kulttuuriobjektien tekijöiden toiminnan tarkoittamattomana sivutuotteena. Seuraavassa tarkastelen merkityskerroksia sekä niiden välisiä suhteita yksityiskohtaisemmin.

3.2 Objektiivinen merkitys

Mannheim itse käyttää merkityskerrosten erottelun esittämisessä esimerkkeinään pääsääntöisesti taideteoksia. Ymmärtääkseni hänen erottelunsa avautuu kuitenkin kaikkein helpoiten tarkasteltaessa tekstiä esimerkkinä kulttuuriobjektista. Teksti on myös tiedonsosiologian kannalta taideteosta relevantimpi esimerkki. Tekstin valintaa esimerkiksi tukee myös se, että Mannheimin käyttämät esimerkit ovat joiltain osin ongelmallisia (ks. Simonds 1978, 43).

Mannheimin mukaan tässä tapauksessa luontoa kuitenkin vain tarkastellaan kulttuurin tutkimiseen soveltuvalla

Paperille kirjoitetun tekstin arkipäiväinen objektiivinen merkitys ilmenee paperina, jossa on säännönmukaisia mustekuvioita. Meidän on kuitenkin äärimmäisen vaikea tarkastella äidinkielellämme tai jollain muulla hallitsemallamme kielellä kirjoitettua tekstiä pitäytymällä yksinomaan objektiivisen merkityksen tasolla. Tällaisesta tarkastelusta saa ymmärtääkseni kuitenkin jonkinlaisen käsityksen ajattelemalla vieraskielistä tekstiä, joka on kirjoitettu sellaisella kirjoitusjärjestelmällä (esim. kiinalaisilla kirjoitusmerkeillä tai muinaisella nuolenpääkirjoituksella), jota emme itse hallitse. Mannheimin (ks. esim. 1952a, 43-44) ajatuksen ydin on siis siinä, että tarkasteltaessa pelkästään kulttuuriobjektin objektiivista merkitystä sen merkityksiä välittävään tehtävään ei kiinnitetä lainkaan huomiota.

Mannheimin mukaan moderni luonnontieteellinen tutkimus tarkastelee tutkimuskohteitaan objektiivisen merkityskerroksen tasolla. Luonnontieteissä ei hänen mukaansa tarvita siis lainkaan tulkinnallisia metodeja, koska tutkittavia objekteja on mahdollista tutkia suoraan sellaisina kuin ne ovat itsessään. Sitä vastoin kulttuuriobjektien merkityksen ymmärtämiseksi on välttämätöntä tarkastella myös niiden kahta muuta merkityskerrosta. (ma. 44)

Objektiivisen merkityksen määrittäminen edellyttää aina jonkin joko ei-teoreettisen tai teoreettisen käsitteellisen viitekehysten käyttöä (ks. esim. ma. 52). Tarkastellessamme objektia tekstinä sovellamme jo tiettyä käsitejärjestelmää, joka tuo mukanaan erilaisia odotuksia. Tekstin tapauksessa nämä odotukset itse asiassa viittaavat jo toisiin merkityskerroksiin. Luokitellessamme objektin tekstiksi oletamme jo, että paperille piirretyt kuviot eivät ole täysin satunnaisia ja mielivaltaisia. Otaksumme sitä vastoin kuvioden muodostavan kirjoitusmerkkejä, joista muodostuu sellaisia sanoja ja lauseita, joilla on tietty merkitys heille, jotka osaavat niitä lukea. Tämän lisäksi oletamme, että paperille kirjoitetut merkit muodostavat kokonaisuuden, tekstin, jonka välityksellä joku henkilö on halunnut kommunikoida jollekin lukijakunnalle jotain.

Vasta jonkun käsitteellisen luokittelujärjestelmän käyttö kiinnittää objektiivisen merkityksen. Sama olio voi myös saada erilaisia objektiivisia merkityksiä riippuen siitä, mitä viitekehystä käyttäen se luokitellaan. Viitekehysten valintaan luonnollisesti vaikuttavat erilaiset käytännölliset ja teoreettiset intressit. Sen jälkeen kun käsitteellinen viitekehys on kiinnitetty,

objektiivinen merkitys on Mannheimin mukaan kuitenkin välittömästi annettu itse objektissa. Se on siis "juurtunut objektin itsensä rakenteellisiin lakeihin"¹⁴.

Esimerkiksi tekstiä on mahdollista tarkastella paitsi "kielellisessä viitekehyksessä" myös vaikkapa esteettis-visuaalisessa viitekehyksessä (kiinnittämällä huomiota esimerkiksi kirjoitusmerkkien visuaaliseen muotoon) tai luonnontieteellisessä viitekehyksessä (kiinnittämällä huomiota esimerkiksi paperin fysikaalisiin ominaisuuksiin kuten kokoon, väriin ja muotoon). Jos edessämme oleva olio on teksti, niin sen sisältämien muiden merkityskerrosten ymmärtäminen kuitenkin edellyttää olion tunnistamista juuri tekstiksi. Vaikka arkisessa elämässämme tunnistammekin tekstit lähes automaattisesti teksteiksi, niin tämä itsestäänselvyuden tunne kuitenkin katoaa, kun ajatellaan esimerkiksi tilannetta, jossa arkeologi löytää kaivauksissaan kallionseinämästä kuvioita, jotka vaikuttavat hänestä ensi näkemältä täysin käsittämättömiltä. Tällaisessa tilanteessa kuvioiden luokittelu voi olla hyvinkin ongelmallista. Arkeologi joutuu esimerkiksi pohtimaan muodostavatko hänen löytämänsä kuviot muinaisen ihmisen kirjoittaman tekstin vai ovatko ne vain luonnonvoimien muovaama satunnainen muodostelma.

Yhteenvedona edellisestä voidaan todeta, että kulttuuriobjektien objektiivisten merkitysten tarkastelussa ei oteta huomioon niiden merkityksiä välittävää funktiota. Esimerkiksi tarkasteltaessa tekstiä objektiivisen merkityksen tasolla ei tarvitse viitata lainkaan tekstin kirjoittajaan, hänen intentioihinsa tai hänen kulttuuriseen taustaansa.

3.3 Ekspressiivinen merkitys

Tekstin ekspressiivinen merkitys on puolestaan tiivistetyksi ilmaisten se sisältö, jonka tekstin kirjoittaja halusi tekstillään välittää tekstin lukijoille. Voidaan siis puhua kirjoittajan tarkoittamasta (*intended*) merkityksestä. Mannheim (ma. 46) korostaa, että ekspressiivisen merkityksen tulkinnassa pyritään aina autenttiseen ymmärtämiseen. Tulkinnan tavoitteena on siis ymmärtää tekstin ekspressiivinen merkitys juuri sellaisena kuin tekstin kirjoittaja sen tarkoitti.

Jotta ekspressiivinen merkitys olisi mahdollista ymmärtää, tulkitsijan on tunnistettava mustekuvioita sisältävä paperi objektiiviselta merkitykseltään tekstiksi. Kyetäkseen ymmärtämään tekstin ekspressiivisen merkityksen tulkitsijan on myös hallittava kirjoittajan

¹⁴ rooted in the structural laws of the object itself (ma. 51).

käyttämä kirjoitusjärjestelmä, hänen käyttämiensä sanojen merkitykset ja hänen lauseen muodostamisessa käyttämänsä kielioppisäännöt. Sen lisäksi, että tulkitsija hallitsee tekstin kirjoittajan käyttämän kielen säännöt, ja niiden pohjalta ymmärtää *mitä* tekstissä sanotaan, hänen on myös ymmärrettävä *miten* kirjoittaja tekstinsä tarkoitti. Tulkittavasta tekstistä riippuen tulkitsijan täytyy siis olla perillä seuraavanlaisista asioista: mille yleisölle kirjoittaja tekstinsä suuntasi, millaisiin ongelmiin ja kysymyksiin hän mahdollisesti pyrki tekstillään vastaamaan, mitä hän otti tekstiä kirjoittaessaan annettuna ja mitä hän kyseenalaisti, minkä tyyppiseksi hän tekstinsä tarkoitti (arvottavaksi, kuvailevaksi, vakavaksi, humoristiseksi, ironiseksi, provokatiiviseksi, fiktiiviseksi jne.), mitä asioita hän tekstissään painotti ja mitä asioita hän piti toisarvoisina tekstin kokonaisuuden kannalta. Kirjoittaja ei juuri koskaan ilmaise kaikkia tämäntyyppisiä asioita itse tekstissä. Voidaankin sanoa, että jokaisen tekstin taustalta löytyy sellainen julkilausumaton perusta, joka ei suoraan ilmene itse tekstissä, mutta joka on sekä tekstin kirjoittamisen että sen ymmärtämisen edellytys. (vrt. Simonds 1978, 57-61)

Edellisten seikkojen nojalla on ilmeistä, että kirjoittajan tarkoittamaa ekspressiivistä merkitystä ei ole mahdollista ymmärtää tarkasteltaessa tekstiä pelkästään objektiivisen merkityksen tasolla, vaikka tekstin muut merkityskerrokset ovatkin riippuvaisia tekstin objektiivisesta merkityksestä. Kulttuuriobjektin ekspressiivisen merkityksen tulkinnassa kulttuuriobjektin objektiivinen merkitys ikään kuin sulkeistetaan. Tekstin ekspressiivisessä tulkinnassa siis tavallaan ylitetään tekstin välittömästi ilmenevät ominaisuudet. (vrt. Mannheim 1952a,68)

Mannheim valaisee kirjoituksessaan ekspressiivisen merkityksen luonnetta fenomenologisesta filosofiasta lainaamiensa *intentionaalisen aktin* ja *intentionaalisen objektin* käsitteiden avulla. Näitä käsitteitä käyttämällä tekstin kirjoittaminen voidaan kuvata kirjoittajan intentionaaliseksi aktiksi, jossa tekstin ekspressiivinen merkitys konstituoituu intentionaalisenä objektina. Intentionaalinen akti viittaa siis kirjoittajan tietoisuuden tilaan hänen kirjoittaessaan tekstiä. Kirjoittamisen intentionaalisisessa aktissa kirjoittajan tietoisena tavoitteena on ilmaista tekstin välitykselle joku tietty merkityssisältö jollekin tietylle yleisölle. Kirjoittamisen intentionaalisisessa aktissa konstituoituvaa intentionaalista objektia eli ekspressiivistä merkitystä ei kuitenkaan ole mahdollista redusoida kirjoittajan tietoisuuden tilaan. Näin on siksi, että eri ihmiset kykenevät ilmaisemaan ja ymmärtämään saman ekspressiivisen merkityksen. Sama ekspressiivinen merkitys on myös mahdollista ilmaista eri

ajankohtina ja eri tavoilla (esim. sama merkitys voidaan ilmaista käyttäen eri sanoja). Toisin sanoen ekspressiivinen merkitys intentionaaliseksi objektiksi ymmärrettynä on luonteeltaan julkinen. (Mannheim 1952a, 54, 70; Simonds 1978, 65-69)

Tekstin ekspressiivistä merkitystä ei kuitenkaan tule sekoittaa tekstin objektiiviseen merkitykseen, joka sekin on luonteeltaan julkinen. Mannheim kirjoittaakin merkityksen käsitteestä seuraavasti:

['M]erkityksen' alue ei ole rajoittunut fysikaalisten 'olioiden' piiriin eikä myöskään yksilöllisen kokemuksen tiettyyn temporaaliseen jaksoon sijoittuviin psyykkisiin tapahtumiin.¹⁵

Tekstin ekspressiivinen merkitys intentionaaliseksi objektiksi ymmärrettynä ei siis ole subjektin psykologinen tila tekstiä kirjoittaessa eikä myöskään teksti fysikaalisena tai esteettis-visuaalisena objektina. Voidaan kenties sanoa, että tekstin ekspressiivinen merkitys on kietoutunut siihen julkilausumattomaan perustaan, joka on sekä tekstin kirjoittamisen että ymmärtämisen edellytys. Tätä perustaa voidaan kutsua myös tekstin merkityskontekstiksi.

Mitä edellisestä seuraa ekspressiivisten merkitysten tulkinnan kannalta? Ekspressiivisten merkitysten julkisen luonteen vuoksi tekstin ekspressiivisen merkityksen tulkinta ei ole psykologista eläytymistä kirjoittajan tuntemuksiin, vaikka toisinaan tällaisesta eläytymisestä saattaakin olla hyötyä kirjoittajan ilmaiseman ekspressiivisen merkityksen tulkinnassa. Tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtäminen ei kuitenkaan edellytä tekstin kirjoittajan luomisaktin elämistä uudelleen. Kuten edellä jo esitin, tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtämiseksi ei myöskään riitä pelkkä kielen sääntöjen tunteminen, koska tekstin kirjoittajan intentiot rajoittavat kielen sääntöjen tarjoamia tekstin potentiaalisia tulkintamahdollisuuksia. Tekstin kaikkia mahdollisia tulkintoja ei näin ollen voida pitää kirjoittajan tarkoittamina intentionaalisisina objekteina eli ekspressiivisinä merkityksinä. Toisin sanoen tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtämiseksi ei vielä riitä sen ymmärtäminen, mitä tekstissä *tekstuaalisena* objektina lukee. Tämän lisäksi on ymmärrettävä, miten kirjoittaja tekstinsä tarkoitti. Ekspressiivisessä tulkinnassa ollaan siis kiinnostuneita siitä, mitä kirjoittaja pyrki tekstin välityksellä *kommunikoimaan* yleisölleen. Mannheimin positio ei näin ollen ole yhteensopiva esimerkiksi monien strukturalistien kannattaman tekstin autonomisuus -oletuksen kanssa, jonka mukaan tekstit ovat katkaisseet kaikki siteensä niiden kirjoittajien

¹⁵ [T]he domain of 'meaning' is not restricted either to the sphere of physical 'things' or to the psychic events localised in one temporal sequence of individual experience. (Mannheim 1952a, 70)

intentioihin, minkä vuoksi tekstien tulkinnassa ei tarvitse lainkaan huomioida niiden kirjoittajien tarkoittamia merkityksiä.¹⁶

Mannheim kirjoittaa ekspressiivisestä tulkinnasta seuraavasti:

Ekspressiivinen merkitys on myös 'annettu'; jos tämän tyyppinen tulkinta aiheuttaa erityisiä ongelmia, se johtuu ainoastaan siitä, että, toisin kuin objektiivista merkitystä (...) ekspressiivistä merkitystä ei ole mahdollista saavuttaa ilman historiallisen taustan analyysiä. (...) Tämän vaikeuden ei kuitenkaan tarvitse tehdä meistä skeptikkoja, koska meidän ei tarvitse vetää siitä muuta johtopäätöstä kuin se, että tarkoitettu ekspressiivinen merkitys on löydettävissä ainoastaan faktuaalisen historiallisen tutkimuksen avulla. Toisin sanoen tarkoitettujen ekspressiivisten merkitysten tutkimisessa on käytettävä samoja metodeja, joita käytetään kaikessa faktuaalisessa historian tutkimuksessa. Ekspressiivisen merkityksen tavoittamisen takaa tiettyyn rajaan saakka meidän ja tutkittavien aikakausien ja kulttuurien välinen jatkuvuus. Tietoisuuden historiallinen rakenne takaa sen, että jonkinlainen ymmärrys tarkoitettua merkityksestä saattaa olla mahdollinen jopa ajallisesti kaukaisista töistä [eli kulttuuriobjekteista]. Tämä perustuu siihen, että annetulla aikakaudella tunteiden ja kokemusten kenttä ei ole rajaton ja mielivaltainen. Nämä kokemuksen muodot nousevat ja muotoutuvat yhteiskunnassa, joka joko säilyttää aiemmat muodot tai sitten muuntaa niitä tavalla, joka historioitsijan on mahdollista havaita.¹⁷

Historiallisten tai vieraasta kulttuurista peräisin olevien kulttuuriobjektien ekspressiivisessä tulkinnassa on siis Mannheimin mukaan tutkittava myös objektien tekijöiden kulttuurista ja sosiaalista kontekstia. Esimerkiksi menneellä aikakaudella kirjoitetun tekstin ekspressiivistä merkitystä tulkitessa ongelmaksi muodostuu usein se, että tekstin tulkitsija ei tunne tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtämisessä tarvittavaa julkilausumatonta perustaa, koska hänen kulttuurinsa poikkeaa olennaisesti tekstin kirjoittajan kulttuurista, ajattelutavasta ja tietoisuuden muodosta. Tekstissä käytettyjen sanojen merkitykset ovat myös usein muuttuneet historian saatossa. Mannheim kuitenkin katsoo, että kulttuurinen jatkuvuus ja tietoisuuden historiallinen rakenne takaavat sen, että pystymme periaatteessa ymmärtämään menneiden aikakausien kulttuuriobjektien ekspressiivisiä merkityksiä. Niiden ymmärtäminen edellyttää kuitenkin historiallista tutkimusta, jonka avulla saamme tietoa kulttuuriobjektien merkityskontektista ja merkityskontektien muutoksista. Mannheim nostaa sitaatissa esille

¹⁶ A. P. Simonds (1978, 57-79) argumentoi Mannheim-tulkinnassaan vahvasti tekstin autonomisuus oletusta vastaan puolustaen *ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys* -oletusta. Kuten Simonds (mt. 53) huomauttaa, Mannheim ei itse esittänyt tällaisia argumentteja, vaikka hänen kirjoituksistaan löytyykin aineksia niiden kehittämiseksi. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että mainitusta oletuksesta ei vielä Mannheimin aikana juurikaan keskusteltu. Palaan tähän teemaan vielä jatkossa.

¹⁷ Expressive meaning is also 'given'; and if the interpretation of this type present peculiar difficulties, it is only because, unlike objective meaning (...), the expressive meaning (...) cannot be established without an analysis of the historical background. (...) This difficulty, however, need not induce us to become sceptics on principle; all we have to conclude from it is that intended expressive meaning is only discoverable by factual historical research, i.e. that in investigating it we have to employ the same methods as are used in any factual historical inquiry. That intended expressive meaning will not remain inaccessible (...) is guaranteed to some extent for those periods and cultures which are in continuity with ours. The historical structure of consciousness itself is guarantee that some understanding of the intended meaning may be possible even in respect of works remote in time, the reason for this being that the range of emotions and experiences of a given epoch is by no means

myös yhteiskunnan vaikutuksen kulloinkin vallitseviin kokemusten muotoihin. Historiallisten merkityskontekstien tutkimisessa on siis otettava huomioon myös sosiaaliset tekijät.

Ekspressiivisten merkitysten tulkinnassa voidaan olettaa, että esimerkiksi vieraiden kulttuurien ihmisten ekspressiivisten merkitysten ymmärtämisen periaatteellisen mahdollisuuden takaa viime kädessä yhteinen inhimillinen perusta, jonka kaikki ihmiset ihmisinä jakavat. Tämä perusta koostuu ihmiselle lajityypillisistä ominaisuuksista ja ihmiselämän universaaleista piirteistä. Tällaisen yhteisen perustan ei luonnollisestikaan tarvitse olla kovin laaja, mutta menneiden aikakausien ja vieraiden kulttuurien ymmärtämisen mahdollisuus näyttäisi kuitenkin edellyttävän jotain tällaista perustaa. Näin on siksi, että muussa tapauksessa ei näyttäisi olevan mahdollista päästä lainkaan sisään meille vieraisiin merkityskonteksteihin (vrt. hermeneuttisen kehän idea). On kuitenkin huomattava, että tällaisen universaalien perustan olettaminen ei suinkaan automaattisesti takaa sitä, että ymmärrämme toisesta kulttuurisesta merkityskontekstista peräisin olevien kulttuuriobjektien merkityksiä. Ymmärtäminen voi olla hyvinkin pitkällisten tutkimusten takana, ja joissain tapauksissa saattaa olla, että meillä ei kerta kaikkiaan ole tarpeeksi tietoa kulttuuriobjektin merkityskontekstista, jotta pystyisimme ymmärtämään sen ekspressiivisen merkityksen. Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan tarpeen pohtia tämän syvemmin universaalien perustan olemassaoloon ja sisältöön liittyviä kysymyksiä.¹⁸

Simonds kiteyttää Mannheimin ekspressiivisten merkitysten tulkinnan teoriaan sisältyvät oletukset seuraavasti:

(1) Objektin ekspressiivistä merkitystä hallitsevat sen tekijän intentiot; tulkinnassa on mahdollista kunnioittaa [ekspressiivisen merkityksen] määräytyneisyyden ja uskollisuuden ideaaleja ainoastaan tähän standardiin viittaamalla. (2) Tekijän tarkoitetun merkityksen paljastaminen on mahdollista ainoastaan silloin, jos objektissa suoraan esiintyvää evidenssiä täydennetään viittaamalla ulkoiseen (viime kädessä sosiaaliseen) merkityskontekstiin, joka tulkittavan ilmaisun esittäjän täytyy aina olettaa ja jota ilman ei mikään onnistunut kommunikaatioakti ole mahdollinen.¹⁹

Ensimmäinen oletus tarkoittaa juuri sitä, että ekspressiivinen merkitys voidaan mieltää tekijän intentionaalisessa aktissa syntyneeksi julkiseksi intentionaaliseksi objektiksi, joka myös

unlimited and arbitrary. These forms of experience arise in, and are shaped for, a society which either retains previous forms or else transforms them in a manner which historian can observe. (Mannheim 1952a, 54-55)

¹⁸ Tästä aiheesta on keskusteltu vilkkaasti (ks. esim. Little 1991, 218-221; Hollis & Lukes 1982).

¹⁹ (1) The expressive meaning of an object is governed by the intentions of its author; interpretation can respect the ideals of determinacy [of expressive meaning] and faithfulness only by reference by this standard. (2) Recovery of the intended meaning of the author is possible only if the evidence presented directly in the object is supplemented by reference to an external (ultimately social) context of meaning which the author of an expression must always presuppose and without which no successful act of communication would be possible. (Simonds 1978, 65)

tekstin lukijan on mahdollista ymmärtää. Jälkimmäinen oletus liittyy puolestaan siihen, että ekspressiivisten merkitysten tulkinnassa on välttämätöntä viitata siihen julkilausumattomaan perustaan, jonka tunteminen on niiden ymmärtämisen edellytys. Palaan Simondsin mainitsemaan ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyyden ideaan vielä jatkossa lähemmin.

3.4 Dokumentaarinen merkitys

Kulttuuriobjekti, esimerkiksi teksti, välittää Mannheimin mukaan ekspressiivisen merkityksen lisäksi myös dokumentaarista merkitystä. Dokumentaarinen merkitys, toisin kuin ekspressiivinen merkitys, ei ole kulttuuriobjektin tekijän tarkoittama intentionaalinen objekti, vaan se on kulttuuriobjektin tekijän näkökulmasta tarkasteltuna "täysin tarkoittamaton, tiedostamaton sivutuote"²⁰. Dokumentaarinen merkitys voi siis tulla vain kulttuuriobjektin vastaanottajan intentionaaliseksi objektiksi silloin, kun hän pyrkii jäljittämään kulttuuriobjektista sen tekijän maailmankuvaa ja hänen aikakautensa henkeä. Dokumentaarisen tulkinnan pätevyyden testaamiseksi on Mannheimin mukaan välttämätöntä suhteuttaa yksittäinen kulttuuriobjekti muihin saman tekijän teoksiin sekä muiden tekijöiden samassa kulttuurisessa kontekstissa ja samana aikakautena valmistamiin kulttuuriobjekteihin. Toisin sanoen dokumentaarinen tulkinta etenee hermeneuttisessa kehässä: Yhtäältä tutkija voi rekonstruoida aikakauden hengen tai maailmankuvan kokonaisuuden ainoastaan yksittäisistä kulttuuriobjekteista. Toisaalta hän kuitenkin tulkitsee näitä yksittäisiä kulttuuriobjekteja sen perusteella mitä hän tietää aikakauden hengestä kokonaisuudessaan. (Mannheim 1952a, 55-57; 74)

Dokumentaarisen merkityksen voidaan ajatella olevan yhtäältä määrittynyt useiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevien subjektien intentionaalisten aktien ei-aiottuna tuotoksena. Näin ollen se ei ole kenenkään vuorovaikutukseen osallistuvan yksittäisen subjektin intentionaalisen aktin intentionaalinen objekti. Toisin sanoen kukaan yksittäinen subjekti ei pysty intentionaalisesti muokkaamaan dokumentaarista merkitystä. Dokumentaarinen merkitys tavallaan ylittää sen, mikä on erityistä ja persoonallista kulttuuriobjektin tekijän intentionaalisisessa aktissa. Tekstin dokumentaarisen merkityksen voidaan tulkita olevan juuri tekstin kirjoittamisen ja ymmärtämisen mahdollistava

²⁰ wholly unintentional, unconscious by-product. (Mannheim 1952, 55)

julkilausumaton perusta eli tekstin merkityskonteksti, joka mahdollistaa ekspressiivisen merkityksen välittämisen tekstin avulla. (Simonds 1978, 45, 83)

Simonds (mt. 83) kirjoittaa kommunikaation mahdollistavasta merkityskontekstista seuraavasti:

Kommunikaation mahdollistavien merkityssuhteiden konteksti on (...) rakennelma, jota (kuten mitä tahansa metakieltä) voidaan tarkastella vain 'ulkoapäin' - tietoisuuden refleksiivisessä tai retrospektiivisessä aktissa. Toisaalta, merkityssuhteiden kontekstin determinatio on kokonaisuudessaan määrittynyt sen käytöstä kommunikaatioaktien 'sisällä'. Tämä tarkoittaa sitä, että mikään *apriori*, kategoriaalinen dokumentaarisen merkityksen rakenteen määrittäminen ei ole mahdollinen (...). Dokumentaaristen kontekstien moninaisuus on ilmeinen paitsi merkitysten historiallisten muutosten myös saman diskurssiuniversumin sisällä esiintyvien monien referenssikerrosten esiintymisen nojalla.²¹

Tekstin dokumentaarinen merkitys viittaa siis tekstin kirjoittamisen ja ymmärtämisen julkilausumattomaan perustaan eli merkityskontekstiin, joka määrittyy ja jota uusinnetaan kommunikaationprosessissa, josta tulkittava teksti muodostaa osan. Tämä merkityskonteksti voidaan pyrkiä rekonstruoimaan kuitenkin vain ottamalla joko ajallista tai refleksiivistä etäisyyttä itse kommunikaatioprosessiin. Kommunikaatioon osallistujat ovat näin ollen vain harvoin itse tietoisia merkityskontekstinsa luonteesta.

Tekstin merkityskontekstin luonnetta voidaan havainnollistaa tarkastelemalla sanojen merkityksiä. Historismia käsittelevässä kirjoituksessaan Mannheim (1952b, 113) kirjoittaa sanojen merkityksistä seuraavasti:

Ainoastaan se suhteellinen jäykkyys, miltä sanat kuulostavat, voi kätkeä sen tosiseikan, että samojen sanojen takaa löytyy niiden aktuaalisten merkitysten jatkuva muuttuminen. Lähempi tutkimus tuo esiin yhä uudelleen ja uudelleen sen seikan, että sanojen historialliset merkitykset ovat aina erilaisia.²²

Sanojen merkitysten jatkuvan muuttumisen vuoksi menneeltä aikakaudelta peräisin olevan tekstin sanojen merkitykset eivät ole useinkaan luettavissa suoraan tekstistä, vaan niiden merkitysten tulkinta vaatii useiden kyseiseltä aikakaudelta peräisin olevien tekstien suhteuttamista toisiinsa. Sanojen merkitysten ymmärtämiseksi on myös hyvä tuntea aikakauden ihmisten elämää, heidän aikaisiaan yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia käytäntöjä. Sanojen merkitykset ovat kietoutuneet usein myös erilaisiin poliittisiin näkemyksiin.

²¹ The context of meaning relations which makes communication possible is (...) construct which (like any meta-language) can only be considered 'from the outside' - by a reflexive or retrospective act of consciousness. On the other hand, its determination is fully governed by its use 'inside' the acts of communication. This means that no *apriori*, categorical determination of the structure of documentary meaning is possible (...). The variety of documentary contexts is evident not only in historical shifts of meaning, but in the many different strata of reference that are to be found within single universe of discourse.

²² Only relative rigidity in the sound of words can hide the fact that behind the same words there is a constant change in the actual meanings. A closer inspection shows us again and again that the historical denotations of the various words are always different.

Esimerkiksi eri ideologiaa edustavat henkilöt voivat tarkoittaa sanalla 'vapaus' hyvin erilaisia asioita (ks. Mannheim 1976, 245; 1993d). Aikakauden poliittisten kiistojen tunteminen voi siis myös olla tarpeen tekstin ekspressiivisen merkityksen tulkinnassa.

Historiallisten tekstien tulkinta on ongelmallista silloin, kun emme tunne tarpeeksi hyvin menneeltä aikakaudelta peräisin olevan tekstin merkityskontekstia. Tällöin on suuri riski, että heijastamme tekstiin sellaisia oman aikakautemme merkityksiä, jotka ovat täysin vieraita tekstin kirjoittajalle. Jotta tekstin ekspressiivisessä tulkinnassa vältyttäisiin anakronismeilta, on tunnettava tekstin dokumentaarinen merkityskerros. Teksti on siis pystyttävä sijoittamaan merkityskontekstiinsa, jotta sen ekspressiivinen merkitys olisi mahdollista ymmärtää adekvaatisti.

Tekstin dokumentaarisessa tulkinnassa tekstiä käsitellään dokumenttina tietystä aikakaudesta ja kulttuurista. Tällöin ei enää kiinnitetä huomiota tekstin kirjoittajan tarkoittamaan ekspressiiviseen merkitykseen. Tekstiä tarkastellaan pikemminkin osana laajempaa kulttuurista merkityskontekstia, johon voivat kuulua esimerkiksi muut saman tekijän tekstit, muut samassa kulttuuriympäristössä kirjoitetut samaa aihepiiriä koskevat tekstit sekä viime kädessä kaikki tekstin kanssa samasta kulttuuriympäristöstä peräisin olevat kulttuuriobjektit. Tiedonsosiologiassaan Mannheim laajentaa kulttuurisen merkityskontekstin käsitettä siten, että hän ottaa siihen mukaan myös sosiaaliset olosuhteet.

Viime kädessä aikakauden maailmankuvan kokonaisuuden, aikakauden hengen tai merkityskontekstin tavoittamiseen tähtäävät dokumentaariset tulkinnat kertovat Mannheimin mukaan aina paitsi tulkittavan aikakauden kulttuurista myös tulkitsijan omasta kulttuurista. Tarkastelemme muita merkityskonteksteja aina omasta merkityskontekstistamme käsin. Mannheim kirjoittaa:

Toisin kuin kahteen muuhun tulkinnan tyyppiin, dokumentaariseen tulkintaan liittyy se erikoisuus, että se on suoritettava uudestaan jokaisella aikakaudella ja että mihin tahansa yksittäiseen tulkintaan, jossa tulkitsija pyrkii rekonstruoimaan menneen aikakauden hengen, vaikuttaa syvästi hänen asemansa historiallisessa virrassa. (...) [A]ikakauden 'henki' on jotain sellaista, jota tulkitsevan subjektin ei ole mahdollista käsittää ilman, että hän putoaa takaisin hänen historialliseen 'substanssiinsa', minkä vuoksi menneitä aikakausia koskevien dokumentaaristen tulkintojen historia on samalla myös tulkitsevien subjektien itsensä historiaa.²³

²³ Unlike the two other types of interpretation, documentary interpretation has the peculiarity that it must be performed anew in each period, and that any single interpretation is profoundly influenced the historical location within the historical stream from which the interpreter attempts to reconstruct the spirit of past epoch. (...) [T]he 'spirit' or global outlook of an epoch is something interpreting subject cannot grasp without falling back upon his own historic 'substance', which is why the history of documentary interpretations of past ages is at the same time a history of the interpreting subjects themselves. (Mannheim 1952a, 61,63)

Eräs syy dokumentaarisen tulkinnan kontekstisidonnaisuuteen löytyy siitä, että dokumentaarisessa tulkinnassa tarvitaan aina sellaisia yleisiä käsitteitä, joilla pyritään kokoamaan yhteen tulkinnat niistä hajallaan olevista kulttuuriobjekteista, joissa tutkittavan aikakauden maailmankuva manifestoituu. Tällaisten käsitteiden etsiminen on aina sidoksissa tulkitsijan merkityskontekstiin ja arvoihin. Historian tulkinnat ovat aina myös valikoivia, joten olennaisen ja epäolennaisen erottamisen kriteerit ovat myös usein peräisin tulkitsijan omasta merkityskontekstista ja ilmentävät hänen arvojaan.

Vaikka dokumentaarisen tulkinnan kautta saavutettu historiallinen tieto on muuttuvaa, se ei Mannheimin mukaan kuitenkaan vähennä historiallisen tiedon arvoa tietona, koska historiallisen ymmärryksen ja tiedon perusluonteeseen kuuluu, että jokainen aikakausi tulkitsee menneitä aikakausia omista lähtökohdistaan. Historian ulkopuolella ei siis Mannheimin mukaan ole sellaista Arkhimedeen pistettä, josta käsin tutkija voisi historiaa tarkastella. Tämä seikka erottaa Mannheimin mukaan historiallisen ymmärryksen matemaattisesta ja luonnontieteellisestä tiedosta. (ma. 58-59;62-63)

Mannheimin ongelmaksi muodostuu sen selittäminen, miten dokumentaarinen merkitys on ylipäätään mahdollista tunnistaa ja miten keskenään ristiriidassa olevia dokumentaarisia tulkintoja voidaan vertailla keskenään (ks. ma. 73-83). Hän ei ymmärtääkseni kirjoituksessaan pysty täysin tyydyttävästi vastaamaan tähän ongelmaan. Edellistä ongelmaa voidaan pitää myös eräänä Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohtaongelmana. Tiedonsosiologiassaan Mannheim pyrki myös tutkimaan entistä yksityiskohtaisemmin ja sosiologisemmin merkityskontekstien luonnetta.

3.5 Ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys

Simondsin mukaan Mannheimin ajatukset ekspressiivisestä tulkinnasta pitävät sisällään oletuksen *ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyydestä (determination of expressive meaning)*. Tämä oletus ei ole yhteensopiva tekstin autonomia -oletuksen kanssa. Tekstin autonomia -oletuksen mukaan tekstit muodostavat niiden kirjoittajien intentioista irtautuneen "omalakisen" tekstuaalisen todellisuuden, jota voidaan tarkastella täysin irrallaan tekstien kirjoittajien tarkoituksista. Vaikka Mannheim ei itse käsittele tätä aihetta, niin ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys -oletuksen esille tuominen on mielestäni perusteltua, sillä Mannheimin jälkeisessä tulkinnan teoriaa koskevassa keskustelussa siitä on muodostunut keskeinen kiistakapula. (Simonds 1978, 50-56) Lisäksi tällä kysymyksellä on relevanssia

myös yhteiskuntateorian kannalta (ks. esim. Giddens 1984, 75-82). Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan tarpeen analysoida yksityiskohtaisesti tekstin autonomisuus -oletuksen kannattajien positioita. Seuraavan tarkastelun tavoitteena on ennemminkin lisätä Mannheimin position uskottavuutta kuin kritisoida tekstin autonomisuus -oletusta.

Mitä ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys sitten oikein tarkoittaa? Simonds esittää tämän oletuksen perussisällön seuraavasti:

Vaatus [ekspressiivinen] merkityksen määräytyneisyydestä on ainoastaan sen vaatimista, että on mahdollista erottaa mitä ilmaus merkitsee (olipa tämä miten hämärää, moniselitteistä tai avointa tahansa) ja mitä se ei merkitse.²⁴

Teksti-esimerkkiä käyttäen oletus voidaan muotoilla seuraavasti: kaikilla teksteillä on jokin kirjoittajan tarkoittama merkitys, joka on mahdollista erottaa sellaisista merkityksistä, joita hän ei tarkoittanut. Tekstien tulkinnan kannalta tästä seuraa se, että väärin ekspressiivisten tulkintojen välttämiseksi tulkinnaissa on syytä huomioida tekstin kirjoittajan intentiot.

On kuitenkin huomattava, että oletus ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyydestä ei tarkoita sitä, että kaikille teksteille on olemassa vain yksi oikea ekspressiivinen tulkinta. Oletus ei myöskään kiellä tekstin ekspressiivisen merkityksen mahdollista moniselitteisyyttä, hämäryyttä tai avoimuutta. Kirjoittajan tarkoittaman merkityksen ollessa monitulkintainen "ainoan oikean" ekspressiivisen tulkinnan esittäminen tekstile on itse asiassa sen ekspressiivisen merkityksen väärinymmärtämistä. Ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys -oletus ei ole myöskään ristiriidassa sen tosiasian kanssa, että voimme erehtyä ja usein erehdymme ekspressiivisissä tulkinnoissamme. Oletus niin ikään sallii myös tilanteen, jossa emme koskaan tavoita täydellisesti tekstin ekspressiivistä merkitystä. Joka tapauksessa esitettyjen ekspressiivisten tulkintojen arviointi, tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtämisen ja väärinymmärtämisen erottaminen toisistaan näyttävät edellyttävän, että tekstin ekspressiivinen merkitys on määräytynyt. Simondsia seuraten voidaan myös ajatella, että ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys on itse asiassa kommunikaation mahdollisuuden ehto. (Simonds 1978, 61-63)

Oletus ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyydestä ei kiellä myöskään sitä, että tekstejä voidaan tulkita ja lukea välittämättä lainkaan niiden ekspressiivisestä merkityksestä. Esimerkiksi tekstin dokumentaarissa tulkinnaissa tekstin ekspressiivisen merkityksen

ymmärtäminen ei ole välttämättä lainkaan olennaista. Eräässä kirjoituksessaan Mannheim erottelee useita erilaisia intellektuaalisten ilmiöiden tulkinnan lajeja, joista ekspressiivinen tulkinta muodostaa vain yhden lajin (ks. Mannheim 1993c). Lukija voi myös hakea teksteistä esimerkiksi lohtua tai viihdykettä, jolloin häntä ei välttämättä kiinnosta lainkaan tekstin kirjoittajan tarkoittama ekspressiivinen merkitys. Tekstin kokonaismerkitys tekstin tarjoamien erilaisten tulkintamahdollisuuksien mielessä ei näin ollen tyhjene tekstin ekspressiiviseen merkitykseen.

Ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys -oletus on nähdäkseni myös yhteensopiva sen seikan kanssa, että tekstit ja muut "ulkoistetut" kulttuuriobjektit alkavat elää omaa elämäänsä uusissa merkityskonteksteissa. Tekstejä luetaan siis uusissa tilanteissa sellaisilla tavoilla, joita niiden kirjoittaja ei ole pystynyt lainkaan ennakoimaan. Tekstit voidaan laittaa myös palvelemaan sellaisia päämääriä, joista niiden kirjoittajat eivät olleet lainkaan tietoisia tai joita he vastustivat. Yleistäen voidaan sanoa, että tekstejä on mahdollista lukea ja käyttää välineinä välittämättä vähääkään siitä, mitä niiden kirjoittajat ovat teksteillään halunneet ilmaista.

Jos kuitenkin tavoitteenamme on jäljittää tekstistä tekstin *kirjoittajan* ilmaisemia ajatuksia, hänen tarkoittamaansa merkitystä, niin tällöin meidän on pyrittävä sulkemaan pois kaikki sellaiset tekstin tulkinnat, jotka eivät ole voineet olla kirjoittajan tarkoittamia. Mannheimin ajatusten pohjalta voidaan sanoa, että tällaisessa väärin ekspressiivisten tulkintojen karsimisessa tulee käyttää apuna kirjoittajan sosiohistoriallista ympäristöä koskevaa faktuaalista historiallista tutkimusta, jossa voidaan soveltaa dokumentaarisen tulkinnan metodia. Tällainen ekspressiivisten merkitysten tulkinnan mahdollistava dokumentaarinen tulkinta voi osoittautua hyvinkin työlääksi. Mikäli tekstin kirjoittajan ja tulkitsijan välinen ajallinen etäisyys on suuri eikä tekstin kirjoittajan sosiohistoriallisesta ympäristöstä ole säilynyt tarpeeksi dokumentaarisen tulkinnan kohteiksi kelpaavia kulttuuriobjekteja, niin tällöin tekstin ekspressiivisen merkityksen tulkinta voi osoittautua mahdottomaksi. Tämä seikka ei kuitenkaan riitä oikeuttamaan ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys -oletuksesta luopumista. Kannattaa myös huomata, että tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtäminen ei edellytä kaikkien tekstin kirjoittajan intentioiden tuntemista, vaan ainoastaan niiden, jotka ovat relevantteja ekspressiivisen merkityksen kannalta (ks. Simonds

²⁴ To require that [expressive] meaning be determinate is to require only that it is possible to distinguish between what an expression means (however vague, ambiguous, or open-ended that may be) and what it does not mean. (Simonds 1978, 62)

1978, 70-71). Tekstin ekspressiivisen merkityksen ymmärtämiseksi ei useinkaan ole välttämätöntä tietää esimerkiksi sitä, että tekstin kirjoittaja aikoi tekstin kirjoittamisesta saaduilla rahoillaan maksaa takaisin pelivelkojaan.

Edellä esitettyssä on implisiittisesti oletettu, että kirjoittaja itse tiedostaa intentionsa ja pystyy viime kädessä itse ratkaisemaan, mitä hän tekstillään tarkoitti ja mitä hän ei tarkoittanut.²⁵ On kuitenkin mahdollista, että kysyttäessä tekstin kirjoittajalta jälkeempään hänen tekstinsä tarkoitusta, hän muistaa sen väärin. Tällaisessa tilanteessa kirjoittajan esittämät väitteet hänen intentioistaan ovat siis ristiriidassa tekstin todellisen ekspressiivisen merkityksen kanssa. Unohtamisen tapauksessa kirjoittajalle voidaan kuitenkin periaatteessa palauttaa mieleen hänen unohtamansa tekstin todellinen ekspressiivinen merkitys. Näin ollen tämä tilanne on täysin sopusoinnussa ekspressiivisen merkityksen määräytyneisyys -oletuksen kanssa. Itse asiassa puhuttaessa ekspressiivisen merkityksen unohtamisesta jo oletetaan, että ekspressiivinen merkitys on määräytynyt.

Ideologian käsitteen kannalta kiinnostava tilanne on sellainen, jossa tekstin kirjoittaja ei itse tiedosta tekstinsä todellista ekspressiivistä merkitystä. Tällaisessa tilanteessa tekstin kirjoittaja ei siis tiedosta intentiotaan kirjoittaessaan tekstiään. Toisin sanoen kirjoittaja tietoisesti uskoo tarkoittavansa tekstiä kirjoittaessaan jotain muuta kuin mitä hän tosiasiallisesti tiedostamattaan tulee tarkoittaneeksi. Kenen tulkinta tekstistä sitten tavoittaa tällaisessa tilanteessa tekstin todellisen ekspressiivisen merkityksen ja millä perusteella?

Ensiksikin voidaan todeta, että tekstin kirjoittajan oman tulkinnan kumoamiseen tarvitaan melko vahvoja perusteita. On kuitenkin mahdollista, että tekstin kirjoittaja itse saadaan esitettyjen perusteiden nojalla ja vaikkapa psykoanalyysin avulla tiedostamaan kirjoittamishetkellä tiedostamattomaksi jääneet intentionsa. Tätä kautta hänet voidaan saada hylkäämään oma tulkintansa tekstin ekspressiivisestä merkityksestä ja hyväksymään hänelle esitetty "uusi" tulkinta tekstin todellisesta ekspressiivisestä merkityksestä.

Toinen mahdollisuus on, että kirjoittaja pitää kiinni omasta tulkinnastaan, vaikka se kyseenalaistetaan. Tässä tilanteessa hän todennäköisesti joutuu argumentoimaan oman tulkintansa puolesta ja muita esitettyjä tulkintoja vastaan. Tällöin kiista ratkeaa ainakin ideaalisessa tilanteessa sen hyväksi, jonka esittämät perusteet tulkinnalleen ovat

vakuuttavimmat. Viime kädessä todistamisen taakka lienee kuitenkin kirjoittajan esittämän ekspressiivisen merkityksen tulkinnan kyseenalaistavalla osapuolella.

Edellä kuvattu tilanne ei nähdäkseni kuitenkaan kumoa oletusta merkityksen määräytyneisyydestä, koska ekspressiivinen merkitys voi olla määräytynyt, vaikka se konstituoituisikin tiedostamattomassa intentionaalisessa aktissa. On kuitenkin ilmeistä, että tilanteissa, joissa kommunikaatio on sujuvaa, kirjoittajat useimmiten tiedostavat intentionsa eikä heidän intentioitaan koskevia tulkintoja kyseenalaisteta ainakaan kovin usein. (vrt. Simonds 1978, 72-73)

Nostan vielä esiin yhden erikoistapauksen, joka on hieman edellisiä mutkikkaampi. Voidaan ajatella, että tekstin kirjoittaja kuuluu yhteisöön, joka elää kollektiivisen harhan vallassa. Ryhmän jäsenten tietoisuus on siis jollain tapaa - esimerkiksi ideologisesti - vääristynyt. Tällöin ryhmän jäsenet jakavat tekstin kirjoittajan käsityksen tekstin ekspressiivisestä merkityksestä, mutta tämä jaettu käsitys ei vastaa tekstin todellista ekspressiivistä merkitystä. Sen paremmin kirjoittaja itse kuin ryhmän muutkaan jäsenet eivät siis tiedosta tekstin kirjoittajan todellista intentiota. Tällaisessa tilanteessa eri ryhmien välisen kommunikaation mahdollisuus on mitä ilmeisemmin uhattuna, koska eri ryhmien näkemykset tekstin todellisesta merkityksestä eriyvät toisistaan.

Ymmärtääkseni tekstin ekspressiivinen merkitys voidaan tällaisessakin tilanteessa olettaa määräytyneeksi, koska muuten eri ekspressiivisten tulkintojen vertaileminen ja keskustelu niiden paremmuudesta ei olisi mielekäästä. Tässä tilanteessa kysymys todellisuuden luonteesta kuitenkin kietoutuu kysymykseen ekspressiivisen tulkinnan pätevydestä. Jotta tietyn ryhmän jakama ekspressiivinen tulkinta jonkun tämän ryhmän jäsenen kirjoittamasta tekstistä voidaan kyseenalaistaa, täytyy pystyä osoittamaan, että kyseisen ryhmän jäsenten tietoisuus on jollain tapaa vääristynyt. Tämä ongelmatilanne muodostaa ymmärtääkseni Mannheimin tiedonsosiologian yhden keskeisen lähtökohdan. Teoksessa *Ideology and Utopia* Mannheim (ks. 1976, 30) kirjoittaakin juuri kollektiivisen alitajunnan kontrollin muodostavan aikakautensa keskeisen ongelman.

²⁵ Seuraavassa esitettävät esimerkit perustuvat osittain Simonds (1978, 72-73) teokseen. Simonds ei kuitenkaan käsittele lainkaan viimeistä esimerkkitilannetta, joka on käsittääkseni kaikkein olennaisin Mannheimin tiedonsosiologian kannalta.

3.6 Merkitykset, tulkinta ja tiedonsosiologia

Mannheimin esittämä merkityskerrosten erottelu avaa yhden näkökulman hänen tiedonsosiologiaansa, vaikkei Mannheim varsinaisissa tiedonsosiologisissa kirjoituksissaan enää suoraan sovellakaan edellä käsiteltyä merkityskerrosten erottelua.²⁶

Kirjoituksessa *Historicism* Mannheim esittää erään tarkennuksen merkityskerrosten erotteluunsa huomauttaen, että on olemassa kulttuuriobjekteja - tai ehkä paremminkin sosiaalisia objekteja -, joilla ei voida katsoa olevan lainkaan ekspressiivistä merkitystä:

Talous, lakijärjestelmä tai aikakauden tavat eivät muodostu kokonaisuudessaan yhden yksilön reflektiivisesti laatiman suunnitelman pohjalta. Tästä huolimatta niillä on aktuaalinen merkitys, systemaattisesti ymmärrettävissä oleva rakenne, inhimillisen toiminnan rationaalisen, merkityksellisesti orientoituneen erityislaadun ansiosta.²⁷

Tällaisia kohteita tutkittaessa ekspressiivisen tulkinnan suorittaminen ei siis ole mahdollista. Näistä objekteista voidaan kuitenkin esittää dokumentaarisia tulkintoja, koska niillä on inhimillisen toiminnan perusluonteen ansiosta aina jokin merkityksellinen rakenne.

Yleistäen voidaan sanoa, että tiedonsosiologisissa kirjoituksissa Mannheim siirtyy käsittelemään astetta konkreettisempia asioita kuin aiemmissa, lähinnä idealistisen kulttuurifilosofian alaan lukeutuissa kirjoituksissaan. Monet hänen varhaisissa kirjoituksissaan käsittelemistä filosofisista ja metodologisista kysymyksistä kulkeutuvat - joskin usein uudelleen muotoiltuina - myös Mannheimin tiedonsosiologisiin tutkimuksiin. Etenkin tulkinnan ongelman tarkastelu muodostaa hänen tiedonsosiologisten kirjoitustensa läpikäyvän teeman.

Edellä tarkasteltu dokumentaarisen tulkinnan metodi voidaankin ymmärtää eräänlaiseksi lähtökohdaksi entistä sosiologisempien tulkintametodien kehittämiseksi. Alunperin vuonna 1926 julkaistussa kirjoituksessaan *The Ideological and the Sociological Interpretation of the Intellectual Phenomena* Mannheim erottelee toisistaan kahdeksan erilaista tulkinnan metodia. Mannheim jakaa nämä tulkinnan metodit kahteen luokkaan, joista ensimmäisen muodostavat "sisäiset" (*intrinsic*) tulkinnat. Näillä Mannheim tarkoittaa sellaisia tulkintoja, joissa intellektuaalisia ilmiöitä tarkastellaan kaikesta konkreettisesta eksistenssistä erillisinä ideoina. Ideoita ei sisäisessä tulkinnassa pyritä siis suhteuttamaan mihinkään niiden ulkopuoliseen.

²⁶ Esimerkiksi Simonds (1978) hyödyntää tätä erottelua vahvasti Mannheim-tulkinnassaan.

²⁷ The economy, the legal system, the mores of an epoch do not arise in their entirety on the basis of a reflectively thought out plan of one individual. Nevertheless, they do have an actual meaning, systematically understandable structure - in virtue of the rational, meaningful orientation of human conduct in general. (Mannheim 1952b, 110)

Siinä liikutaan tavallaan ideoiden piirin sisällä. Toisen ryhmän puolestaan muodostavat "ulkoiset" (*extrinsic*) tulkinnat, joissa intellektuaalisia ilmiöitä tarkastellaan niiden itsensä ulkopuolelta, konkreettisesta eksistenssistä käsin. Ulkoisessa tulkinnassa intellektuaalisia ilmiöitä käsitellään ideologioina ja pyritään jäljittämään niiden funktiota joko yksilön tai yhteisön konkreettisessa elämässä. Ulkoisten tulkintojen luokkaan kuuluvat muun muassa sosiologisin käsittein suoritettut tulkinnat. (Mannheim 1993c 244-247, 258)

Mannheimin tiedonsosiologiassa ei näin ollen tyydytä vain sellaisiin subjektivistisiin tulkintametodeihin, joissa etsitään pelkästään subjektien tarkoittamia ekspressiivisiä merkityksiä. Siinä pyritään pikemminkin kehittämään uusia tulkintametoja, joiden avulla on mahdollista analysoida subjektien merkityskontekstien ja maailmankuvien yhteyttä heidän sosiaaliseen asemaansa.

Mannheimin tapa käyttää maailmankuvan (*Weltanschauung*) käsitettä muuttuu aiempaa eriytyneemmäksi, dynaamisemmaksi ja sosiologisemmaksi hänen tiedonsosiologisissa tutkimuksissaan. Näissä tutkimuksissa maailmankuvan käsite viittaa lähinnä tiettyjen sosiohistoriallisten ryhmien ajallisesti kehittyviin merkitysrakenteisiin. Mannheim kiinnittää myös entistä enemmän huomiota tutkimiensa ryhmien intresseihin ja poliittisiin orientaatioihin. Hän alkaakin käyttää ideologian ja utopian käsitteitä tietyn tyyppisten poliittisten maailmankuvien kuvaamisessa. Vastaavasti Mannheimin tiedonsosiologisissa kirjoituksissa käyttämät konkreettiset esimerkit liittyvät suurimmaksi osaksi poliittiseen ajatteluun.

Mannheim syventää tiedonsosiologiassaan myös käsitteiden luonnetta koskevia tarkastelujaan. Hän painottaa käsitteiden historiallisen luonteen ohella entistä enemmän niiden sosiaalista luonnetta. Teoksessa *Ideology and Utopia* Mannheim kirjoittaa seuraavasti:

Ulkoisten objektien ja psyykkisten kokemusten maailma näyttää olevan jatkuvassa muutoksen tilassa. (...) Siitä tosiasista, että nimeämme olioita, jotka ovat muutoksen tilassa, seuraa väistämättä se, että vakautamme niitä kollektiivisen toiminnan päämäärien mukaisesti. Merkitystemme johtaminen korostaa ja vakauttaa ne olioiden ulottuvuudet, jotka ovat keskeisiä toiminnan kannalta, ja peittää kollektiivisen toiminnan edun mukaisesti kaikkien olioiden takaa löytyvän alituisen virtausprosessin. Se sulkee pois sellaiset datan konfiguraationaaliset jäsenyydet, jotka johtavat muihin suuntiin. Jokainen käsite pitää sisällään eräänlaisen tabun toisia merkityksen lähteitä kohtaan - yksinkertaistaen ja yhtenäistäen elämän moninaisuutta kollektiivisen toiminnan vuoksi.²⁸

²⁸ The world of external objects and of psychic experiences appears to be in a continuous flux. (...) The fact that we give names to things which are in flux implies inevitable a certain stabilization oriented along the lines of collective action. The derivation of our meanings emphasizes and stabilizes that aspect of things which is relevant to activity and covers up, in the interest of collective action, the perpetually fluid process underlying all things. It excludes other configurational organizations of the data which tends in different directions. Every

Käsitteillä on Mannheimin mukaan kiinteä yhteys kollektiiviseen toimintaan. Niiden avulla on mahdollista organisoida ja koordinoita toimintaa pelkistämällä ja yhtenäistämällä ulkoisten olioiden ja psyykkisten kokemusten jatkuvaa virtausta. Käsitteet sekä valikoivat ne olioiden ulottuvuudet, jotka ovat kollektiivisen toiminnan kannalta relevantteja, että peittävät olioiden sellaiset puolet, joilla ei ole merkitystä toiminnan päämäärän kannalta. Toisin sanoen käsitteet tarjoavat ryhmään kuuluville yksilöille ne ryhmässä jaetut merkitykset, jotka ovat niin yhteisten kokemusten kuin kollektiivisen toiminnankin edellytys. Tiettyyn sosiohistorialliseen asemaan liittyvät merkitykset muodostavat Mannheimin mukaan toisiinsa viittaavan dynaamisen rakenteen, joka sitoo menneisyyden nykyisyyteen ja auttaa orientoitumaan tulevaisuuteen. (mt. 2-3, 19-20, 74, 76)

Sosiaalisten ryhmien käyttämien käsitejärjestelmien tulkinta muodostaakin Mannheimin tiedonsosiologian keskeisen tutkimustehtävän. Tiedonsosiologiassa ollaan kiinnostuneita siitä, miten kamppailut käsitteiden merkityksistä kietoutuvat keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevien ryhmien välisiin poliittisiin kiistoihin ja taisteluun vallasta. Mannheim kiinnittää teoreettisissa ja empiirisissä tiedonsosiologisissa tutkimuksissaan huomiota käsitteiden merkitysten ja funktioiden muutokseen historian saatossa. Tiedonsosiologiassa jäljitetään myös käsitteiden merkitysten ja funktioiden muuttumista niiden siirtyessä ideologiasta toiseen sekä sosiaalisesta tilanteesta toiseen. (ks. esim. Mannheim 1976, 74, 244-248; 1993c, 241; 1993d)

Tulkinnan ja kausaalisen selittämisen suhde muodostaa erään teeman, johon Mannheim palaa yhä uudelleen. Merkityskerroksia käsittelevässä kirjoituksessaan hän ottaa seuraavasti kantaa tulkinnan ja kausaalisen selittämisen suhteeseen:

Tulkinta ei tee kausaalisista selityksistä tarpeettomia. Se tarkoittaa jotakin aivan muuta, ja tämän vuoksi niiden [tulkinnan ja kausaalisen selityksen] välillä ei ole minkäänlaista kilpailua. Tulkinta palvelee merkitysten syvempää ymmärtämistä; kausaalinen selitys näyttää ne olosuhteet, joissa annetut merkitykset aktualisoituvat tai realisoituvat (...). Ei voi olla olemassa kausaalista, geneettistä merkitysten selitystä - ei edes sellaisen äärimmäisen teorian muodossa, joka liitettäisiin tulkintaan. Merkitys on oikein ymmärretyssä olemuksessaan mahdollista vain tulkita.²⁹

concept represents the sort of taboo against other possible sources of meaning - simplifying and unifying the manifoldness of life for the sake of action. (Mannheim 1976, 20)

²⁹ Interpretation does not make causal explanations superfluous. It refers to something quite different, and consequently there is absolutely no rivalry between the two. Interpretation serves for the deeper understanding of meanings; causal explanation shows the conditions for the actualization or realization of a given meaning (...). At any rate there can be no causal, genetic explanation of meanings - not even in the form of an ultimately theory superadded to the interpretation. Meaning in its proper essence can only be interpreted. (Mannheim 1952a, 81)

Mannheim ymmärtää tässä kirjoituksessaan kausaalisen selittämisen ja merkitysten tulkinnan olevan toisensa poissulkevia tutkimusotteita. Merkitykset muodostavat oman suljetun piirinsä, jonka tutkiminen on mahdollista vain erilaisten tulkinnan metodien avulla. Kausaalisesti voidaan selittää korkeintaan niitä ei-merkityksellisiä olosuhteita, joissa tietyt merkitykset aktualisoituvat. Mannheim kuitenkin kieltää kaikki yritykset selittää merkityksiä kausaalisesti.

Tulkinnan metodeja koskevassa kirjoituksessaan Mannheim erottaa niin ikään kausaaliset selitykset varsinaisista tulkintameteodeista:

[K]ausaaliset selitykset eivät ole, asiallisesti ottaen, tulkintoja, vaan ei-merkityksellisten kausaalisten suhteiden määrityksiä. Ne liittyvät kaikkien sellaisten prosessien tutkimiseen, jotka ovat itsessään ei-merkityksellisiä ja joita ei näin ollen ole mahdollista ymmärtää. Tällaisia prosesseja voidaan havainnoida ainoastaan kiinnittämällä huomiota niiden säännönmukaisuuksiin. Vaikka nämä prosessit ovatkin tulkittavan merkitykskontekstin ennakkoehtoja, ne eivät ole sen ennakko-oletuksia. Tälle alueelle kuuluvat selittävä psykologia, biologia jne.³⁰

Tässä yhteydessä Mannheimin katsoo kausaalisuuden tarkoittavan lähinnä toisistaan erillisten, ei-merkityksellisten tapahtumien säännönmukaista peräkkäisyyttä. Nimitän tätä kausaliteetin tulkintaa humelaiseksi skottifilosofi David Humen mukaan. Mannheim rajaa siis humelaiseen kausaliteetin tulkintaan perustuvien kausaalisten selitysten alueen ei-merkityksellisiin prosesseihin. Koska Mannheimin tiedonsosiologian tutkimuskohteet ovat merkityksellisiä, niin hän näyttäisi tässä sulkevan humelaisen kausaalisen selittämisen pois tiedonsosiologisesta tutkimuksesta.

Kirjoituksensa alaviitteessä Mannheim kuitenkin viittaa Max Weberin "ymmärtävään sosiologiaan", jossa pyritään "ymmärtäviin selityksiin". Weber katsoo, että sosiologiassa on paitsi esitettävä adekvaatteja tulkintoja tutkimuksen kohteena olevien toimijoiden omista merkityksistä myös pyrittävä selittämään heidän toimintaansa kausaalisesti. Weberin kanta näyttäisi siis olevan ristiriidassa Mannheimin edellä esitetyn näkemyksen kanssa. Mannheim ei kuitenkaan kirjoituksessaan selvitä välejäan Weberin ymmärtävään sosiologiaan, vaan hän ilmoittaa jättävänsä merkitysten tulkinnan ja kausaalisen selittämisen suhdetta koskevan kysymyksen sosiologian osalta avoimeksi, jatkotutkimusta odottamaan. (ma. 257)

Saksalaista konservatismia koskevassa habilitaatiotyössään Mannheim kuitenkin soveltaa olennaisesti weberiläistä tutkimusotetta, jossa pyritään merkitysadekvaattisuuden lisäksi myös

³⁰ [C]ausal explanations are not, properly speaking, interpretations, but determinations of un-meaning causal nexuses. They are concerned with ascertainment of all those processes which, in themselves un-meaning, that is, not understandable, can merely be observed in their regularity; while they are preconditions, they are not presuppositions of the context of meaning to be interpreted. Here belong the efforts of explanatory psychology, biology, etc. (Mannheim 1993c, 257)

kausaaliadekvaattisuuteen. Mannheim katsoo, että hänen tutkimuksensa kohteena olevan konservatiivisen ajattelutyylin ja maailmankuvan syntyä ja muutoksia voidaan paitsi tulkita myös selittää kausaalisesti sosiaalisten syiden avulla. Tässä tutkimuksessa Mannheim soveltaa siis merkitysten tulkintaa ja kausaalista selittämistä samoihin ilmiöihin. (Mannheim 1986, 39-43) Mannheim näyttää tässä ajautuvan ristiriitaan aiempien näkemystensä kanssa.

Konservatismi-tutkimuksessa Mannheim käsitys kausaalisuudesta ei nähdäkseni kuitenkaan enää vastaa hänen aiempaa luonnehdintaansa kausaalisuudesta. Mannheimin tässä tutkimuksessa esittämissä kausaalisissa selityksissä selittävinä tekijöinä toimivat nimittäin erilaiset merkitykselliset sosiaaliset suhteet, objektit ja mekanismit. Toisin sanoen Mannheim selittää tutkimuksessaan merkityksellisiä ilmiöitä (esim. tietyn maailmankuvan ja ajattelutyylin muodostumista ja muuttumista) toisilla merkityksellisillä ilmiöillä (esim. tietyn yhteiskuntaluokan sosiaaliselle asemalla, sosiaalisen rakenteen muodostavien ryhmien keskinäisellä kilpailulla ja sukupolvien dynamiikalla). (ks. Mannheim 1986) Tulkintani mukaan Mannheimin kausaaliset selitykset eivät siis koske niinkään säännönmukaisuuksia, vaan ne pikemminkin selittävät tapahtumia viittaamalla sosiaalisiin rakenteisiin ja mekanismeihin, jotka tietyissä kontingenteissa olosuhteissa tuottavat tietynlaisia vaikutuksia. Näin ollen ne eivät ole humelaisia.

Teoksessa *Ideology and Utopia* Mannheim kieltää johdonmukaisesti pyrkimyksen ulkoisiin, humelaisittain tulkittuihin kausaaliin selityksiin. Hän kirjoittaa muun muassa seuraavasti:

Sosiaalitieteiden peruslauseet eivät ole mekanistisesti ulkoisia eivätkä formaaleja, ne eivät myöskään esitä puhtaasti kvantitatiivisia korrelaatioita. Ne ovat ennemminkin tilannediagnooseja, joissa käytämme pitkälti samoja konkreettisia käsitteitä ja ajattelumalleja, jotka ovat muodostuneet todellisen elämän aktiivisia päämääriä varten.³¹

Tämä kannanotto ei nähdäkseni ole ristiriidassa Mannheimin konservatismi-tutkimuksen kanssa. Sosiologisissa tilannediagnooseissa voidaan nimittäin pyrkiä etsimään myös merkityksellisiä kausaalisia mekanismeja. Tällaiset mekanismit eivät ole pelkkiä toisistaan erillisiä, ei-merkityksellisiä tapahtumia koskevia säännönmukaisuuksia, vaan niiden määrittäminen edellyttää pikemminkin teoreettisia malleja niistä merkityksellisistä kausaalisista mekanismeista, jotka tuottavat tietyissä olosuhteissa tiettyjä vaikutuksia. Säännönmukaisuudet eivät ole avoimiin sosiaalisiin systeemeihin kohdistuvassa kausaalisessa

³¹ [T]he principle propositions of the social sciences are neither mechanically external nor formal, nor do they represent purely quantitative correlations but rather situational diagnoses in which we use, by and large, the same concrete concepts and thought-models which were created for the activist purposes in real life. (Mannheim 1976, 41)

selittämässä kovinkaan tärkeitä, sillä avoimessa systeemissä sama kausaalinen mekanismi voi erilaisissa olosuhteissa tuottaa erilaisia vaikutuksia. Mannheimin (ks. 1993e; 1993f) voidaan nähdäkseni tulkita tarkastelevan sukupolvien dynamiikkaa ja sosiaalisten ryhmien välistä kilpailua käsittelevissä kirjoituksissaan juuri tämänkaltaisia kausaalisia mekanismeja, joita voidaan käyttää empiirisen tiedonsosiologisen tutkimuksen selityksissä.

Ymmärtääkseni Mannheimin varsinaisissa tiedonsosiologisissa kirjoituksissa esittämistä kausaalista selittämistä koskevista kannoista voidaan esittää konsistentti tulkinta, mikäli humelaisesta kausaalisuuden tulkinnasta luovutaan - näin tekee myös Mannheim itse. Nyt voidaan kuitenkin kysyä, miten kausaalisuus sitten pitäisi ymmärtää? Mannheimilta ei löydy tähän kysymykseen yksityiskohtaista vastusta. Andrew Sayerin (1994) edustama realistinen tulkinta kausaalisuuden luonteesta ja kausaalisesta selittämisestä tarjoaa mielestäni lupaavan vaihtoehdon humelaiselle kausaliteetin tulkinnalle. Olen käyttänyt juuri realistista kausaliteetin tulkintaa edellä esittämäni Mannheim-tulkinnan taustaoletuksena. Tavoitteenani oli osoittaa, että Mannheimin ajatukset ovat yhteensopivia realistisen kausaliteetin tulkinnan kanssa. Mannheimin näkemys kausaalisuudesta - sikäli kuin hän sitä lainkaan eksplisiittisesti esittää - hänen tiedonsosiologisissa kirjoituksissaan ei kuitenkaan täydellisesti vastaa realistista mallia, mikä on varsin ymmärrettävää, sillä tämä malli on kehitetty vasta hänen jälkeensä. Vaikka tässä ei ole syytä eksyä syvemmälle kausaalisuuden luonteesta ja kausaalisesta selittämisestä sekä kausaalisen selittämisen ja merkitysten tulkinnan välisestä suhteesta käytyihin kiistoihin, niin Mannheimin tutkimukset ovat ymmärtääkseni edelleen relevantteja näiden edelleen jatkuvien kiistojen kannalta. Erityisesti hänen pyrkimyksensä yhdistää tiedonsosiologisissa tutkimuksissaan merkitysten tulkinta kausaaliseen selittämiseen on edelleen huomionarvoinen.

Mannheimin tiedonsosiologiset tutkimukset ovat myös siinä mielessä ajankohtaisia, että viime vuosikymmeninä merkitysten tulkinta on vakiinnuttanut uudelleen asemansa keskeisenä sosiologisen tutkimuksen suuntauksena. Rakennefunktionalismin ja rakenteellisesti painottuneen marxilaisuuden kauden jälkeen ovat ns. laadulliset tutkimusmenetelmät nousseet jälleen hyväksytyiksi sosiologisessa tutkimuksessa. Nykyinen merkityksiä tarkasteleva laadullinen tutkimus on kuitenkin jakaantunut mitä erilaisempiin teoreettisiin ja metodologisiin virtauksiin (esim. diskurssianalyysi, etnografia, grounded-theory, keskusteluanalyysi, sosiaalinen konstruktionismi, uusi retoriikka jne.). Nähdäkseni Mannheimin tiedonsosiologiasta on mahdollista löytää aineksia tämän teoreettisen ja

metodologisen kaaoksen järjestämiselle. Mannheimin tiedonsosiologia voi ymmärtääkseni tarjota sopivasti korjattuna ja muokattuna perustan sellaisen sosiologisen kattoteorian rakentamiselle, jonka alle erilaisia lähestymistapoja ja metodeita olisi mahdollista koota. Mannheimin tiedonsosiologia tällaiseksi kattoteoriaksi muokattuna voisi olla siinä mielessä hedelmällinen, että sen avulla on mahdollista väistää ajautuminen liian formaalisiin tutkimusasetelmiin sekä pyrkiä etsimään tulkittavien merkitysten ja dynaamisen sosiaalisen rakenteen välisiä yhteyksiä. Tämän lisäksi Mannheimin tiedonsosiologisista kirjoituksistaan löytyy, kuten työssäni pyrin osoittamaan, myös merkityksiä tulkitsevan tutkimuksen teoreettisia, metodologisia ja filosofisia lähtökohtia koskevia pohdintoja, jotka ovat edelleen ajankohtaisia.

On kuitenkin selvää, että nykynäkökulmasta Mannheimin tarkastelut symboleiden ja kielen roolista sosiaalisessa elämässä ovat puutteellisia. Niin sanotun kielellisen käänteän jälkeen sosiologiassa ja muissa ihmistieteissä huomio on kiinnittynyt entistä enemmän sosiaalisen elämän symboliseen ja kielelliseen välittyneisyyteen. Etenkin tässä suhteessa Mannheimin käyttämä käsitteistö kaipaa täydennyksiä, jotta se voisi toimia nykytutkimuksessa käyttökelpoisena teoriana.

4. Historismin haaste

4.1 Historismin käsitteestä

Termiä 'historismi' (*Historismus*) on käytetty monessa eri merkityksessä (ks. esim. Mandelblau 1967). Useimmiten tällä termillä viitataan kuitenkin sellaiseen metodologiseen lähestymistapaan ihmistieteissä, jossa korostetaan ihmistieteen tutkimuskohteena olevien ilmiöiden muuttuvuutta ja ainutkertaisuutta. Näin tulkitussa historismissa ilmiöitä tutkitaan niiden konkreettisuudessa, yhteydessä muihin ilmiöihin, ja osana jotain laajempaa historiallista merkityskokonaisuutta tai maailmankuvaa (*Weltanschauung*). Lisäksi siinä katsotaan kaikkien arvojen ja arviointistandardien olevan historiallisen muutoksen alaisia. Tällä tavoin tulkitun historismin metodologiseksi vastakohtaksi esitetään usein sellainen luonnontieteellinen lähestymistapa, jossa etsitään ilmiöiden muuttumattomia ja universaaleja kvantitatiivisia lainalaisuuksia.

Mannheimin tapa käyttää termiä 'historismi' on kuitenkin termin metodologista merkitystä laajempi. Hän tarkoittaa historismilla hänen ajalleen tyypillistä maailmankuvaa, josta historismin metodologinen ulottuvuus muodostaa vain osan. Mannheimin historismia koskevien ajatustensa ymmärtämiseksi on syytä luoda silmäys termin 'historismi' historiaan, ja erityisesti sen käyttöön ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Saksassa.

Termi 'historismi' ilmaantui saksankieliseen keskusteluun 1800-luvun jälkipuoliskolla. Tällöin sen käyttö rajoittui lähinnä poliittisen taloustieteen sisäiseen metodologiseen keskusteluun: historismilla viitattiin sellaiseen talousteoreettiseen lähestymistapaan, jossa valtavirtäkäsityksen mukaan painotettiin liikaa talusteorian ja taloushistorian keskinäistä riippuvuutta. Tässä keskustelussa termiin liittyi vahvasti negatiivinen lataus. (ma. 22)

Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Saksassa termi 'historismi' levisi kuitenkin laajempaan käyttöön. Tällöin myös termin merkitys muuttui. Termillä ei ollut enää negatiivista latausta, sillä historistinen lähestymistapa oli saavuttanut vakaan jalansijan monien historiaa, kulttuuria ja yhteiskuntaa tutkivien tutkimusalojen metodologiassa. Lisäksi termi 'historismi' liittyi ensimmäisessä maailmansodassa tappion kärsineessä Saksassa laajempaan keskusteluun, jossa pyrittiin arvioimaan uudelleen menneisyyden kulttuurisia ja poliittisia traditioita. Keskeiseksi kysymykseksi nousi se, että voiko puhtaasti historiallinen

lähestymistapa tarjota adekvaatin perustan erilaisten kulttuuriarvojen arvioinnille. Mannheimin kirjoitukset historismista liittyvät juuri tähän keskusteluun. (ma. 22-23)

4.2 Staattinen valistusfilosofia vs. dynaaminen historismi

Mannheim tarkastelee valistusfilosofian ja historismin välistä jännitteistä suhdetta eri näkökulmista useissa kirjoituksissaan (esim. Mannheim 1952b; 1976; 1993b; 1993c; 1993d). Hänen kehittämiensä tiedonsosiologian yhden perusongelman muodostaakin tulkintani mukaan juuri valistusfilosofian ja historismin välinen ristiriita, jonka ylittämiseen tämä uusi oppi-ala tähtää. Tiedonsosiologiassa pyritään säilyttämään historismin tärkeimmät oivallukset luisumatta kuitenkaan sellaiseen relativismiin, jossa menetetään mahdollisuus esittää minkäänlaisia intersubjektiiivisiä standardeja sosiohistoriallista todellisuutta koskevan tiedon pätevyydelle. Mannheim katsoo, että tämän tavoitteen saavuttaminen edellyttää staattisen valistusfilosofian varaan rakentuvan perinteisen tietoteorian uudistamista dynaamisen historismin kanssa yhteensopivaksi. Seuraavassa keskityn tarkastelemaan Mannheimin alunperin vuonna 1924 julkaistua kirjoitusta *Historicism*, jossa hän muotoilee monia sellaisia ideoita, joita hän kehittää edelleen tiedonsosiologisissa kirjoituksissaan. Tämän jälkeen tarkastelen Mannheimin tiedonsosiologian ja historismin välistä suhdetta sekä hänen käsitystään luonnontieteestä.

Kirjoituksessaan *Historicism* Mannheim asettaa vastakkain staattisen valistusfilosofian ja dynaamisen historismin.³² Hänen mukaansa intellektuaalisen maailman jatkuvaa virtaavuutta ja muuttuvuutta korostava historismi on kyseenlaistanut yliajalliseen ja muuttumattomaan järkeen uskovan valistusfilosofian perusoletukset. Historismi muodostaa Mannheimin mukaan eräänlaisen valistusfilosofian antiteesin. Dialektisen logiikan mukaisesti teesi (eli valistusfilosofia) ja antiteesi (eli historismi) voidaan ylittää synteessissä. Mannheimin kirjoituksen yhtenä tavoitteena onkin esittää suuntaviittoja tällaisen synteessin rakentamiselle. (ks. Mannheim 1952b, 129)

Mannheim lukee valistusfilosofiaan kuuluvaksi kaikki sellaiset filosofiset systeemit, joihin sisältyy muodossa tai toisessa oppi järjen yliajallisuudesta ja muuttumattomuudesta. Hän pitää Immanuel Kantia valistusfilosofian keskeisimpänä edustajana. Kantin teoksessa *Kritik der*

³² Mannheimin tässä kirjoituksessa esittämä kuva valistusfilosofiasta on melko yksioikoinen. Sen tehtävänä näyttää olevan toimia pikemminkin hänen kantansa muotoilemisen apuvälineenä kuin adekvaattina tulkintana valistusfilosofiasta.

reinen Vernunft esittämä oppi *apriorisista*, formaaleista ja ikuisesti identtisinä säilyvistä kategorioista muodostaa Mannheimin mukaan valistusfilosofian ytimen. Valistusfilosofiassa tietoteoria ja logiikka ovat erityisasemassa, koska valistusfilosofit ajattelevat Kantia seuraten niiden muodostavan kaikkien erityistieteiden perustan. Valistusfilosofialle on niin ikään ominaista muodon erottaminen sisällöstä. Esimerkiksi kategoriat ymmärretään valistusfilosofiassa yliajallisiksi ja muuttumattomiksi muodoiksi, kun taas niiden kulloisetkin sisällöt ovat kontingenteja eli riippuvaisia historiallisista, kulttuurisista ja sosiaalisista olosuhteista. Lisäksi valistusfilosofeille on Mannheimin mukaan tyypillistä elottomien mallien käyttäminen ajattelussa. Esimerkiksi valistusfilosofien puhuessa formaaleista arvoista ja kategorioista he Mannheimin mukaan saattavat rinnastaa ne ajattelussaan säilytysastioihin, joihin voidaan säilöä esimerkiksi viiniä. Tässä vertauksessa formaaleja arvoja vastaavat säilytysastiat säilyvät muuttumattomina riippumatta siitä, mitä niihin on kulloinkin säilötty. (ma. 90-92)

Mannheim kiinnittää kirjoituksessaan huomiota myös valistusfilosofien tapaan käyttää absoluuttisen ja relatiivisen käsitteitä. Valistusfilosofit viittaavat absoluuttisen käsitteellä ajasta ja sosio-kulttuurisesta kontekstista riippumattomaan (tietoon, arvoihin, kategorioihin yms.), kun taas relatiivisella he tarkoittavat kaikkea aika- ja kontekstisidonnaista. Absoluuttinen yhdistetään siis valistusfilosofiassa muuttumattomuuteen, totuuteen ja pätevyteen. Vastaavasti kaiken relatiivisen katsotaan olevan muuttuvaa, epätotta ja virheellistä. Esimerkiksi pätevän tiedon ajatellaan olevan täysin riippumatonta siitä historiallisesta ja kulttuurisesta kontekstista, jossa se on alun alkaen muodostunut. Sen sijaan kaikkien historiallisesti muuttuvien ja kulttuurisidonnaisten uskomusten katsotaan olevan virheellisiä, koska ne eivät täytä valistusfilosofian pätevälle tiedolle asettamia kriteereitä. (ma. 100)

Valistusfilosofiaan liittyy Mannheimin mukaan oppi eri kulttuurin alueiden (esim. taiteen, etiikan, filosofian, tieteen jne.) autonomiasta. Mannheim korostaa myös teorian autonomisuus -opin keskeisyyttä valistusfilosofien ajattelussa. (ma. 94-95) Teorian autonomisuus -opin mukaan teoreettisen tason keskustelu etenee omalakisesti siten, että mitkään esiteoreettiseen elämään liittyvät seikat eivät siihen vaikuta. Esimerkiksi tietoteoria ymmärretään valistusfilosofiassa epistemistä subjektia konstituoivan universaalien ja yliajallisen järjen suorittamaksi *aprioriseksi* tiedon mahdollisuuden ehtojen tutkimukseksi, johon eivät vaikuta mitkään empiriseen kokemukseen ja sosio-kulttuuriseen kontekstiin liittyvät seikat. Toisin

sanoen ajallisesti ja paikallisesti määräytynyt empiirinen subjekti pidetään kantilaisessa valistusfilosofiassa tiukasti erillään episteemisestä subjektista, joka ymmärretään valistusfilosofiassa jonkinlaiseksi historiasta, yhteiskunnasta ja tahtomisesta abstrahoiduksi "tietoisuudeksi yleensä" (ma. 101).

Mannheimin mukaan valistusfilosofian opit muodostavat toisiaan tukevan kokonaisuuden:

[S]taattinen käsitys järjestä on kytkeytynyt oppiin teorian autonomiasta; (...) epistemologian ensisijaisuutta koskeva kanta johtaa samaan positioon eri suunnasta; ja (...) tämä sama positio on kiinnittynyt erityisen jäykkään erotteluun - jota eivät vaivaa historialliset tarkastelut - 'absoluuttisen' ja 'relatiivisen' välillä sekä ajallisen ja yliajallisen välisten siteiden täydelliseen katkaisemiseen.³³

Valistusfilosofian oppien näennäinen itsestänselvyys perustuu Mannheimin mukaan juuri siihen, että ne muodostavat toisiaan tukevien väitteiden sisäisesti konsistentin systeemin (ma. 97).

Valistusfilosofian itsestänselvytykset Mannheimin mukaan kuitenkin murenevat, kun hylätään valistusfilosofian lähtökohdan muodostava oletus staattisesta järjestä ja lähdetään liikkeelle dynaamisesti kehittyvästä totaliteetista. Mannheim katsookin, että dynaamisesta totaliteetista liikkeelle lähtevä historismi muodostaa valistusfilosofian antiteesin, joka on kyseenlaistanut valistusfilosofian perusoletukset ja muuttanut valistusfilosofian itsestänselvytykset jälleen ongelmallisiksi. (ma. 79, 129)

Historismissa kaikkien kategorioiden, merkitysten ja arvojen katsotaan olevan historiallisen muutoksen alaisia. Historismissa ei siis hyväksytä valistusfilosofien tekemää muodon ja sisällön erottamista:

Jos (...) historiallisuuteen sisältyvät ongelmat pyritään välttämään olettamalla ajattomia 'muodon itsessään', käsitteen itsessään, 'arvon itsessään' ja muita samanlaisia 'itsessään' -rakenteita, niin tällöin käy mahdottomaksi sanoa ylipäätään mitään konkreettista metodologiasta. Mutta jopa tämän itse itsensä halvaannuttavan position voidaan osoittaa olevan historiallis-filosofisesti determinoitu. Absoluuttinen formalismi on rajoittunut ja voi nousta ainoastaan sellaisessa sosiokulttuurisessa ympäristössä, jossa kaikki arvot konkreettisuudessaan ovat joutuneet epäilyksen alaisiksi ja jossa ainoastaan abstrakti arvon muoto säilyttää uskottavuutensa.³⁴

³³ [S]tatic conception of Reason is bound up with the doctrine of the autonomy of theory; (...) the establishment of the primacy of epistemology leads to the same position from a different direction; and (...) this same position is connected with a particularly rigid distinction - not tempered by historical considerations - between 'absolute' and 'relative' as well as with a complete severance of all ties between the temporal and the supra-temporal. (ma. 96-97)

³⁴ If (...) one tries to evade the problems involved in historicity by assuming a timeless 'form as such', 'concept as such', 'value as such', and similar 'as such' structures, then it becomes impossible to say anything concrete in methodology at all. But even this self-immobilizing position may be shown to be historico-philosophically determined. Absolute formalism is limited to, and can arise only in, a socio-cultural environment which all values in their concreteness have become doubtful and the abstract form of value as such alone remains credible. (ma. 91)

Mannheimin mukaan valistusfilosofien muoto-sisältö -erottelun soveltaminen historiatieteiden metodologiaan vaikuttaa lamauttavasti historialliseen tutkimukseen. Valistusfilosofien oppi muuttumattomista formaaleista arvoista ja kategorioista ei ole hänen mukaansa universaali. Mannheim sitä vastoin uskoo, että tämän opin voidaan osoittaa määräytyneen historiallisesti ja rajoittuvan vain tiettyyn sosio-kulttuuriseen ympäristöön. Hän katsoo muoto-sisältö -erottelun liittyvän valistusfilosofien taipumukseen soveltaa ajattelussa malleinaan manipuloitavia, elottomia, esineen kaltaisia objekteja (ma. 91).

Mannheimin mukaan historismissa tietoteoria ymmärretään riippuvaiseksi kulloisenkin aikakauden sosio-kulttuurisessa tilanteessa dominoivista kokemus- ja ajattelumuodoista. Joillain aikakausilla uskonnollista kokemusta pidetään ensisijaisena, kun taas toisilla aikakausilla tiede nousee merkittävimmäksi tiedon muodoksi. Jälkimmäisessä tapauksessa tietoteoriaan vaikuttavat Mannheimin mukaan erityistieteiden metodologiset erityisyydet. Toisin sanoen se, millaiseen tietoteoriaan kulloinkin päädytään, riippuu siitä, mikä tiettyinä aikana esiintyvistä tiedon muodoista valitaan kaiken tiedon esikuvaksi. Mannheim esittää, että valistusfilosofiassa luonnontieteellinen tieto on korotettu tällaiseksi tiedon esikuvaksi. Tällöin eksaktien luonnontieteiden käsitteellinen rakenne ja ikuiset lait on korotettu kaiken pätevän tiedon malliksi. Mannheimin mukaan tietoteoria ymmärretäänkin valistusfilosofiassa vastaukseksi kysymykseen: "Miten luonnontieteellinen tieto on mahdollista?" Koska valistusfilosofian tietoteoriassa lähdetään liikkeelle juuri luonnontieteestä, näyttäytyvät muut tiedon muodot automaattisesti luonnontieteellisen tiedon rinnalla ongelmallisina ja epätäydellisinä. Mannheim katsookin, että tietoteoria tarjoaa eräänlaisen jälkikäteisen oikeutuksen juuri sille tiedon muodolle, mikä on kulloinkin valittu tietoteorian lähtökohdaksi. Näin ollen tietoteoria ei voi olla täysin autonominen, eri tiedon muodoista riippumaton oppiala. (ma. 92-93)

Historismissa tietoteorian ei katsota tarjoavan kaikelle tiedolle ja tieteelle varmaa perustaa. Tämän vuoksi historismissa valistusfilosofian tietoteorian paikan perii Mannheimin mukaan dynaamiseksi metafysiikaksi ymmärretty historian filosofia. Mannheim ei kuitenkaan halua hylätä tietoteoriaa kokonaan. Hän pikemminkin ajattelee, että historismin tehtävänä historian filosofiana on luoda perusta uudistetulle tietoteorialle. Tällainen uudistettu tietoteoria kuitenkin säilyttää itsenäisyytensä tutkimusalana, vaikka onkin riippuvainen historismin metafysisistä oletuksista. (ma. 97, 127)

Historismissa hylätään valistusfilosofian oppi teorian autonomisuudesta. Mannheim esittää, että historistien tutkimusten perusteella voidaan osoittaa, että tällä opilla on esiteoreettinen alkuperä. Oppi teorian autonomisuudesta syntyy hänen mukaansa reaktiona keski-ajan uskonnollisen elämäntavan hajoamisen tuottamaan hajaannuksen tilaan. Opin juuret löytyvät siis esiteoreettisesta historiallisesta prosessista. Historismissa valistusfilosofian opin teorian ja muiden kulttuurin alueiden autonomiasta syrjäyttää pyrkimys uuteen synteisiin. Valistusfilosofiassa toisistaan erotettuja kulttuurin alueita tarkastellaan historismissa kehittyvän totaliteetin erottamattomina osina. Historismissa siirrytään vastaavasti valistusfilosofialle tyypillisestä analyttisestä ja atomistisesta metodologiasta kohti synteettisempää ja holistisempaan metodologiaa. Valistusfilosofisessa ajattelussa käytetyt elottomat mallit korvataan niin ikään historismissa elollisilla malleilla, kuten kasveilla, joiden tarkoituksena on korostaa muodon ja sisällön erottamattomuutta. (ma. 94-95)

Mannheimin mukaan historismin synteettinen lähestymistapa ei kuitenkaan tarkoita historian- ja kulttuurintutkimuksen erityisalojen lakkauttamista, vaan pikemminkin niiden ylittämistä korkeammalla merkityksen tasolla. Erityisalojen tutkimukset muodostavat siis historisille kaikki erityisalajat ylittävän filosofisen synteetin rakennusainekset. (ma. 87; ks. myös Loader 1985, 54-55)

Mannheim ajattelee, että historismin vahvuus suhteessa valistusfilosofiaan piilee siinä, että historismissa voidaan hyödyntää käytännölliseen elämään liittyviä argumentteja. Historismin näkökulmasta voidaan siis tarkastella erilaisten filosofisten oppien, kuten valistusfilosofian, suhdetta esifilosofiseen elämään ja tiettyyn sosiohistorialliseen tilanteeseen. Toisin sanoen historistit voivat käyttää argumenteissaan hyväkseen konkreettisia menneisyyttä koskevia tutkimuksiaan. Näin ollen aina kun valistusfilosofi esittää väitteen jonkun asian absoluuttisuudesta ja yliajallisuudesta, historisti voi pyrkiä kumoamaan väitteen osoittamalla, että kyseinen asia on ollut jatkuvan historiallisen muutoksen alainen. (Mannheim 1952b, 93-94)

Mannheimin mukaan historismi ei ole vain ohimenevä intellektuaalinen virtaus, joka saa ilmauksensa ainoastaan historia- ja kulttuuritieteiden metodologiassa. Historismin juuret ulottuvat hänen mukaansa syvemmälle kuin vain intellektuaalisten ideoiden tasolle:

Historismi ei ole pelkkä muoti-ilmiö; se ei ole myöskään intellektuaalinen virtaus, vaan se muodostaa perustan, josta käsin muodostamme sosiokulttuurista todellisuutta koskevat havaintomme. Se ei ole mitään keinotekoisesti keksittyä, jotain ohjelman kaltaista, vaan orgaanisesti kehittynyt perushahmo, *Weltanschauung* itsessään, joka syntyi sen jälkeen kun uskonnollisesti määräytyneet keskiajan

maailmankuva hajosi ja kun sitä seurannut yliajallisen järjen idean dominoiva valistus oli tuhonnut itsensä.³⁵

Mannheim katsoo, että historismi muodostaa hänen aikaisilleen maailmankuvan, joka määrittää heidän ajattelunsa muotoja ja tapojaan hahmottaa todellisuutta. Historismi läpäisee paitsi historia- ja kulttuuritieteiden metodologian, logiikan, epistemologian ja ontologian myös ihmisten arkipäiväisen elämän. Tämä näkyy Mannheimin mukaan muun muassa siinä, että ihmiset orientoituvat arkielämässään käyttäen käsitteitä, jotka korostavat ilmiöiden historiallisuutta ja prosessiluonnetta. (ma. 84-86)

Historismi kehittyvänä maailmankuvana asettaa Mannheimin mukaan haasteen, johon vastaaminen edellyttää hänen sukupolveltaan filosofista työtä. Historismin intellektuaalisessa tarkastelussa historiallisessa prosessissa muodostuneeseen uuteen elämässä orientoitumisen tapaan liittyvät ongelmat pyritään nostamaan tietoiselle tasolle. Historismin maailmankuvan ensimmäisiä intellektuaalisia muotoiluja ei tämän vuoksi tule Mannheimin mukaan tulkita lopullisiksi, vaan ne tulee pikemminkin ottaa lähtökohdiksi jatkokehittelyille. Maailmankuvaksi ymmärretyn historismin adekvaatti ymmärtäminen vaatii vielä systematisointia ja teoreettista kehittelyä. Historismin teoria ei voi myöskään jäädä vain sen toteamiseksi, että ihmiset ovat eri aikoina ajatelleet ja eläneet eri tavoin. Historismin teorian perimmäisenä tavoitteena on Mannheimin mukaan etsiä järjestysperiaatetta kaiken kattavalle muutokselle. Tämä tavoite voidaan saavuttaa vain tunkeutumalla totaalisen muutosprosessin sisäiseen rakenteeseen, jossa toisistaan erilliset historiantutkimuksen kohdealueet yhdistyvät. Koska tavoitteen saavuttamiseksi joudutaan ylittämään kaikki erilliset historiantutkimuksen alueet, ajaudutaan väistämättä filosofian alueelle. Toisin sanoen Mannheim ajattelee, että tarvitaan uutta historian filosofiaa, joka tarjoaa vallitsevalle fragmentaariselle historistiselle maailmankokemukselle kokoavan filosofisen tulkinnan. (ma. 85-87)

Kirjoituksessaan Mannheim pyrkii asettamansa tavoitteen mukaan hahmottamaan järjestysperiaatetta kaiken kattavalle muutokselle. Hän ei kuitenkaan tyydy vain yhteen periaatteeseen, vaan kehittää Alfred Weberin esittämän sivilisaation ja kulttuurin erottelun pohjalta historian eri alueiden kehitysmallien jaottelun. Mannheim erottaa toisistaan luonnontieteen ja teknologian kehitykseen liittyvän edistyvän kehitysmallin, lähinnä filosofian

³⁵ Historicism is (...) neither a mere fad nor a fashion; it is not even an intellectual current, but the very basis on which we construct our observations of the socio-cultural reality. It is not something artificially contrived, something like a programme, but an organically developed basic pattern, the *Weltanschauung* itself, which came

kehitykseen liittyvän dialektisen kehitysmallin sekä kulttuuris-psykkisiin alueisiin, kuten uskontoon ja taiteeseen, liittyvän intuitiivis-organisen kehitysmallin. Mannheim katsoo yhtäältä, että näitä kehitysmalleja voidaan legitimiasti soveltaa vain niiden omilla kohde-alueilla, mutta toisaalta hän myöntää, että konkreettisesti tutkimuksessa näiden mallien soveltaminen on usein päällekkäistä. (ma. 114-124) Tässä yhteydessä ei ole tarpeen paneutua tämän erottelun yksityiskohtiin. Palaan kuitenkin Mannheimin ajatuksiin luonnontieteiden kehittymisestä vielä luvussa 4.4.

4.3 Historismin ongelmat

Mannheim pitää historismin liittyvien ongelmien analysointia tarpeellisenä historismin reflektiivisen itsetietoisuuden kasvattamiseksi. Hän kirjoittaa seuraavasti:

Historismi muuttuu historian filosofiaksi sitten kun siihen sisältyvä implisiittinen historian kuvaamista koskeva filosofia kaivetaan esiin ja kun menneisyyden esittämiseen liittyviä ongelmia analysoidaan tietoisesti. Tässä prosessissa historismin synnyttäneet elinolosuhteet saavuttavat tietoisuuden tason, systemaattisen itse-realisaation tason. Filosofiset ongelmat, jotka ovat jo eksistentialisesti määrittäneet elävän *Weltanschauung*:in sisältämiä ponnistuksia ja jännitteitä esittävät nyt itsensä reflektiivisen tietoisuuden tasolla.³⁶

Historistinen historian filosofia on Mannheimin mukaan vallitsevasta eksistentialisesta tilanteesta nousevan maailmankuvan reflektointia tietoisella tasolla. Perimmäisenä tavoitteena historismin tietoisessa reflektoinnissa on päästä perille historismin itsensä historiallisesta ja perspektiivisestä luonteesta. Historismin on siis tiedostettava oma historiallisuutensa.

Mannheim ajattelee, että monet historismin esiin nostamat ongelmat johtuvat siitä, että hänen aikalaisensa eivät ole vielä pystyneet täysin irrottautumaan valistusajattelun perusoletuksista. Historismin ongelmien sivuuttaminen valistusfilosofiaan vetoamalla on Mannheimin mukaan kuitenkin eräänlaista todellisuuden kieltämistä, koska hän katsoo historistisen maailmankuvan nousevan vallitsevasta sosiokulttuurisesta tilanteesta. Historismissa saavat siis ilmaisunsa vallitsevalle tilanteelle ominaiset eksistentialiset ongelmat. Sitä vastoin valistusfilosofia edustaa hänelle mennyttä aikakautta. Tämän vuoksi Mannheim katsoo, että valistusfilosofiasta ei ole nykyisten ongelmien ratkaisijaksi. (ma. 98-99, 129-133)

into being after the religiously determined medieval picture of the world had disintegrated and when the subsequent Enlightenment, with its dominant idea of supra-temporal Reason, had destroyed itself. (ma. 84-85)

³⁶ Historicism becomes a philosophy of history by extracting the implicit philosophy of historical description and consciously analysing the problems involved in the representation of the past. In this process, however, the life conditions which gave rise to historicism, reach the stage of consciousness, the stage of systematic self-realization. Philosophical problems which have already existentially determined the strains and tensions of the living *Weltanschauung* now present themselves at the level of reflective consciousness. (ma. 88)

Mannheim tarkastelee historismin ongelmia analysoimalla historismia edustavan Ernst Troeltschin vuonna 1924 ilmestynyttä teosta *Der Historismus und seine Probleme*. Mannheim ei tyydy kuitenkaan vain kommentoimaan Troeltschin ajatuksia, vaan esittää niiden pohjalta useassa kirjoituksensa kohdassa kiinnostavia jatkokehittelyjä. Seuraavassa tarkastelen eräitä sellaisia Mannheimin esiin nostamia ongelmia, joita hän käsittelee myös varsinaisissa tiedonsosiologisissa kirjoituksissaan. Nämä ongelmat liittyvät lähinnä historiallisen tiedon perspektiivisyyteen ja relativismiin.

Historismissa historiaa koskeva tieto ymmärretään Mannheimin mukaan perspektiiviseksi. Tämä tarkoittaa alustavasti sitä, että historiaa koskevia tulkintoja ei ole mahdollista esittää ilman että tulkinnan esittäjän arvot ja historiallis-filosofiset esioletukset tulevat mukaan hänen esittämänsä tulkinnan sisältöön. Menneisyyttä koskevan tulkinnan esittäjän merkitykset ja standardit, joilla hän erottaa olennaisen epäolennaisesta, vaikuttavat siihen, millaisia tulkintoja hän menneisyydestä esittää. Mannheim esittääkin Troeltschiä seuraten, että historiallinen tieto on mahdollista ainoastaan jostain historialliseen prosessiin sidonnaisesta intellektuaalisesta asemasta (*Standort/position*) käsin. Toisin sanoen historiaan ei ole olemassa historian ulkopuolista näkökulmaa. (ma.101-102)

Historian tutkiminen ei edellytä Mannheimin mukaan historioitsijalta puhtaalta pöydältä aloittamista tai "itsensä sammuttamista", koska historiallista tietoa konstituivat osaltaan historioitsijan omat arvot ja pyrkimykset (*aspirations*). Mannheimin mukaan historian tutkiminen on mahdollista vain eläville ihmisille, jotka muodostavat osan siitä historiallisesta prosessista, jota he tutkivat. Tämän vuoksi uudet sukupolvet kirjoittavat historiaa aina uudestaan omien arvojensa ja pyrkimystensä näkökulmasta. Historiallisen tiedon perspektiivisyyttä ei näin ollen voida tulkita tämän tiedon puutteeksi, vaan ennemminkin sen olemukseen kuuluvaksi piirteeksi. Toisin sanoen siitä, että historiaa koskeva tieto on perspektiivistä ei seuraa sitä, että tämä tieto olisi välttämättä virheellistä. (ma. 101-104)

Historiallisen tiedon perspektiivisyys herättää kysymyksen historiaa koskevan tiedon pätevyyden arvioinnin standardeista. Jos kaikki menneisyyttä koskeva tieto on sidonnaista sen esittäjän perspektiiviin, niin kuinka tällaisen tiedon pätevyyttä voidaan arvioida? Johtaako historiallinen perspektivismi sellaiseen relativismiin, jossa kaikki tulkinnat ovat yhtä hyviä?

Mannheimin mukaan historiallisen tiedon perspektiivisyydestä ei seuraa sitä, että historiaa koskeva tieto olisi relatiivista:

Siitä, että jokaista historiallisen tiedon palasta määrittää tietty asemasidonnainen perspektiivi, ja että tiettyjen historiallisten kuvien ja aikakausien, erityisesti niihin liittyvien aktuaalisten pyrkimysten ja *konkreettisten arvojen*, välillä on intiimi yhteys, ei missään tapauksessa seuraa sitä, että tällä tavalla hankittu tieto olisi relativista. Mittapuina toimivat konkreettiset arvot ovat *kehittyneet* merkityksen täyteyteensä *orgaanisesti samasta historiallisesta prosessista*, jonka tulkinan apuna ne toimivat. Näin ollen ajattelun ja todellisuuden välillä on olemassa sidos - subjekti ja objekti ovat tässä olennaisesti identtisiä. Tästä seuraa epäilemättä se, että historioitsija voi soveltaa hänen arvomittapuitaan vain hänen oman kulttuurinsa alueella, siinä osassa historiaa, josta vallitseva arvojärjestelmä on kehittynyt[.]³⁷

Historiallisen tiedon perspektiivisyys ei Mannheimin mukaan tarkoita sitä, että historiantutkija voisi käyttää historiaa koskevien tulkintojen arvioinnissa mitä mittapuita tahansa. Ainoastaan sellaiset standardit soveltuvat tulkintojen arviointiin, jotka ovat kehittyneet samassa historiallisessa prosessissa kuin itse tulkittava kohde. Tämä ratkaisu jättää kuitenkin avoimeksi tulkintojen vertailun ongelman sellaisessa tilanteessa, jossa eri historioitsijasukupolvet, joiden arvot ja pyrkimykset eroavat toisistaan, esittävät samasta historiallisesta aikakaudesta toisistaan poikkeavia tulkintoja.

Mannheim esittää Troeltschiä seuraten tällaiseen tilanteeseen lääkkeeksi immanenttia tulkintaa. Historioitsijan on Mannheimin mukaan tiettyyn rajaan saakka mahdollista kuvata ja arvioida tutkimaansa aikakautta myös aikakauden omien arvojen ja mittapuiden perusteella. Historiallisia tulkintoja voidaan näin ollen arvioida paitsi historioitsijan kulttuurin standardien myös immanenttien standardien avulla. (ma. 105)

Mannheim kuitenkin katsoo, että pelkkä immanentti tulkinta ja kritiikki eivät yksistään ratkaise eri sukupolviin kuuluvien historioitsijoiden samasta historiallisesta aikakaudesta esittämien tulkintojen vertailun ongelmaa, koska nämä tulkinnat voivat eri sukupolvien erilaisista arvoista ja pyrkimyksistä johtuen olla hyvinkin erilaisia. Mannheim esittää tähän ongelmaan seuraavanlaista perspektiivistä ratkaisua:

Historiallinen aines (historiallisen aikakauden sisältö) säilyy 'itsessään' identtisenä, mutta sen tiedostamisen olennaisiin ehtoihin kuuluu, että se voidaan käsittää vain toisistaan eroavista intellektuaalis-historiallisista asemista - tai, toisin sanoen, voimme nähdä vain historiallisen aineksen erilaisia puolia. Husserlin esineen havaitsemista koskevaan käsitykseen - jonka mukaan tilallisen objektin havaitsemiselle on tyypillistä se, että voimme nähdä vain objektin erilaisia 'profiileja' (*Abschattungen*) eli havaitsemme objektin aina jostain paikallisesta asemasta ja määrätystä perspektiivistä käsin - pohjautuvan analogian perusteella voisi uskaltautua esittämään, että historiallis-kulttuurisen objektin ja myös psyykkisen objektin olemuksen osan muodostaa se, että objekti on käsitettävissä ainoastaan 'mentaalisisä tai psyykkisissä

³⁷ The mere fact that every item of historical knowledge is determined by a particular positional perspective, and that there is an intimate fusion of the particular historical picture of every epoch with its actual aspirations and *concrete values*, in no way implies the relativity of the knowledge so obtained. The concrete values which serve as a standards have *developed* in their fullness of meaning *organically out of the same historical process* which they help to interpret. There exist, therefore, a subtle bond between thought and reality - subject and object are here essentially identical. From this it no doubt follows that the historian can apply his value standards only to his own cultural area, to that part of the body of history out of which the present system of values has evolved[.] (ma.104)

profiileissaan' eli sellaisten poikkileikkausten ja syvyyden ulottuvuuksien kautta, joiden luonne on riippuvainen havainnoijan, tulkitsevan subjektin, mentaalis-psykkisen perspektiivin sijainnista.³⁸

Mannheimin mukaan historioitsijan on mahdollista saavuttaa menneisyydestä ainoastaan hänen historialliseen asemaansa sidonnaista perspektiivistä tietoa. Historiallinen aikakausi ei siis koskaan antaudu kokonaisuudessaan analysoitavaksi, koska historiantutkimus on mahdollista vain jostain rajallisesta, tiettyyn ajankohtaan sidonnaisesta näkökulmasta käsin. Historiallisen tiedon subjekti ja objekti tavallaan kietoutuvat historiallisessa tiedossa toisiinsa, koska historioitsijan asema osaltaan konstituoii hänen tutkimuskohdettaan. Tällainen perspektiivisyys kuuluu Mannheimin mukaan historiallisen tiedon rakenteeseen (ma. 120).

Mannheim täsmentää esittämäänsä analogiaa esineen havaitsemisen ja historiallis-kulttuurisen objektin tietämisen välillä nostamalla esiin seuraavat eroavaisuudet näiden tapausten väliltä: Ensiksikin ne asemat (*positions*), jotka mahdollistavat historiallis-kulttuurisia objekteja koskevan tiedon, eivät ole spatiaalisia vaan ennemminkin temporaalisia asemia. Toiseksi historiallis-kulttuuriset objektit eivät tarkasti ottaen säilytä täysin samoina, vaan myös tutkimuksen kohteena olevat historiallis-kulttuuriset objektit muuttuvat historiallisen tiedon subjektin aseman muuttuessa. (ma. 120) Toisin sanoen historioitsijalla ei ole suoraa pääsyä menneisyyteen, vaan hänen tutkimuksensa kohteet määrittyvät osittain hänen omasta historiallisesta asemastaan käsin. Nämä kohteet eivät ole kuitenkaan mielivaltaisia, sillä ne määrättyvät osittain myös historiantutkijasta riippumattomasta ja itsessään identtisenä säilyvästä historiallisesta aineksesta (*historical subject-matter*) käsin. (Mannheim 1993b, 224-225)

Nojaten näkemykseensä historiallisen tiedon perspektiivisyydestä Mannheim väittää, että eri aikoina esitetyt, samaa aikakautta koskevat adekvaatit historialliset tulkinnat eivät ole keskenään ristiriidassa, vaan ne pikemminkin paljastavat eri puolia itsessään identtisenä säilyvästä aikakaudesta. Historiallisesta aikakaudesta ei siis ole vain yhtä oikeaa tulkintaa, koska samaa aikakautta voidaan lähestyä lukuisista eri näkökulmista. Mannheim katsoo, että tällaisen teorian jatkokehittely edellyttäisi sen havainnollistamista, että toisiaan seuraavien

³⁸ The historical subject-matter (the historical content so to speak of an epoch) remains identical 'in itself', but it belongs to the essential conditions of its cognizability that it can be grasped only from differing intellectual-historical standpoints - or, in other words, that we can view only various aspects of it. By analogy with the discovery of Husserl (...) - that it is a characteristic of the spatial object that we can view it only in different 'profiles' (*Abschattungen*), i.e. from definite local positions and in definite perspectives - one could, it seems to us, venture the thesis that it is part of the essence of a historical-cultural, but also of a psychic object, that it is penetrable only in 'mental and psychic profiles', that is, by way of certain cross-sections and dimensions of depth

aikakausten historian teorit edistyvät. Hän ei kuitenkaan kirjoituksessaan lähde kehittämään tätä teoriaa pidemmälle. (Mannheim 1952b, 105-106)

Vaikka Mannheimin mukaan samaista historiallisesta tutkimuskohteesta voidaan esittää useita erilaisia tulkintoja, hän ei suinkaan väitä, että kaikki tulkinnat olisivat yhtä hyviä tai että tulkintoja ei olisi lainkaan mahdollista vertailla. Edellä esiteltyjen yleisluontoisten tulkintojen arviointia koskevien pohdintojen lisäksi Mannheim esittää myös seuraavat konkreettiset standardit historian tulkintojen arvioinnille: Ensiksikin historian tulkintojen on oltava sisäisesti koherentteja. Toiseksi niiden on oltava yhteensopivia konkreettisen evidenssin kanssa. Konkreettisen evidenssin muodostavat historialliset tosiasiat voidaan kuitenkin paljastaa vain jostain perspektiivistä käsin käyttämällä tähän perspektiiviin liittyvää käsitejärjestelmää. Jonkun tietyn perspektiivin paljastamat tosiasiat ovat kuitenkin Mannheimin mukaan luonteeltaan sellaisia, että ne vaativat huomiota myös muiden perspektiivien edustajilta. Muiden perspektiivien edustajat kuitenkin tulkitsevat nämä tosiasiat aina "uudelleen" omasta käsitteellisestä viitekehystänsä käsin. Historialliset tosiasiat eivät näin ollen ole neutraaleja suhteessa historioitsijoiden perspektiiveihin. Tästä huolimatta Mannheim katsoo, että myös eri perspektiivien välinen tulkintojen kontrollointi on paljastettujen historiallisten tosiasioiden perusteella tiettyyn rajaan saakka mahdollista. Kolmanneksi tulkintojen adekvaattisuutta voidaan arvioida myös niiden kohteeseen tunkeutumisen syvyyden (*depth of penetration*) perusteella. Tällainen arviointi ei kuitenkaan etene puhtaasti formaaleja kriteerejä soveltamalla, vaan se edellyttää kvalitatiivisen evidenssin käyttöä. (Mannheim 1952b, 122-123; 1993b, 226)

Mannheim ennakoi kirjoituksessaan kehittämäänsä historialliseen perspektivismiin kohdistuvia relativismi-syytöksiä esittämällä, että klassinen argumentti relativismia vastaan perustuu valistusfilosofian oletukseen absoluuttisesta totuudesta. Tämä argumentti voidaan esittää historismiin sovellettuna seuraavasti: historistin väite kaikkien historiaa koskevien väitteiden relatiivisuudesta niiden esittäjän historialliseen asemaan kumoaa itse itsensä, sillä joko tämä väite on - kaikkien muiden historiaa koskevien väitteiden tavoin - relatiivinen sen esittäjän historialliseen asemaan nähden, jolloin sen pätevydestä ei ole takeita, tai sitten relativisti olettaa väitteen olevan absoluuttinen, jolloin väite kumoaa oman sisältönsä.

the nature of which is dependent on the mental-psychic perspective location of the observing, interpreting subject. (ma. 105)

Mannheimin mukaan tämä argumentti menettää kuitenkin purevuutensa, kun valistusfilosofian absoluuttisiksi olettamista standardeista luovutaan (Mannheim 1952b, 130).

Mannheim katsoo, että luopuminen valistusfilosofian standardeista on perusteltua kulttuuri- ja historiatieteissä, sillä nämä standardit eivät sovellu lainkaan näiden tieteenalojen tutkimustulosten arviointiin. Tämän vuoksi valistusfilosofian formaalien standardien soveltaminen aktuaalisessa historiantutkimuksessa johtaa hänen mukaansa kaikkein äärimmäiseen relativismiin:

Ei ole relativistisempaa ratkaisua kuin staattinen Järjen filosofia, joka tunnustaa arvojen 'itsessään' transsendenssin, ja näkee, että tämä transsendenssi on taattu jokaisen arvostelman *muodossa*, mutta joka alentaa arvostelman materiaalsen sisällön äärimmäisen relatiivisuuden piiriin ja kieltäytyy tunnistamasta arvojen realisoitumisessa aktuaalisessa historiallisessa kosmoksessa mitään likiarvoa arvojen sinänsä transsendenssille. Itse asiassa (...) historismi johtaa relativismiin ainoastaan historiallisen todellisuuden arvostelmissa käytettävien absoluuttisten yliajallisten mittapuiden asettamien vaatimusten näkökulmasta. Vain he voivat käsittää jokaisen aktin, jossa arvot realisoituvat, olevan 'relatiivinen', jotka arvioivat näitä akteja näennäisesti 'absoluuttisella' standardilla ja jotka lisäksi määrittelevät tämän standardin sillä tavalla, että se tyhjentyy kaikesta sisäisestä yhteydestä muutoksen tilassa olevan historiallisen prosessin sisältöön.³⁹

Historismi on Mannheimin mukaan relativistinen oppi ainoastaan valistusfilosofian yliajallisten ja absoluuttisten mittapuiden näkökulmasta. Abstrakteihin muotoihin vetoavassa valistusfilosofiassa ajaudutaan kuitenkin vaikeuksiin tarkasteltaessa aktuaalista historiallista prosessia, koska siinä joudutaan leimaamaan kaikki konkreettiset, ajallisesti muuttuvat standardit ja arvot relativistisiksi ja siten pätemättömiksi. Ikuisia formaaleja arvoja etsivä valistusfilosofia onkin Mannheimin mukaan menettänyt täysin kosketuksensa jatkuvassa virtauksen tilassa olevaan konkreettiseen historialliseen todellisuuteen. Historiallisen totuuden ja objektiivisuuden saavuttamisen edellytyksenä on kuitenkin juuri tämän historiallisen todellisuuden tavoittaminen. Tämän vuoksi relativismi on Mannheimin mukaan mahdollista ylittää ainoastaan konkreettisen todellisuuden tutkimisen avulla. Näin ollen ratkaisua relativismin ongelmaan on etsittävä historismin suunnasta. (ma. 128-129, 132)

³⁹ There is no more relativistic solution than static philosophy of Reason which acknowledges a transcendence of values 'in themselves', and sees this transcendence guaranteed in the *form* of every judgment, but relegates material content of the judgment into the sphere of utter relativity - refusing to recognize in the actual historical cosmos of the realizations of value any principle of approximation to the transcendence of values as such. In fact (...) historicism gave rise to relativism only as a result of demands for an absolutely supra-temporal standard in terms of which historical reality was to be judged. Only those can really conceive every act of value-realization to be 'relative' who refer these acts to a supposedly 'absolute' standard, and who, moreover, define this standard in such a way as to deprive it of any intrinsic connection with material of the fluid historical process. (Mannheim 1952b, 128)

Relativismin ongelman ratkaisu edellyttää Mannheimin mukaan absoluuttisen ja relatiivisen hahmottamista dynaamisesta näkökulmasta. Tähän tavoitteeseen hän pyrkii kirjoittamalla seuraavasti:

Sen sanominen, että absoluutti itsessään paljastuu geneettisessä prosessissa ja että se voidaan käsittää ainoastaan samaan prosessiin sisältyvistä määrätystä asemista sellaisten kategorioiden avulla, jotka ovat muovautuneet materiaalisessa yhteydessä geneettisen virtauksen itsensä paljastumiseen - tämän sanominen ei tarkoita relativistisen kannan ottamista. Mitä tässä positiossa kiistetään, on ainoastaan sellaisen subjektin olemassaolo, joka sijoittuu virtauksen [so. historian] ulkopuolelle, joka ei koskaan muutu ja joka säilyttää yhteyden tähän virtaukseen ainoastaan ihmeen avulla. Ajassa paljastuvan perimmäisen kerroksen totuus on edistyksessä. Se, että historia on tavoitettavissa ainoastaan erilaisista perspektiiveistä on historiallisen totuuden ulottuvuus - ja näiden perspektiivien moneus ei ole mielivaltaista, vaan ainoastaan muuttuvan objektin lähestymistä muuttuvista asemista käsin.⁴⁰

Ymmärtääkseni Mannheim katsoo tässä, että relativismi voidaan välttää historismissa absolutisoimalla historia. Absoluuttisen käsitteen lisäksi myös totuuden käsite on Mannheimin mukaan opittava ajattelemaan uudelleen dynaamisesta näkökulmasta. Totuus on ymmärrettävä absolutisoituun historialliseen prosessiin sisältyväksi. Historiallinen totuus on siis perimmiltään tämän prosessin edistymisessä. Koska totuus on näin ollen historiallisen prosessin sisäinen asia, niin perspektiivisyys sisältyy historialliseen totuuteen jo lähtökohtaisesti. Perspektiivisen totuuden saavuttamisen takaa viime kädessä se, että historian tarkastelun perspektiivit eivät ole mielivaltaisia, koska ne muodostavat osan tästä historiallisesta prosessista.

Jos tieto ja totuus ymmärretään perspektiivisesti, niin tällöin myös historismin oma näkökulma on tulkittava perspektiiviseksi muiden näkökulmien tapaan:

Ja jos joku esittää, että se mitä olemme sanomassa esitetään absoluuttisessa enemmänkin pelkästään perspektiivisessä mielessä, niin vastaamme hänelle epäröimättä, että emme väitä puhuvamme viimeistä sanaa tästä aiheesta. Itse asiassa se, mitä sanomme tässä, riippuu määrätystä perspektiivistä siinä mielessä, että kulttuuristen ilmiöiden historiallisuus, jota pyrimme analysoimaan, näyttäytyisi aivan toisessa valossa, jos lähestyisimme sitä erilaisella temaattisella tasolla ja eri asemasta käsin. Totuus perspektiivisessä mielessä tarkoittaa, että yhden historiallisen konstellation sisällä vain yksi perspektiivinen johtopäätös voi olla oikea.⁴¹

⁴⁰ To say that the absolute itself is unfolding in a genetic process, and that it can be grasped only from definite positions within the same process, in categories which are moulded by the unfolding of the material contact of the genetic flux itself - to say this is not tantamount of professing relativism. What this position denies is only subject which remains outside the flux, never changes, and maintains contact this flux only be miracle. The ultimate substratum which unfolds in time has its truth in progress. That it is accessible only from various perspectives is itself an aspect of this truth - and the plurality of these perspectives involves no arbitrariness, but merely the approximation to a shifting object from shifting standpoints. (Mannheim 1952b, 130)

⁴¹ And if one should object that what we are saying now is put forward in an absolute rather than mere perspective sense, we will answer without qualms that we do not claim to have spoken the last word on this subject. In fact, what we say here does depend on a definite perspective in that the historicity of the cultural phenomena we are trying to analyze would appear in an entirely different light from a different level of questioning and from another standpoint. Truth in a perspective sense means that within one historical constellation only one perspective conclusion can be correct. (ma. 130)

Mannheim korostaa sitä, että dynaamis-perspektiivisen totuuskäsityksen omaksuminen edellyttää itsereflektiivisyyttä oman näkökulman suhteen. Tunnustaessaan oman historiallisuutensa ja perspektiivisen luonteensa historismi tulee vasta tietoiseksi itsestään. Toisaalta hän kuitenkin olettaa, että vain yksi filosofinen synteesi historiallisesta totaliteetista tietyssä historiallisessa konstellaatiossa voi olla oikea.

Mannheimin perspektiivistä totuuskäsitystä voidaan ymmärtääkseni valaista erottamalla kaksi erilaista lähestymistapaa totuuden ongelmaan.⁴² Ensimmäisessä näistä totuutta tarkastellaan arvostelman tai proposition ominaisuutena. Nimitän tätä lähestymistapaa *propositionaaliseksi*. Totuus ymmärretään tässä lähestymistavassa väitteen yhtäpitävyydeksi tai vastaavuudeksi kohteensa (todellisuuden) kanssa. Näin ollen totuus yhdistetään tietoon. Tämä näkökulma liittyykin läheisesti epistemologian ensisijaisuutta ja autonomisuutta korostavaan filosofiaan. Esimerkiksi Immanuel Kantin totuuskäsitystä voidaan pitää edellä määritellyssä mielessä propositionaalisenä. Myös realistisessa tieteenfilosofiassa suosittu totuuden korrespondenssiteoria edustaa tätä totuuskäsitystä.

Toista lähestymistapaa totuuteen voidaan nimittää *eksistentiaalis-ontologiseksi*. Siinä totuutta tarkastellaan suhteessa olemiseen. Totuus ymmärretään ennemminkin totuudessa olemiseksi kuin totuuden tietämiseksi. Totuus määrittää konkreettista, eksistoiavaa subjektiä, ei konkreettisista subjekteista riippumattomiksi tulkittuja arvostelmia tai väitelauseita. Tämän näkemyksen mukaan subjektin on mahdollista tavoittaa todellisuus vain olemalla totuudessa. Eksistentiaalis-ontologiseen totuuskäsitykseen voidaan katsoa liittyvän myös eettinen ulottuvuus, vaatimus totuuden mukaisesta elämästä. Tämän totuuskäsityksen juuret löytyvät kristillisestä ajatteluperinteestä, mutta tätä traditiota edustavat myös eksistentiaalistit. Kristilliset ajattelijat ovat tulkinneet totuudenmukaisen elämän kristillisessä uskossa ja kristillisen moraalin mukaisesti elämiseksi. Eksistentiaalistit ovat puolestaan tulkinneet totuudenmukaisen elämän lähinnä autenttiseksi elämiseksi, pyrkimykseksi olla aidosti se mikä on. Esimerkiksi Martin Heideggerin (2000, 246-284) teoksessa *Oleminen ja aika* muotoilema totuuskäsitys kuuluu tähän perinteeseen.

Ymmärtääkseni Mannheimin perspektiivinen totuuskäsitys voidaan tulkita yritykseksi muodostaa synteesi edellä mainituista lähestymistavoista. Yhtäältä Mannheim katsoo, että

⁴² Keckskemeti (1952, 15-16) kiinnittää myös Mannheimin totuuskäsitystä tarkastellessaan huomiota kahteen erilaiseen filosofian historiassa esiintyneeseen totuuskäsitykseen. Keckskemetin esitys poikkeaa kuitenkin joiltain osin omastani.

kulttuurin ja historian alueella totuus on mahdollista tavoittaa ainoastaan elämällä historiallisen prosessin todellisissa virtauksissa, jotka aidoimmin ilmentävät vallitsevaa eksistentiaalista elämäkokemusta. Vain näissä virtauksissa olemalla voi saavuttaa sellaisen aseman, josta todellisuuden tavoittamisen mahdollistava perspektiivi avautuu. Toisaalta Mannheim pyrkii kehittämään intersubjektiviisiä standardeja perspektiivisten väitteiden totuudenmukaisuuden arvioinnille. Hän haluaa säilyttää myös mahdollisuuden perspektiivien väliselle väitteiden arvioinnille, vaikka hän katsookin, ettei mitään absoluuttista totuutta ole olemassa. Käsittäkseni voidaan sanoa, että Mannheim ajattelee totuuden tietämisen edellyttävän totuudessa olemista. Toisin sanoen arvostelmien totuuden ja epätotuuden arviointi onnistuu vain todelliseen historialliseen prosessiin sisältyvistä asemista avautuvissa perspektiiveissä.

Mannheim ei nähdäkseni kuitenkaan kykene poistamaan totuuskäsityksestään jännitteitä, jotka ovat tulkintani mukaan seurausta pyrkimyksestä yhdistää kaksi historiallisesti erilaista lähestymistapaa totuuden ongelmaan. Samat jännitteet periytyvät myös Mannheimin tiedonsosiologisissa kirjoituksissa esittämiin totuuden käsitettä koskeviin ajatuksiin.

4.4 Historismi ja tiedonsosiologia

Historismia käsittelevän kirjoituksensa ensimmäiselle sivulla Mannheim kirjoittaa seuraavasti:

Näkemyksemme elämästä on jo muuttunut läpeensä sosiologiseksi ja sosiologia on yksi niistä piireistä, jotka, enenevässä määrin historismin periaatteen dominoivina, heijastavat mitä uskollisimmin uutta elämän-orientaatiotamme.⁴³

Toisaalla samassa kirjoituksessa Mannheim esittää, että tiedon positionaalista määräytymistä olisi tarpeellista tarkastella myös sosiologisesta näkökulmasta:

[T]iedon, kulttuurin ja elämän 'asemasidonnainen määräytyminen' voidaan myös ymmärtää (...) yhtäältä ajattelutyörien ja elämän sekä toisaalta tiettyjen sosiaalisten ryhmien ja niiden erityisen dynamiikan rinnastamiseksi ja samankaltaisuudeksi. Historian filosofiaa, joka kohtelee historiallisia aikakausia yksikköinä ylenkatsoen niiden sisäistä eriytyneisyyttä ja kerrostuneisuutta, täytyy täydentää sellaisella sosiaalisesti eriytyneellä näkökulmalla historiallis-sosiaalisen prosessin kokonaisuuteen, jossa otetaan eksplisiittisesti huomioon sosiaalisten roolien jakautuminen ja sen merkitys kokonaisuuden dynamiikalle.⁴⁴

⁴³ Our view of life has already become thoroughly sociological and sociology is just one of those spheres which, increasingly dominated by the principle of historicism, reflect most faithfully our new orientation to life. (ma. 84)

⁴⁴ '[P]ositional determination' of knowledge, culture, and life may also be conceived (...) as co-ordination and affinity between styles of thought and life on the other hand, and certain social groups and their particular dynamics on the other. The philosophy of history which mostly treats historical periods as units, overlooking their inner differentiation and stratification, must be supplemented by a socially differentiated view of the

Mannheim ajattelee, että historistinen historian filosofia tarvitsee täydennyksekseen sellaista sosiologiaa, joka omaksuu historistisen näkökulman. Historismi-kirjoituksessaan Mannheim ei kuitenkaan vielä muotoile täsmällisemmin näkemyksiään sosiologisesta tutkimuksesta. Mannheimin kehittelemä tiedonsosiologia etenee kuitenkin juuri hänen edellisessä lainauksessa viitoittamaansa suuntaan pyrkien hahmottamaan intellektuaalisten perspektiivien, maailmankuvien ja ajattelutyylien yhteyttä dynaamiseen sosiaaliseen rakenteeseen.

Vaikkei Mannheimin tiedonsosiologiaa tulekaan samastaa historismin kanssa, niin tulkintani mukaan sen voidaan kuitenkin katsoa olevan historismin perillinen ainakin seuraavissa suhteissa: Ensiksikin Mannheimin tiedonsosiologiassa ajattelua ja tietoa (lukuun ottamatta matemaattista ja luonnontieteellistä tietoa) tarkastellaan perspektiivisenä ilmiönä. Toiseksi Mannheimin tiedonsosiologia on itsereflektiivinen oppi. Toisin sanoen tiedonsosiologiassa tiedostetaan myös tutkijan oman näkökulman rajallisuus ja sidonnaisuus hänen sosiohistorialliseen asemaansa. Kolmanneksi Mannheimin tiedonsosiologiassa tavoitellaan totaliteettia. Siinä tähdätään kaikkien tutkimuksen kohteena olevassa historiallisessa tilanteessa esiintyvien maailmankuvien kuvaamiseen ja niiden suhteuttamiseen vallitsevaan sosiaaliseen rakenteeseen. Neljänneksi Mannheimin tiedonsosiologiassa oletetaan tutkimuskohteena olevan ajattelun (tiedon) ja sosiaalisen rakenteen sekä niiden välisen yhteyden olevan jatkuvassa muutoksen tilassa. Seuraavassa käsitelen näitä teemoja vielä hieman yksityiskohtaisemmin.

Historismia käsittelevässä kirjoituksessaan Mannheim kuvaa ajattelua ja tietämistä ehdollistavia intellektuaalisia asemia pääasiassa temporaalisesti liittäen historiaa koskevan perspektiivisen tiedon mahdollistavat asemat ensisijaisesti historiallisiin aikakausiin. Tiedonsosiologiassaan Mannheim alkaa painottaa intellektuaalisten asemien temporaalisuuden ohella entistä enemmän niiden paikallista ja sosiaalista luonnetta. Hänen tiedonsosiologiassaan intellektuaaliset asemat kiinnittyvät tiettyihin sosiaalisiin asemiin ja konkreettisiin sosiaalisiin ryhmiin. Näin ollen samana aikakautena voi esiintyä useita rinnakkaisia intellektuaalisia asemia sekä niistä kumpuavia erilaisia ajattelutyyplejä ja maailmankuvia.

Tiedonsosiologiassaan Mannheim luopuu melko vaikeatajuisista hegeliläisistä historianfilosofisista spekulatioistaan. Hän katsoo, että myös filosofian näennäisesti

historic-social process as a whole, explicitly taking into an account the distribution of social roles and its

immanentin dialektisen kehityslogiikan voidaan katsoa ilmentävän dynaamisia sosiaalisia rakenteita kuten sukupolvien dynamiikkaa ja sosiaalisten ryhmien välistä intellektuaalista kilpailua (Mannheim 1993f, 401, 429-432). Metafyysisen historianfilosofisen synteessin tavoittelu muuttuu Mannheimin tiedonsosiologiassa pyrkimykseksi saavuttaa konkreettiset ryhmäsidonnaiset ideologiat ja maailmankuvat ylittävä synteesi. Mannheimin vahva kiinnostus filosofisiin ja metodologisiin ongelmiin säilyy myös hänen tiedonsosiologisissa kirjoituksissaan. Erityisesti relativismin ongelma pysyy hänen kirjoituksissaan etualalla. Mannheim korostaa kuitenkin entistä enemmän sosiohistoriallisen aseman ja siinä ilmenevien käytännöllisten ongelmien vaikutusta kulloinkin esiintyviin filosofisiin ja metodologisiin näkemyksiin (ks. esim. Mannheim 1976, 147-151).

Tiedonsosiologisissa kirjoituksissaan Mannheim käsittelee valistusfilosofiaa ja historismia ryhmäsidonnaisten poliittisten ideologioiden kontekstissa. Saksalaista konservatismia käsittelevässä habilitaatiotyössään hän esittää huomattavasti eriytyneemmän ja historiallisesti adekvaatimman tulkinnan valistusajattelusta ja historismista verrattuna historismi-kirjoituksen - etenkin valistusfilosofian kannalta - melko pelkistettyyn ja yksipuoliseen tulkintaan. Konservatismi-tutkimuksessa hän yhdistää valistusajattelun lähinnä liberalistiseen ja historismin konservatiiviseen ideologiaan. Mannheim kuitenkin osoittaa tutkimuksessaan, että nämä yhteydet eivät 1800-luvun alkupuolella säilyneet staattisina, vaan eri ideologiat ja intellektuaaliset traditiot olivat jatkuvasti keskinäisessä vuorovaikutuksessa. (Mannheim 1986)

Mannheim käyttää saksankielistä termiä '*Seinverbunden*' kuvatessaan tiedonsosiologian tutkimuskohteena olevan ajattelun ja tiedon luonnetta. (esim. Mannheim 1978, 227, 230) Useat Mannheim-kommentaarit (esim. Kettler ym. 1984; Simonds 1978; Wolff 1993) ovat huomauttaneet, että termin '*Seinverbunden*' englanninkielinen käännös '*existentially determined*' ei tavoita Mannheimin alkuperäistä intentiota. Termin '*Seinverbunden*' englanninkieliseen käännökseen liittyy vahvasti eksistenssin ja tiedon välistä suhdetta koskeva kausaalisuuden oletus, joka puuttuu alkuperäisestä termistä. Mannheimin voidaankin katsoa valinnee epätavallisen termin '*Seinverbunden*' juuri siksi, että hän halusi välttää humelaisen, ulkoisen kausaalisuuden mallin tuomista ajattelun ja tiedon alueelle (Simonds 1978, 25). Termi '*Seinverbunden*' jättää siis konkreettisen olemisen (eksistenssin) ja tiedon välisen

suhteen luonteen avoimeksi. Tulkintani mukaan Mannheim katsoo, että tämän suhteen luonteen tarkempi määrittäminen vaatii lisää teoreettista ja empiiristä tutkimusta. Hän näyttää myös ajattelevan, että tämä suhde voi olla erilainen eri sosiohistoriallisissa tilanteissa. Näiden seikkojen perusteella käännän termin '*Seinverbunden*' työssäni olemissidonnaisuudeksi.⁴⁵

Mannheim jakaa olemissidonnaisen tiedon neljään alalajiin, joita ovat historiallinen tieto, poliittinen tieto, kulttuuri- ja sosiaalitieteiden tuottama tieto sekä arkitieto. Mannheim mainitsee kaksi olemissidonnaisen tiedon piirrettä, jotka erottavat sen eksaktien tieteiden, luonnontieteen ja matematiikan, tuottamasta tiedosta, joka ei siis hänen mukaansa ole olemissidonnaista.⁴⁶ Ensiksikin olemissidonnaisessa ajattelussa ajattelun tulokset ovat osittain riippuvaisia ajattelevan subjektin luonteesta. Toiseksi olemissidonnaisessa ajattelussa ajattelun subjektina toimii kokonainen ihminen, ei mikään "yleistetty tietoisuus". Olemissidonnaisessa ajattelussa esiteoreettiset, subjektin eksistenssiin liittyvät tekijät vaikuttavat subjektin ajattelun sisältöön ja muotoon. Olemissidonnainen ajattelu ei näin ollen etene minkään immanentin, ideoiden piirin sisäisen "kehityslogiikan" mukaisesti. Olemissidonnaisesta tiedosta voidaan sitä vastoin periaatteessa päätellä tiedon subjektin ominaisuuksia (milloin hän on elänyt, missä hän on elänyt, mihin yhteiskuntaluokkaan hän on kuulunut jne.). Tällaisessa päättelyssä voidaan käyttää hyväksi paitsi tiedon sisältöä myös tiedon muotoa (esimerkiksi subjektin käyttämää kategoriajärjestelmää). Sen sijaan matemaattinen ajatus ' $2+2=4$ ' ei paljasta Mannheimin mukaan mitään itse ajattelijasta eikä siitä ajankohdasta milloin ajattelu on suoritettu. (Mannheim 1976, 239-241, 243-244; 1993f, 401-402)

Mannheimin viittaa olemissidonnaisen tiedon käsitteellä ennen kaikkea subjektin aktiiviseen tietämisen prosessiin. Tämän vuoksi hän käyttää usein ajattelun ja tietämisen käsitteitä synonyymisestä. Tästä huolimatta Mannheim ei kuitenkaan samasta tietoa ja ajattelua, koska kaikki mahdollinen ajattelu ei hänen mukaansa täytä olemissidonnaisen tiedon kriteerejä. Kettlerin ym. (1984, 52) mukaan Mannheim edellyttää ajattelun täyttävän seuraavat kriteerit, jotta sitä voitaisiin kutsua olemissidonnaiseksi tiedoksi:

Ensinnäkin sen [olemissidonnaisen tiedon] täytyy jollain tavalla suoriutua tiedolle asetetuista hallinnan ja orientaation funktioista. Toiseksi sen täytyy autenttisesti perustua siihen oloon tai olemiseen, jota tieto

⁴⁵ Mannheim (ks. esim. 1978, 259) käyttää joissain yhteyksissä termin '*Seinverbunden*' lisäksi myös termiä '*Seingebunden*'. Liiallista monimutkaisuutta vältääkseni jätän tämän käsitteellisen erottelun työssäni huomioimatta.

⁴⁶ Käsittelemän Mannheimin luonnontieteitä koskevaan käsitykseen liittyviä ongelmia seuraavassa luvussa.

koskee. Ja kolmanneksi sillä täytyy olla ominaisuuksia, jotka ovat yhteensopivia sen systemaattiorakenteen kanssa, johon tieto liittyy; so. käsitteiden, joita käyttämällä tieto on muotoiltu, ja niiden välillä väitettyjen yhteyksien täytyy sopia niitä vastaavaan todellisuuden tyyppiin.⁴⁷

Ensimmäinen kohta viittaa siihen, että olemissidonnaisen tiedon on palveltava subjektin maailmassa toimimista ja suunnistautumista. Mannheimin käsitykseen tiedosta liittyy näin ollen vahva käytännöllinen painotus: tieto on resurssi, jonka avulla ihmiset toimivat maailmassa ja muokkaavat maailmaa tavoitteidensa mukaiseksi. Toinen kohta edellyttää, että olemissidonnainen tieto on rakentunut subjektin ja objektin välisen autenttisen eksistentiaalisen suhteen varaan. Toisin sanoen tietyt sosiohistorialliset asemat mahdollistavat tiettyjen sosiohistoriallisen todellisuuden puolien autenttisen tiedostamisen, joita ei ole muista asemista käsin mahdollista tiedostaa. Kolmannen kohdan mukaan olemissidonnaisen tiedon on oltava kiinnittynyt sen kohteena olevaa todellisuuden osaa koskevaan systemaattiseen käsiterakenteeseen. Olemissidonnainen tieto kiinnittyy näin ollen aina johonkin laajempaan käsiterakenteeseen.

Konkreettista olemista, eksistenssiä, johon olemissidonnainen ajattelu ja tieto ovat juurtuneet, tarkastellaan Mannheimin tiedonsosiologiassa olennaisesti sosiaalisena eksistenssinä. Vaikka sosiaalinen eksistenssi voidaan Mannheimin mukaan ymmärtää yhteiskunnan taloudellisen ja poliittisen rakenteen perustalle rakentuneeksi, niin siihen lukeutuvat hänen mukaansa tietyn sosiaalisen systeemin taloudellisten ja poliittisten suhteiden ja yhteiselämän muotojen lisäksi myös kaikki muut tässä systeemissä esiintyvät merkitykselliset sosiaaliset suhteet ja yhteiselämän muodot (esimerkiksi sukupolvien välisten suhteiden muodot, uskonnollisen elämän muodot, rakkauden muodot, erilaiset kilpailun ja konfliktien muodot jne.) sekä niihin liittyvät kokemus- ja ajattelumuodot. Sosiologisesti ymmärretty eksistenssi tarkoittaa sellaista ihmisille merkityksellistä sosiaalista järjestystä, jonka mukaisesti he elävät ja toimivat. (Mannheim 1976, 174-175, 240-243, 264)

Mannheim tähdentää, että olemissidonnaisen tiedon sidonnaisuutta tiedon subjektin sosiohistorialliseen asemaan, hänen paikkaansa historiallisesti muuttuvassa sosiaalisessa rakenteessa, ei tule tulkita puutteeksi, vaan olemissidonnaisen tiedon perusrakenteeseen kuuluvaksi piirteeksi. Toisin sanoen tiedon olemissidonnaisuudesta ei seuraa sitä, että tämä tieto olisi välttämättä virheellistä. Tiedonsosiologisessa tutkimuksessa pyritään kuitenkin

⁴⁷ First, it must somehow perform the mastering and orienting functions of knowledge. Second, it must be authentically grounded in the being about which knowledge is claimed. And third, it must have properties

osoittamaan kaiken absoluuttisena esiintyvän olemissidonnaisen tiedon validiteetin rajallisuus. (esim. Mannheim 1976, 254-256; 1993f, 402) Mannheimin kanta johtaa hänet tässä asiassa törmäyskurssille perinteisen absolutistisen tietoteorian kanssa.

Olemissidonnainen tieto vaatii Mannheimin mukaan uudenlaista epistemologiaa, jota hän kutsuu *relationismiksi* erotukseksi relativismista:

[R]elationismiin (...) mukaan tiettyjä (kvalitatiivisia) totuuksia ei voida käsittää tai muotoilla muuten kuin objektin ja subjektin välisen eksistentiaalisen korrelaation viitekehyksessä. Tämä tarkoittaa meidän kontekstissamme sitä, että tietyt oivallukset, jotka koskevat jotain elävän historiallisen prosessin ulottuvuutta, ovat ainoastaan sellaisen tietoisuuden tavoitettavissa, joka on muodostunut tietyissä historiallisissa ja sosiaalisissa olosuhteissa. Näin ollen ajattelevan ja tietävän subjektin historiallis-sosiaalinen muotoutuminen on tärkeää myös epistemologian kannalta.⁴⁸

Olemissidonnaisen tiedon tapauksessa on hylättävä perinteiseen absolutistiseen tietoteoriaan liittyvä oletus, jonka mukaan väitteen alkuperällä ei ole mitään tekemistä sen pätevyyden kanssa. Mannheimin kehittämässä relationistisessa epistemologiassa on sitä vastoin otettava huomioon tietävän subjektin sosiohistoriallinen konstituutio. Relationismissa oletetaan, että subjektin sosiohistorialliseen asemaan sidonnainen merkitysrakenne muodostaa kokonaisuuden, joka ohjaa subjektin tapaa kokea ja tulkita kulttuurisia, sosiaalisia ja historiallisia objekteja. Olemissidonnaisen tiedon objektit, erityisesti niiden kvalitatiiviset puolet, eivät Mannheimin mukaan ole tavoitettavissa muuten kuin tietyistä sosiohistoriallisista asemista käsin. Niihin ei siis ole olemassa sosiohistoriallisen prosessin ulkopuolista näkökulmaa. Näin ollen olemissidonnaisen tiedon pätevyyden arvioiminen tapahtuu aina jonkun sosiohistoriallisen tilanteen sisällä käyttämällä tähän tilanteeseen kiinnittyneitä käsitteitä, arvoja ja normeja. Sosiohistoriallisen tiedon olemissidonnaisuutta ei Mannheimin mukaan ole mahdollista ylittää millään absoluuttisilla ja yksiselitteisillä metodologisilla normeille, jotka soveltuisivat kaiken tiedon pätevyyden arviointiin. Mannheim kuitenkin katsoo, että meillä ihmisillä on mahdollisuus perspektiiviamme laajentamalla nähdä olemissidonnaisen tietomme pätevyyden rajallisuus ja etsiä kattavampaa tietoa sosiohistoriallisesta todellisuudesta. (Mannheim 1976, 70-77, 263, 266-271)

congruent with the structure of systematization to which it belongs; i.e. the concepts in which it was formulated and the relationship said to exist between them must fit the respective type of reality.

⁴⁸ [R]elationism (...) says that certain (qualitative) truths cannot even be grasped, or formulated, except in the framework of an existential correlation between object and subject. This means, in our context, that certain insights concerning some qualitative aspect of the living process of history are available to consciousness only as formed by certain historical and social circumstances, so that the historico-social formulation of the thinking and knowing subject assumes epistemological importance. (Mannheim 1993f, 402)

Mannheim vaatii relationismin tiukkaa erottamista relativismista, sillä relativismi on hänen mukaansa absolutistisen epistemologian vastinpari. Relativismissa tiedostetaan ajattelun olemissidonnaisuus, mutta tämä oivallus yhdistetään kuitenkin vanhentuneeseen absolutistiseen tietoteoriaan, jossa kaiken tiedon mallina toimivat proposition '2+2=4' tyyppiset lauseet. Näistä oletuksista päädytään Mannheimin mukaan seuraavaan johtopäätökseen: koska kaikki olemissidonnaiset uskomukset ovat suhteellisia, ne eivät täyty absolutistisen tietoteorian tiedolle asettamia vaatimuksia. Relativismissa katsotaan siis, että tiedon olemissidonnaisuus ja pätevyys eivät ole viime kädessä yhteensovitettavissa. (mt. 70)

Mannheimin tiedonsosiologian yhteydessä kehittelemässä relationistisessa epistemologiassa hylätään absolutismin ja relativismin muodostama vastakkainasettelu. Relationistisessa epistemologiassa olemissidonnaiselle tiedon pätevyydelle ja totuudenmukaisuudelle pyritään löytämään sellaisia kriteerejä, jotka ottavat huomioon olemissidonnaisen ajattelun sidonnaisuuden subjektien sosiohistoriallisesti muodostuneisiin kokemuksiin, merkityksiin ja ajattelutyyleihin. Mannheim katsoo myös kaikkien normien ja arvojen olevan sidonnaisia subjektien sosiohistoriallisiin aseisiin. Totuus ei näin ollen ole olemissidonnaisen tiedon tapauksessa voi olla täysin riippumaton niistä historian virrasta nousevista ongelmista, kokemusmuodoista, merkityksistä, normeista ja arvoista, joista subjektien ajattelu rakentuu. (mt. 70-74)

Mannheimin relationismiin liittyy myös uudenlainen käsitys objektiivisuudesta. Objektiivisuus ei ole olemissidonnaisen tiedon tapauksessa tarkoita täysin ulkoista (*external*) näkökulmaa objekteihin. Subjektin on pikemminkin mahdollista saavuttaa objektiivista olemissidonnaista tietoa objekteista tulella tietoisesti sitoumuksistaan ja näkökulmansa rajallisuudesta kuin pyrkimällä tarkastelemaan kohdetta täysin neutraalista, ulkoisesta näkökulmasta. Esimerkiksi sosiaalista prosessia tarkastelevan subjektin arvostukset ja hänen osallisuutensa tässä prosessissa ovat Mannheimin mukaan edellytys tämän sosiaalisen prosessin merkityksen ymmärtämiselle ja tiedon saavuttamiselle tästä prosessista. Mannheim kuitenkin kiistää väitteen, että olemissidonnainen tieto on sitä objektiivisempaa mitä enemmän subjektin arvostukset ja ennakkoluulot sitä värittävät. Sitä vastoin hän ajattelee, että vaikka olemissidonnaisen tiedon muodostuksesta ei koskaan voida karsia kaikkia arvostuksia ja intressejä, niin niiden vaikutusta tiedonmuodostuksen prosessiin voidaan kuitenkin tietoisesti kontrolloida. Esimerkiksi erilaisten nurkkakuntaisten intressien vaikutus tiedonmuodostukseen on hänen mukaansa pyrittävä karsimaan tiedonsosiologisessa

tutkimuksessa pois. Tiedonsosiologin on siis pyrittävä tiedostamaan ja kontrolloimaan tutkimukseensa vaikuttavia arvoja ja intressejä, jotta hän pystyisi saavuttamaan objektiivista tietoa. Objektiivisuus tiedonsosiologiassa on näin ollen Mannheimin mukaan erottamattomasti kiinnittynyt tiedon subjektin itsetiedostuksen ja itsekontrollin kasvattamisen prosesseihin. (mt. 39-45, 89; 266-267)

Mannheim tarkastelee myös erilaisia mahdollisia kriteereitä olemissidonnaisen tiedon totuudelle. Joissain yhteyksissä hän näyttää ajattelevan, että sosiohistoriallinen merkitysjärjestelmä ja arvot sekä niiden pohjalta muodostettu olemissidonnainen tieto ovat päteviä silloin, kun ne mahdollistavat orientoitumisen vallitsevassa sosiohistoriallisessa tilanteessa. Esimerkiksi yhteiskunnan sosiaalisen rakenteen muuttuessa siirryttäessä feodalismista kapitalismiin vanhentuneeseen feodaaliseen sosiaaliseen järjestykseen sidonnaiset arvot ja merkitykset eivät enää mahdollista subjektien orientoitumista uudessa kapitalistisessa järjestyksessä. Koska ne ennemminkin peittävät subjektin sosiohistoriallisen tilanteen todellisen luonteen, ne eivät ole enää tosia. (mt. 76, 84-85)

Tässä yhteydessä Mannheim erottaa toisistaan tietoisuuden ideologiset ja utooppiset vääristymät. Ideologisista vääristymistä on kysymys sellaisissa sosiohistoriallisissa tilanteissa, joissa hallitsevassa asemassa olevat ryhmät nojaavat ajattelussaan sellaisiin todellista tilannetta vääristäviin arvoihin ja merkityksiin, jotka pitävät yllä heidän valta-asemaansa. Etenkin sosiaalisen rakenteen muuttumisen aikoina hallitsevassa asemassa olevilla ryhmillä on taipumus pyrkiä säilyttämään sellaiset vanhaan sosiaaliseen järjestykseen liittyvät arvot ja merkitykset, jotka pitivät yllä heidän dominanssiaan. Nämä vanhaan sosiaaliseen järjestykseen kuuluvat arvot ja merkitykset eivät kuitenkaan mahdollista muuttuneen sosiaalisen todellisuuden hahmottamista, vaan ennemminkin vääristävät sitä. Utooppiset vääristymät liittyvät puolestaan sellaisten alistetussa asemassa olevien ryhmien ajatteluun, joiden pyrkimyksenä on vallitsevan tilanteen kumoaminen. Utooppisissa vääristymissä vallitsevan tilanteen todellinen luonne peittyi, koska alistetun ryhmän jäsenet kiinnittivät huomiota vain sellaisiin vallitsevan tilanteen elementteihin, joita on mahdollista käyttää tämän tilanteen kumoamisessa, ja sulkevat silmänsä kaikelta sellaiselta, joka voisi heikentää heidän tahtoaan

muutokseen. Näin ollen arvojen ja merkitysten utooppisilla vääristymillä on yhteys eräänlaiseen toiveajatteluun.⁴⁹ (mt. 36; 173-176)

Voidaan kuitenkin kysyä, tarvitseeko sosiohistoriallisissa tilanteissa orientoitumisen mahdollistavien arvojen, merkitysten ja uskomusten olla aina tosia? Onko pelkästään subjektien orientoitumiseen vetoamalla mahdollista erottaa totuudenmukaisen olemissidonnaisen tiedon muodostamisen mahdollistavat arvot ja merkitykset niiden ideologisista ja utooppisista vääristymistä? Joissain sosiohistoriallisissa tilanteissa (esim. natsi-Saksassa tai nykyisessä Pohjois-Koreassa) vallitsevaan tilanteeseen sopeutuminen ja siinä toimiminen näyttävät edellyttävän ennemminkin virheellisiä kuin totuudenmukaisia arvoja, merkityksiä ja uskomuksia. Tällaisissa tilanteissa totuudenmukaisilta arvoilta, merkityksiltä ja tiedolta voisi edellyttää ennemminkin sitä, että ne auttavat muuttamaan vallitsevaa repressiivistä sosiaalista todellisuutta kuin sopeutumaan siihen.

Mannheim (ks. mt. 173-236) ajatteleekin, että joissain tilanteissa sellainen utooppinen ajattelu, joka realisoituu todellisuudessa, vasta mahdollistaa subjektin orientoitumisen. Tällaisessa tilanteessa tietty sosiaalinen ryhmä onnistuu muuttamaan yhteiskuntaa vastaamaan utopiaansa. Vaikka ryhmän utopia ei alunperin vastannut todellisuutta, he kuitenkin todellistivat sen - ainakin joiltain osin - yhteiskuntaa muuttavalla kollektiivisella toiminnallaan. Utopia ei näin ollen jäänyt pelkäsi toiveajatteluksi, vaan muuttui yhteiskuntaa muuttavaksi poliittiseksi toiminnaksi.

Mannheim pitää sellaista tilannetta, jossa yhteiskunnan äärimmilleen viedyn rationalisoinnin vaikutuksesta ajattelun utooppinen elementti häviää kokonaan, uhkana ihmisarvolle ja elämän mielekkyydelle. Hän kirjoittaa:

Utopioiden katoaminen tuo mukanaan staattisen asiointilan, jossa ihminen muuttuu esineeksi. Kohtaisimme silloin suurimman kuviteltavissa olevan paradoksin, nimittäin sen, että ihmisestä, joka on saavuttanut eksistenssin rationaalisen hallinnan korkeimman asteen, tulee ideaaleja vaille jätettyä pelkkä impulsseihin reagoiva olento. Näin ollen, pitkän ja vaivalloisen mutta sankarillisen kehityksen jälkeen, juuri tietoisuuden korkeimmassa tilassa, jolloin historia lakkaa olemasta sokea kohtalo ja muuttuu entistä enemmän ihmisen omaksi luomukseksi, ihminen utopioista luopuessaan menettäisi hänen tahtonsa historian muokkaamiseen ja sen mukana hänen kykynsä ymmärtää historiaa.⁵⁰

⁴⁹ Tässä kannattaa huomata, että Mannheim ei käytä ideologian ja utopian käsitteitä vain negatiivisessa merkityksessä. Hän ajattelee ennemminkin, että vaikka ideologioihin ja utopioihin liittyy aina vääristäviä elementtejä, niin ne samalla kuitenkin mahdollistavat politiikkaa koskevan olemissidonnaisen tiedon muodostamisen. Käsitteiden ideologian käsitteen positiivista roolia Mannheimin ajattelussa luvussa 5.

⁵⁰ The disappearance of utopia brings about static state of affairs in which man himself becomes no more than a thing. We would be faced with then with the greatest paradox imaginable, namely, that man, who has achieved the highest degree of rational mastery of existence, left without any ideals, becomes mere creature of impulses.

Mannheim katsoo, että ajattelun utooppisen elementin katoaminen kokonaan tuottaa sellaisen kivettyneen yhteiskuntajärjestyksen, "faktojen diktatuurin", jossa ihmisten tahto katoaa ja ihmiset uhkaavat esineellistyä pelkiksi ulkoisiin impulsseihin mekaanisesti reagoiviksi sätkynukeiksi. Tällaisessa tilanteessa ihmiset eivät ilmeisesti enää kykene kunnolla orientoitumaan maailmassa. Tämän vuoksi orientoitumisen vallitsevaan tilanteeseen ei tarvitsi merkitä passiivista sopeutumista, vaan se voi tarkoittaa myös utopioiden motivoimaa aktiivista olosuhteiden muuttamista.

Totuuden ongelmaan liittyen voidaan kuitenkin huomauttaa, että koska kaikki utopiat eivät suinkaan realisoidu todellisuudessa, niin orientoitumisen mahdollistavien utopioiden erottaminen pelkästä toiveajattelusta on mahdollista vasta jälkikäteen. Tämä on sikäli ongelmallista, että tarvitsemme kriteereitä totuudelle myös nykyhetkessä esiintyvien väitteiden arviointiin. Tämän ja muiden edellä esitettyjen seikkojen nojalla Mannheimin pragmaattiset, subjektien orientoitumiseen liittyvät totuuden kriteerit eivät näyttäisi yksistään riittävän totuuden erottamiseksi virheestä.

Mannheim tarkastelee totuutta myös toisesta näkökulmasta. Hän esittää, että relationaalinen totuus voidaan ymmärtää rajallisten näkökulmien synteessä, subjektin pyrkimyksenä totaalisesta näkökulmaan. Hän kirjoittaa totaalisesta näkökulmasta (*total view*), seuraavasti:

Totaliteetti siinä mielessä kuin sen ymmärrämme ei ole välitön eikä ikuisesti pätevä näkemys todellisuudesta, jonka voidaan katsoa kuuluvan ainoastaan jumalalliselle silmälle. Se ei ole itsenäinen eikä vakaa näkemys. Päinvastoin totaalinen näkökulma tarkoittaa sekä erityisten näkökulmien omaksumista että niiden rajoitusten ylittämistä. Se tarkoittaa jatkuvaa tiedon laajentamisen prosessia, ja sen päämäärä ei ole yliajallisesti pätevän johtopäätöksen saavuttaminen vaan suurin mahdollinen näköhorisonttimme laajentaminen.⁵¹

Totaalisen näkökulman tavoittelemisen vaatii olemassa olevien ryhmien maailmankuvien ja ajattelutyylien tarkkaa tutkimista ja niiden suhteuttamista toisiinsa. Tällöin paljastuu Mannheimin mukaan yhtäältä kuhunkin sosiohistorialliseen asemaan liittyvän perspektiivin rajallisuus ja toisaalta näihin rajallisiin perspektiiveihin sisältyvän olemissidonnaisen tiedon validi elementti. Hän katsoo, että tiettyyn sosiohistorialliseen asemaan sidonnainen perspektiivi mahdollistaa sellaisten sosiohistoriallisen todellisuuden puolien havaitsemisen,

Thus, after a long tortuous, but heroic development, just at the highest stage of awareness, when history is ceasing to be blind fate, and is becoming more and more man's own creation, with the relinquishment of utopias, man would lose his will to shape history and therewith his ability to understand it. (mt. 236)

⁵¹ Totality in the sense in which we conceive is not an immediate and eternally valid vision of reality attributable only to a divine eye. It is not self-contained and stable view. On the contrary, a total view implies both assimilation and transcendence of the limitations of the particular points of view. It represents the continuous

joita muihin sosiohistoriallisiin asemiin liittyvistä perspektiiveistä käsin ei ole mahdollista havaita. Koska nämä rajalliset näkökulmat täydentävät toisiaan, niin niitä tutkimalla muuttuvasta sosiohistoriallisesta todellisuudesta on mahdollista saavuttaa entistä kattavampi käsitys. Osittaisten perspektiivien synteessissä kuhunkin perspektiiviin sisältyvä tiedon pätevä elementti pyritään erottamaan perspektiiviin sisältyvistä, tietoisista ja tiedostamattomista vääristymistä. Perspektiivien synteessin näkökulmasta totuus voidaan ajatella eräänlaiseksi ideaaliksi, kaikkein laajimmaksi mahdolliseksi näkökulmaksi sosiohistorialliseen todellisuuteen, jota ei ole kuitenkaan mahdollista koskaan saavuttaa. Kaikki inhimilliseen olemiseen sidonnaiset näkökulmat jäävät perusluonteensa nojalla välttämättä aina vain osittaisiksi. Mannheim kuitenkin katsoo, että perspektiivien kattavuutta on mahdollista vertailla intersubjektiiivisesti konstruoimalla perspektiivien välisiä käänköksiä sekä etsimällä perspektiiveistä yhteisiä nimittäjiä. Hänen mukaansa jatkuvasti uusiutuva pyrkimys saavuttaa totaalinen näkökulma dynaamisten synteessien avulla mahdollistaa kaikkein kattavimman ja pätevimmän tiedon saavuttamisen olemissidonnaisen tiedon alueella. (mt. 74-80, 83-96, 132-136, 266-267; 270-271; ks. myös 1993b, 230-232; 1993f, 432-434)

Mannheim esittää, että totuuden tavoitteluun liittyy myös ontologinen ulottuvuus, koska todellisuuden luonteesta ei vallitse enää yksimielisyyttä eri sosiaalisten ryhmien kesken. Vallitsevassa tilanteessa ei ole löydettävissä hänen mukaansa sellaisia sosiaalista maailmaa koskevia tosiasioita, joista kaikki olisivat yksimielisiä. Tämä tilanne ilmenee muun muassa sosiaaliseen ja historialliseen todellisuuteen kohdistuvassa empiirisessä tutkimuksessa. Eri lähestymistavoissa tutkimuksen kohteet määritellään ja havaitaan eri tavalla. Mannheim kuitenkin ajattelee, että objektien luonne vaikuttaa olemissidonnaiseen tietoon, vaikka objektit näyttäytyvätkin erilaisina eri perspektiiveistä. Tämä erottaa olemissidonnaisen tiedon pelkästä illuusiosta. Olemissidonnaisen tiedon objekteja ei ole kuitenkaan mahdollista tavoittaa kokonaisuudessaan mistään rajallisesta perspektiivistä, vaan niiden eri puolista voi saavuttaa tietoa vain tutkimalla erilaisia perspektiivejä ja suhteuttamalla niitä toisiinsa. (mt. 87-96, 266-267; 270-271; ks. myös 1993b, 230-232; 1993f, 432-434)

Mannheimin tiedonsosiologian pyrkimys rakentaa synteesi kaikista tietyissä sosiohistoriallisessa tilanteessa esiintyvistä perspektiiveistä on ongelmallinen. Hän ei ensiksikään täsmennä riittävän tarkasti, mitkä kaikki perspektiivit tällaiseen synteisiin otetaan

process of the expansion of knowledge, and has as its goal not achievement of a super-temporally valid conclusion but the broadest possible extension of our horizon of vision. (mt. 94-95)

mukaan. Koskeeko synteesi pyrkimys vain poliittisia ideologioita vai myös tieteellisiä tutkimussuuntauksia? Mitkä poliittiset ideologiat kelpaavat mukaan? Sisältääkö esimerkiksi fasismin ideologia pätevää olemissidonnaista tietoa? Toiseksi Mannheim ei kiinnitä tarpeeksi huomiota ongelmiin, jotka liittyvät eri perspektiivien välisten käännösten konstruointiin. Mannheimin jälkeisessä keskustelussa muun muassa Thomas S. Kuhn on kehitellyt yhteismitattomuuden käsitettä, jonka avulla hän on pyrkinyt analysoimaan muun muassa erilaisten käsitejärjestelmien välisiin käännöksiin liittyviä ongelmia (ks. Kaidesoja 2002). Kolmanneksi eri perspektiivien välisen synteessin onnistumiselle ei ole olemassa mitään *apriorisia* takeita. Esimerkiksi erilaisten sosiologisten perspektiivien synteesi vaikuttaa tällä hetkellä käytännössä mahdottomalta jo niiden suuren lukumäärän vuoksi. Näistä varauksista huolimatta Mannheimin tiedonsosiologian pyrkimys etsiä kattavampia näkökulmia on kiinnostava nykyisen äärimmilleen viedyn erikoistumisen aikana, sillä asioiden välisten yhteyksien hahmottaminen auttaa usein ymmärtämään maailmaa paremmin kuin johonkin kapeaan erityisalaan liittyvien yksityiskohtien opetteleminen.

Ymmärtääkseni Mannheimin perspektivistisen totuuskäsityksen sisältämä jännite periytyy myös hänen kehittelemäänsä relationistiseen epistemologiaan. Yhtäältä Mannheim haluaa tehdä oikeutta totuuden sidonnaisuudelle subjektin eksistenssiin, mutta toisaalta hän haluaa myös säilyttää totuusväitteiden arviointiin liittyvän sosiohistoriallisiin asemiin liittyvien rajallisten perspektiivien ylittämisen vaatimuksen. Vaikka Mannheim ei kenties kirjoituksissaan kykene täysin tyydyttävästi sovittamaan yhteen edellä mainittuja totuuden käsitteeseen liittyviä jännitteitä, niin hänen tapansa nostaa tämä ongelma keskusteluun on kuitenkin varsin tarkkanäköinen ja monipuolinen.

Erityisesti Mannheimin tapa tuoda esiin sosiologisten näkemysten yhteyksiä epistemologisiin, ontologisiin ja eettisiin käsityksiin on mielestäni hedelmällinen relativismin ja totuuden ongelmien pohtimisessa. Yhteiskuntaa tutkivien tieteiden kohdalla relativismin ja totuuden ongelmat eivät ole puhtaasti loogisia ja epistemologisia, koska niihin kietoutuvat erottamattomasti kysymykset siitä, mikä on tutkijan asema tutkimassaan yhteiskunnassa, miten tämä asema vaikuttaa hänen tietoonsa tästä yhteiskunnasta, millaiseen suuntaan hän haluaa tämän yhteiskunnan kehittyvän ja miten hänen tutkimuksensa vaikuttavat tämän yhteiskunnan kehitykseen. Koska ihmiset itse pystyvät kollektiivisella toiminnalla muokkaamaan heidän sosiaalista todellisuuttaan itse asettamiaan tavoitteita ja utopioita kohti,

niin sosiaalista todellisuutta koskevasta totuudesta käytävää keskustelua ei ole mahdollista erottaa moraalista käytävästä keskustelusta.

Relativismin ongelmasta keskustellaan kiivaasti myös nykyisessä tiedonsosiologiassa ja tieteenfilosofiassa (ks. esim. Hollis & Lukes 1982; Little 1991, 202-221; Stehr & Meja 1990). Monet sosiologit (esim. Berger & Luckmann 2000, 23-24; Pirttilä 1993) haluavat kuitenkin jättää relativismin ongelman muiden filosofisten kysymysten tapaan kokonaan filosofien huoleksi. Tällainen reaktio edustaa mielestäni älyllistä laiskuutta, koska sosiologisen ja erityisesti tiedonsosiologisen tutkimuksen tulokset ovat relevantteja erilaisten filosofisten käsitysten arvioinnin kannalta, ja elleivät sosiologit itse nosta tutkimustensa filosofisia seurauksia esille, ne uhkaavat jäädä filosofisessa keskustelussa kokonaan huomioimatta. Tämä tilanne taas on omiaan heikentämään sekä filosofisen että sosiologisen keskustelun tasoa. Lisäksi relativismin ongelma on relevantti myös tiedonsosiologian sisäisen teoreettisen ja metodologisen keskustelun kannalta, koska ratkaisulla relativismin ongelmaan on teoreettisia ja metodologisia seurauksia.

Toisenlaista lähestymistapaa relativismin ongelmaan edustavat Nico Stehr ja Volker Meja (1990), jotka osoittavat, että mannheimilainen lähestymistapa relativismin ongelman käsittelyssä on edelleen varteenotettava, vaikka Mannheimin esittämät ratkaisut eivät olisikaan täysin vedenpitäviä. Mannheimilta vaikutteita saaneet ns. tiedonsosiologian vahvaa ohjelmaa edustavat tutkijat ovat myös osallistuneet aktiivisesti relativismi-keskusteluun (ks. esim. Barnes & Bloor, 1982; Bloor 1991).

4.5 Luonnontiede ja tiedonsosiologia

Historismi-kirjoituksessaan Mannheim esittää eksaktien tieteiden eli luonnontieteen ja matematiikan kehityksen poikkeavan olennaisesti filosofian ja "psykkis-kulttuuristen" alojen kehityksestä. Historiallisen tiedon perspektiivisyys koskee Mannheimin mukaan vain jälkimmäisiä aloja. Eksaktien tieteiden kehityksestä hän kirjoittaa muun muassa seuraavaasti:

Kvantifointi, ilmiöiden redusointi staattiseen mittausjärjestelmään, takaa, että luonnontieteiden löydösten 'edistyminen' tapahtuu 'staattisen järjestelmän' sisällä. (...) [S]ekä käytetyt käsitteet että sovelletut standardit ovat yksinkertaisimpia kun kirjoitamme sellaisen kulttuurisen kentän, kuten teknologian tai eksaktin tieteen, historiaa, joka 'edistyy' suoraviivaisesti ja ainoastaan kehittää yhtä ja samaa järjestelmää. Tässä tapauksessa meidän ei tarvitse ottaa lainkaan huomioon omaa historiallista asemaamme tai tutkimamme aikakauden monia historiallisia erityispiirteitä. Riittää kun toteamme, että edeltäjämme näillä aloilla eivät vielä tienneet suurinta osaa niistä parannuksista, jotka omistamme nykyään - he eivät olleet vielä löytäneet niitä. (...) Merkitysten muutoksen erityistä ilmiötä ei tapahdu näillä aloilla. (...) Me tosiaankin näemme edistystä sivilisaation piirissä [johon eksaktit tieteet kuuluvat]; aikaisemmat ja väärät johtopäätökset korvataan uusilla, virheet eliminoidaan ja, huolimatta kaikista rikastuksista ja korjauksista,

toimimme edelleen perustaltaan saman systeemin sisällä. Nykyiset käsitteet ja johtopäätökset voivat palvelella mittapuuna, joilla menneisyyttä arvioidaan, koska ovat ne itse asiassa riippumattomia temporaalisesta asemasta.⁵²

Eksaktien tieteiden kehitys edustaa Mannheimin mukaan lineaarisesti edistyvää kehitysmallia. Luonnontieteellinen tieto kasvaa kumulatiivisesti sitä mukaa kun uusia löydöksiä liitetään vanhoihin ja virheellisiä uskomuksia korjataan. Luonnontieteen peruskäsitteet, systemaattinen viittekehys ja arvioinnissa käytetyt standardit ovat näin ollen riippumattomia tiedon subjektin sosiohistoriallisesta asemasta. Tämän vuoksi luonnontieteiden historian tutkiminen edustaa Mannheimin mukaan yksinkertaisinta historian tutkimuksen aluetta. Ajattelun perspektiivisyyteen liittyvät ongelmat eivät siis varsinaisesti kosketa sitä.

Mannheimin edellä esitetty näkemys luonnontieteistä on sikäli merkittävä, että hän sulkee tämän olennaisesti muuttumattomana säilyvän näkemyksensä perusteella luonnontieteen ja matematiikan tiedonsosiologisen analyysin ulkopuolelle. Eksaktien tieteiden, matematiikan ja luonnontieteiden, tuottama tieto ei siis kuulu Mannheimin mukaan tiedonsosiologian tutkimaan olemissidonnaiseen tietoon. (Mannheim 1976, 239-240; 1986, 49; 1993b, 230; 1993f, 401-402)

Mannheimin näkemys luonnontieteistä muistuttaa vuosisadan alun uuspositivististen virtausten tiedekäsitystä. Näistä virtauksista muodostui 1920-luvulla loogisen positivismin koulukunta, jonka käsitys tieteen luonteesta nousi aikanaan varsin vaikutusvaltaiseksi. Loogisen positivismin alkuperäinen tiedekuva, ns. *Received view of Science*, joutui kuitenkin sekä koulukunnan sisäisen että ulkopuolisen kritiikin kohteeksi. Toiseen maailmansotaan mennessä useimmat koulukunnan sisällölliset opit olikin jo hylätty. Loogisen positivismin perusnäkemys tieteen ja tieteenfilosofian luonteesta säilyivät kuitenkin likimain ennallaan. Niiden vaikutus ulottui myös loogista positivismia seuranneeseen loogiseen empirismiin, joka

⁵² Quantification, the reduction of phenomena to a static system system of measurement, assures us that the 'progress' of the findings of natural science takes place within a 'static system'. (...) [B]oth the concepts employed and the standards applied are simplest when we write the history of cultural field, such as technology or exact science, which 'progresses' in a straight line and merely develops one and the same system. In this case, we need not take into account either our own historic 'location' or the various historically determined peculiarities of the time we are dealing with. All we have to say is that our predecessors in these fields did not yet know most of the refinements in these fields we possess today - they had not yet *discovered* them. (...) The peculiar phenomenon of meaning change does not occur in these fields. (...) We do indeed see a progress in the sphere of civilization [which includes exact sciences]; the earlier and false conclusions are replaced by new ones, errors are eliminated and, despite all enrichments and emendations, one still works basically within the same system. The concepts and conclusions of the present can serve as a standards in terms of which the past is judged, since they are in fact independent of any temporal position. (ma. 115-117)

muodosti 1960-luvulle saakka tieteenfilosofian vaikutusvaltaisimman virtauksen. (ks. esim. Kaidesoja 2002, 13-20, Sintonen 1986; Verronen 1996)

Loogisen positivismin ja sitä seuranneen loogisen empirismin perusoletukset luonnontieteen luonteesta joutuivat 1960-luvulta alkaen voimakkaan kritiikin kohteeksi. Kenties merkittävimpanä kriitikkona voidaan pitää Thomas S. Kuhnia, joka esitti vuonna 1962 julkaistussa teoksessaan *The Structure of Scientific Revolutions* huomattavasti loogisen positivismin ja empirismin opeista poikkeavan mallin luonnontieteiden luonteesta ja kehityksestä. Kuhn painottaa kirjassaan erityisesti luonnontieteen historiallista ja sosiaalista luonnetta. Hän tarkastelee luonnontiedettä yhteisöllisenä ja historiallisesti kehittyvänä tutkimustoimintana. Tästä näkökulmasta hän kritisoi voimakkaasti muun muassa luonnontieteiden kehityksen kumulatiivista mallia, staattista teoriakäsitystä ja oletusta absoluuttisesta Tieteen Metodista. Tieteen historiaa tutkinut Kuhn esittää teoksessaan lukuisia sellaisia historiallisia esimerkkejä luonnontieteen kehityksestä, jotka sotivat näitä oletuksia vastaan ja tukevat Kuhnin omaa paradigma-mallia tieteen kehityksestä. Kuhn kiinnittää erityistä huomiota luonnontieteiden kehityksessä tapahtuneisiin käsitteiden merkitysten muutoksiin. Hän esittää, että luonnontieteissä havaintojen tekemiseen ja tosiasiaväitteiden muotoilemiseen tarvitaan aina joku yhteisöllinen käsitejärjestelmä, johon sisältyy erilaisia teoreettisia ja ontologisia oletuksia tutkimuskohteista. Näin ollen luonnontieteissäkään ei Kuhnin mukaan ole olemassa neutraaleja havaintoja eikä neutraaleja faktoja, vaan kaikki havainnot ja tosiasiat ovat ennemminkin teoriapitoisia. Myöhemmässä tuotannossaan Kuhn käsittelee entistä yksityiskohtaisemmin luonnontieteen erityisalojen käsitejärjestelmien kehittymiseen liittyviä kysymyksiä. (ks. Kuhn 1996, 2000; Kaidesoja 2002; Verronen 1996)

Kuhnin lisäksi myös lukuisat muut tieteenfilosofit, kuten Paul Feyerabend, Norwood Hanson, Mary Hesse ja Stephen Toulmin, ovat esittäneet kritiikkiä loogista positivismia ja empirismiä kohtaan. Vaikka Kuhnin ja muiden positivistis-empiristisen tieteenfilosofian kriitikkojen esittämät ideat ovat saaneet osakseen vastakritiikkiä, niin tieteenfilosofian valtaviiran käsityksen luonnontieteiden luonteesta voidaan katsoa heidän kritiikkinsä vaikutuksesta muuttuneen kuitenkin huomattavasti aiempaa historiallisemmaksi ja sosiaalisemmaksi.

Perinteisen positivistis-empiristisen tieteenfilosofian tiedekuvan on niin ikää kyseenalaistanut 1970-luvulta lähtien voimakkaasti lisääntynyt tieteellisen tiedon sosiologinen tutkimus, jota edustaa muun muassa Edinburghin yliopistossa syntynyt ns. tiedonsosiologian vahva ohjelma (strong programme of the sociology of knowledge) (ks. esim. Riggs 1992, 137-170). Kuhnilta

vaikutteita saaneessa vahvassa ohjelmassa tiedonsosiologinen analyysi on ulotettu luonnontieteiden lisäksi myös matematiikkaan (ks. esim. Bloor 1973; 1991). Tieteellisen tiedon sosiologit ovat tutkineet luonnontieteellistä tutkimusta ja luonnontieteiden historiaa mikroskooppisella tarkkuudella. Ei liene liioiteltua väittää, että nämä empiiriset tutkimukset ovat avanneet täysin uuden näkökulman luonnontieteiden tutkimusprosesseihin.

Mannheimin jälkeisen tieteenfilosofisen ja sosiologisen tutkimuksen valossa on selvää, että Mannheimin käsitys luonnontieteiden luonteesta on virheellinen. Luonnontieteet eivät siis poikkea niin radikaalisti ihmistä ja yhteiskuntaa tutkivista tieteistä kuin Mannheim oletti. Lisäksi luonnontieteitä koskevien empiiristen tiedonsosiologisten tutkimusten jatkuvasti lisääntyvä määrä osoittaa, että myös luonnontieteellistä tietoa on mahdollista tutkia tiedonsosiologisesta näkökulmasta. Matematiikan kohdalla tilanne on huomattavasti kiistanalaisempi, vaikka myös matematiikka on pyritty tutkimaan tiedonsosiologisesti. Nämä kehityskulut ovat tuoneet relativismin ongelman myös luonnontieteellisen tiedon ja tutkimuksen luonnetta koskeviin keskusteluihin.

Tieteellisen tiedon sosiologinen tutkimus poikkeaa myös muissa suhteissa kuin vain sovellusalueen laajuudessa mannheimilaisesta tiedonsosiologiasta. Silmiinpistävin ero on kenties se, että tieteellisen tiedon sosiologiassa ollaan kiinnostuneita lähinnä mikro-tason sosiaalisista ilmiöistä, kun taas mannheimilaisessa tiedonsosiologiassa painotetaan makro-tason ilmiöitä. Tieteellisen tiedon sosiologiien pääasiallisena tutkimuskohteena ovat ne yhteisölliset käytännöt ja toiminnot, joilla tieteellistä tietoa tuotetaan. He eivät kuitenkaan pyri juurikaan suhteuttamaan tieteellistä tietoa yhteiskunnan sosiaaliseen rakenteeseen. Mannheimia puolestaan kiinnosti juuri tiedon ja ajattelun suhde yhteiskunnan dynaamiseen sosiaaliseen rakenteeseen. Tämä ero on sikäli ymmärrettävä, että luonnontieteiden tapauksessa yhteyksien löytäminen yhteiskunnan sosiaalisen rakenteen ja luonnontieteellisen tiedon välillä on huomattavasti hankalampaa kuin esimerkiksi poliittisten ideologioiden kohdalla.

5. Ideologian käsite

5.1 Ideologian käsite arkikielessä ja moderneissa ideologiateorioissa

Sanalla 'ideologia' on suomen kielessä ainakin kaksi erilaista käyttötapaa. Ensimmäisessä niistä sanaa 'ideologia' sovelletaan lähinnä sanan 'aate' synonyyminä. Tällöin 'ideologia'-sanaa käytetään puhuttaessa jostain verraten kattavasta ja systematisoidusta, yleensä yhteiskuntaa koskevasta opista tai ajatusjärjestelmästä. Sanan 'ideologia' merkitys on tässä käytössä moraalisesti neutraali. Toisessa käyttötapassa sanalla 'ideologia' viitataan yksinomaan sellaisiin oppeihin, ajattelujärjestelmiin ja tilanteen esittämistapoihin, jotka vääristävät todellisuutta tavalla, joka palvelee ideologiaa kannattavan henkilön intressejä. Tässä käytössä 'ideologia'-sanaan liittyy sellainen moraalinen konnotaatio, joka sen ensimmäisestä käytöstä puuttuu.

'Ideologia'-sanan jälkimmäiseen käyttötapaan liittyy epäily henkilön esittämiä ajatuksia sekä hänen motiivejaan kohtaan. Tämä epäily ilmenee siten, että silloin kun jotain väitettä nimitetään ideologiseksi, sen juuria etsitään väitteen esittäjän sosiaalisesta asemasta. Ideologia voidaan kuitenkin erottaa laskelmoidusta petoksesta ja tarkoituksellisesta valheesta siinä, että ideologisten ajatusten esittäjää ei yleensä pidetä täysin tietoisena eikä persoonallisesti vastuullisena ajatustensa vääristyneestä luonteesta. Hän esittää intressejensä palvelevat ideologiset väitteet todella uskoen niiden paikkansapitävyyteen. Ideologian ja valheen välillä voidaan siis ajatella vallitsevan sellainen jatkumo, jossa ääripäät eli täysin tiedostettu valhe ja täysin tiedostamaton ideologia kuitenkin erottuvat toisistaan selvästi.

Ideologian käsite on ollut keskeinen moderneissa ihmistieteissä, erityisesti sosiologiassa ja politiikan tutkimuksessa. Arkikielen tapaan ideologian käsitettä on käytetty ideologiateorioissa monessa eri merkityksessä. Käsitteen historiallisten juurien esitetään yleensä ulottuvan 1700-luvun Ranskassa vaikuttaneeseen filosofiseen koulukuntaan, jonka tutkimuskohteena olivat ideat. Tämän koulukunnan jäsenet kutsuivat itseään ideologeiksi ja oppialaansa ideologiaksi. Koulukunnan ajattelussa ideologian käsitteellä oli moraalisesti neutraali merkitys. Napoleon ei kuitenkaan perustanut ideologioiden tutkimuksista, ja hän alkoi käyttää sanaa 'ideologia' negatiivisessa merkityksessä ideologioiden tutkimuksia vähätellessään. Hän katsoi, että nämä tutkimukset olivat täysin epärealistisia ja haitallisia suhteessa käytännön poliittiseen toimintaan, joka toimi Napoleonilla todellisuuden kriteerinä.

Mannheimin mukaan ideologian käsitteen juuria voidaan etsiä kuitenkin ideologeja kauempaa. Hän nostaa ideologian käsitteen edeltäjäksi kaikkina aikoina esiintyvän epäluulon vastustajia kohtaan. Ideologian käsitteessä tämä epäluulo saa Mannheimin mukaan eksplisiittisen ja metodologisen ilmauksen. Ideologian käsitteen alkuperä löytyy näin ollen käytännön poliittisesta elämästä. Mannheim mainitsee myös Baconin idola-teorian sekä Machiavellin kirjoitukset modernien ideologia-teorioiden edeltäjinä. (Mannheim 1976, 54-56)

Modernien ideologiateorioiden kannalta keskeisin ideologian käsitettä kehitellyt hahmo on kuitenkin Karl Marx, jonka kirjoituksissa ideologian käsitteellä on niin ikään vahvasti negatiivinen moraalinen lataus. Suurin osa ideologian käsitteeseen liittyvästä modernista keskustelusta on jollain tavalla yhteydessä Marxin ajatuksiin, vaikka hän ei kehitellytkään mitään systemaattista ideologiateoriaa. Myös Mannheim tunnustaa Marxin (ks. esim. mt. 66) keskeisen panoksen modernin ideologian käsitteen kehittämisessä.

Ennen Mannheimin ideologian käsitettä koskevien ajatusten tarkastelua, esitän vielä seuraavassa modernien ideologiateorioiden luokittelun, joka perustuu Paul Ricoeurin teoksessa *Lectures on Ideology and Utopia* esittämään ideologiateorioiden jaotteluun. Esittämäni luokittelun tarkoituksena on toimia suuntaa-antavana johdatuksena ideologian käsitteestä käytyihin keskusteluihin, joihin myös Mannheimin ajatukset ideologian käsitteestä liittyvät. Kaikkia ideologian käsitteeseen liittyviä teemoja on kuitenkin mahdotonta tiivistää yhteen luokitteluun. Tästä huolimatta uskon, että Ricoeurin luokittelu valaisee erityisesti sellaisia ideologian käsitteestä käydyn keskustelun ulottuvuuksia, joihin Mannheimin kehittelemän ideologian käsitteen voidaan katsoa kytkeytyvän läheisesti.

Ensimmäinen Ricoeurin erottama ideologian käsitteen versio löytyy Marxin varhaisista kirjoituksista - erityisesti kirjoituksesta *Saksalainen idealismi* -, joissa hän käyttää ideologian käsitettä todellisuutta vääristävän ajattelun analysoinnissa. Marx katsoo todellisuuden rakentuvan perimmiltään materiaalisesta praksiksesta, jonka luonteesta ihmisten ideat voivat antaa vääristyneen kuvan. Ihmiset voivat siis kuvitella toimivansa käytännössä toisella tavalla kuin he todellisuudessa toimivat. Saksalainen idealistinen filosofia toimii Marxin varhaisissa kirjoituksissa paradigmaattisena esimerkkinä ideologisesta ajattelusta. Saksalaisessa idealismissa materiaalsen praksiksen ja ideoiden suhde on hänen mukaansa käännetty nurin päin: siinä ideat ymmärretään virheellisesti ensisijaisiksi materiaalsen praksikseen nähden. Marxin tavoitteena on kääntää tämä järjestys oikein päin osoittamalla, että idealistinen

filosofia on ideologista eli materiaaliseksi praksikseksi tulkittua todellisuutta vääristävää. (mt. 4-6)

Marxin myöhemmästä tuotannosta ja Engelsin kirjoituksista voidaan kuitenkin Ricoeurin mukaan löytää toisenlainen ideologian käsite. Siinä ideologia asetetaan ei enää materiaalisen praksiksen vaan marxilaisesti tulkittuun tieteen vastakohtaksi. Tämä vaihe mahdollistuu sen jälkeen, kun marxilainen oppijärjestelmä on kehittynyt systemaattiseksi teoriaksi. Ideologia käsittää tässä käytettävässä kaikki sellaiset sosiaalista elämää koskevat ideat, jotka eivät ole tieteellisiä eli marxilaisen oppijärjestelmän mukaisia. Marxilaisen tieteen ajatellaan oikaisevan esitieteelliset ja muut ei-marxilaiset sosiaalista todellisuutta vääristävät ideat. Ricoeurin mukaan Louis Althusser ja Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian edustajat ovat jatkaneet tätä perinnettä molemmat omalla tavallaan; etenkin heidän käsityksensä marxilaisen tieteen luonteesta poikkeavat toisistaan huomattavasti. (mt. 6-8)

Kolmantena ryhmänä Ricoeur erottaa näkemykset, joissa tarkastellaan ideologian funktioita sosiaalisessa elämässä. Näille näkemyksille - joihin hän lukee myös oman versionsa ideologian käsitteestä - on yhteistä se, että niissä ei keskitytä vain ideologian käsitteen negatiivisiin ulottuvuuksiin, vaan ideologioiden nähdään toteuttavan yhteiskunnan kannalta myös positiivisia funktioita. Lisäksi niissä ideologian ja tieteen suhteen tarkastelun katsotaan olevan toissijaista verrattuna ideologian ja praksiksen suhteen tarkasteluun. (mt. 8-10) Ricoeur erottaa esityksessään kolme funktiota, jotka ideologialla on esitetty olevan moderneissa ideologiateorioissa:

Ensiksikin ideologioilla on integratiivinen funktio. Ideologiat konstituivat sosiaalista eksistenssiämme ja sitovat meidät näin osaksi yhteiskuntaa. Ne ovat symbolisia rakenteita, joita käyttämällä artikuloimme kokemuksemme sosiaalisesta asemastamme yhteiskunnassa. Tämän funktion ymmärtämiseksi on Ricoeurin mukaan tiedostettava sosiaalisen eksistenssin symbolinen luonne. Koska sosiaalinen eksistenssi on alusta asti symbolisesti välittyntä, on ideologian ja praksiksen välinen suhde sisäinen. Näin ollen varhaisen Marxin jyrkkä erottelu praksiksen ja ideoiden välillä on Ricoeurin mukaan virheellinen. Ricoeur mainitsee Glifford Geertzin teoreetikkona, joka on korostanut ideologian roolia sosiaalista eksistenssiä konstituivana tekijänä. (mt. 9-12)

Toiseksi ideologioilla on Ricoeurin mukaan yhteiskunnallisia hierarkioita ja valtasuhteita legitimoiva funktio. Ideologia tekee poliittisen auktoriteetin ja dominanssin mahdolliseksi siten, että se merkityksellistää ryhmän jäsenten alistumisen hallitsijoiden alaisuuteen.

Ricoueur esittää Max Weberiin viitaten, että mikään hallintojärjestelmä ei perustu pelkkään fyysiseen voimaan eikä täysin rationaalista legitimitaatiojärjestelmää ole olemassa. Näin ollen kaikki hallintojärjestelmät edellyttävät toimiakseen aina myös hallittavien suostumusta alistumaan järjestelmän ja hallitsijoiden asettamille vaatimuksille. Näin ollen ideologia tavallaan silloittaa kuilun, joka vallitsee hallitsijan esittämän auktoriteettiin alistumisen vaatimuksen ja hallittavien hallitsijan auktoriteetin legitimiisyyttä koskevien uskomusten välillä. Tällä tavoin ideologia tekee hallittavien alistumisen heille itselleen mielekkääksi. Ricoeurin mukaan erityisesti Jürgen Habermas on tarkastellut ideologian poliittista valtaa ja auktoriteettia legitimoivaa funktiota. (mt. 12-15)

Kolmanneksi ideologioilla on vääristävä funktio, joihin edellä käsiteltyjen marxilaisten näkemysten huomio on pitkälti rajautunut. Ricoeurin mukaan ideologian vääristävä funktio voidaan kuitenkin ymmärtää vasta kun tiedostetaan sosiaalisen eksistenssin symbolinen välittyneisyys ja ideologian integratiivinen funktio, joka on hänen mukaansa ensisijainen suhteessa ideologian vääristävään funktioon. Pelkkään integratiiviseen funktioon keskittymällä ideologian vääristävä funktio jää kuitenkin huomaamatta. Ricoeurin tavoitteena onkin sen osoittaminen, että ideologian legitimoiva funktio toimii eräänlaisena siltana ideologian integratiivisen ja vääristävään funktion välillä. Tällä tavoin hän pyrkii kehittämään sellaisen ideologian käsitteen, jossa kaikki kolme ideologian funktiota yhdistyvät. (mt. 8; 14-15)

Mannheimin merkitys ideologian käsitteen kehittäjänä liittyy lähinnä sellaisen marxilaisen ideologiateorian ylittämiseen, jossa keskitytään pelkästään ideologian todellisuutta vääristävään funktioon ja jossa korotetaan marxilainen tiede ideologian ei-ideologiseksi vastakohtaksi. Mannheimin nostaa esiin myös ideologioiden merkityksen modernissa sosiaalisessa maailmassa orientoitumisessa: poliittiset ideologiat ovat hänen mukaansa korvanneet aiemmin vallinneet uskonnolliset maailman tulkintatavat (Mannheim 1976 30-33, 130-132). Näin ollen Mannheimin voidaan katsoa tiedostaneen ideologian käsitteen integratiivisen funktion. Hän pyrkii säilyttämään ideologian käsitteen analyysissään myös ideologian todellisuutta vääristävän funktion. Mannheimin kirjoituksista löytyy käsittääkseni aineksia myös ideologian käsitteen legitimoivan funktion tarkasteluun, vaikka hän ei itse kiinnitäkään siihen juurikaan huomiota.

5.2 Totaalinen ja partikulaarinen ideologian käsite

Mannheim erottaa teoksessaan *Ideology and Utopia* kaksi ideologian käsitteen peruseroitusta, joita hän nimittää *partikulaariseksi* ja *totaaliseksi ideologiaksi*. Mannheim perustelee tekemäänsä erottelua ideologian käsitteen historiaa koskevilla tulkinnoilla. Hän pyrkii historiallisilla tarkasteluillaan osoittamaan, että ideologian käsitteen merkityksessä on historian saatossa tapahtunut siirtymä käsitteen partikulaarisesta muodosta kohti totaalista muotoa. En kuitenkaan puutu työssäni näihin historiantulkintoihin. Sen sijaan tarkastelen Mannheimin erottamien ideologian käsitteen kahden merkityksen ja niihin liittyvien ideologiakäsitysten välisiä yhteyksiä ja eroja. Tarkastelen myös Mannheimin ajatuksia ideologian käsitteen asemasta modernissa poliittisessä elämässä sekä hänen näkemyksiään ideologian käsitteestä tiedonsosiologian analyysivälineenä. Luvun lopuksi erittelen vielä hieman Mannheimin marxilaista ideologia-teoriaa kohtaan esittämää kritiikkiä.

Yhteistä Mannheimin erottamille partikulaarisen ja totaalisen ideologian käsitteille on se, että niissä kummassakaan ei luoteta siihen, mitä subjekti sanoo, vaan pyritään paljastamaan subjektin sanojen taakse kätkeytyviä todellisia merkityksiä ja intentioita. Näin ollen subjektin - olipa kysymyksessä ryhmä tai yksityinen henkilö - sanojen ymmärtämiseksi tarvitaan epäsuoria tai ulkoisia tulkintametodeja, joissa kiinnitetään huomiota subjektin sosiaalisiin olosuhteisiin. Kun subjektin esittämiä ajatuksia, mielipiteitä ja väittämiä analysoidaan ideologian käsitteen näkökulmasta, niitä ei oteta tarkasteluun sellaisenaan, vaan ne suhteutetaan aina esittäjän elämäntilanteeseen ja hänen sosiaaliseen asemaansa. Ideologinen ajattelu tulkitaan siis ajattelun subjektin sosiaalisen aseman funktioksi. (Mannheim 1976, 50)

Partikulaarisen ja totaalisen ideologian käsitteiden perusero on Mannheimin mukaan siinä, että edellinen toimii psykologisella tasolla kun taas jälkimmäinen on sosiologisen tason käsite. Partikulaarinen ideologian käsite viittaa sellaisiin yksilön esittämiin ideoihin, jotka vääristävät todellisuutta yksilön intressejä vastaavalla tavalla. Tällaisten ideoiden alue ulottuu enemmän tai vähemmän tiedostetuista valheista, petoksista ja harhaanjohtamisista täysin tiedostamattomiin itsepetoksiin. Totaalinen ideologia puolestaan viittaa jonkun aikakauden tai konkreettisen sosiohistoriallisen ryhmän tajunnan totaaliseen rakenteeseen. (mt. 49-50; 238)

Seuraavassa käyn vielä yksityiskohtaisesti läpi Mannheimin toisistaan erottamien ideologian käsitteiden piirteet aloittaen partikulaarisesta ideologian käsitteestä.

Partikulaarisesta ideologiasta on kysymys silloin, kun epäillään joidenkin keskustelukumppanin esittämien väitteiden sisältöjä ja oletetaan samalla, että hän jakaa kaikkien keskustelun osapuolten kanssa yhteisen käsitteellisen viitekehyksen ja yhteiset väitteiden validiteetin arviointikriteerit. Partikulaarisen ideologian tapauksessa keskustelukumppanin esittämät väitteet voidaan periaatteessa kumota kaikkien osapuolten hyväksymiin normeihin vetoamalla siten, että myös "ideologian uhri" kykenee ymmärtämään ajatustensa ideologisesti vääristyneen luonteen hänelle siitä huomautettaessa. Partikulaarisen ideologian käsitteessä ideologia rinnastuu rakenteellisesti valheeseen, joka voidaan paljastaa. Ideologian uhrin ei kuitenkaan tarvitse olla itse tietoinen esittämiensä ajatusten vääristyneestä luonteesta. Tässä suhteessa partikulaarinen ideologia eroaa tarkoituksellisesta valheesta. Edelleen ideologian käsitteen partikulaarisessa muodossa vedotaan intressien psykologiaan tulkitsemalla yksilön intressit ideologisten väitteiden kausaaliksi syiksi. On siis henkilön intressien mukaista pyrkiä peittämään tilanteen todellinen luonne silloin kun sen paljastuminen on henkilön etujen vastaista. Partikulaarinen ideologian käsite sisältää niin ikään oletuksen, jonka mukaan kaikki psyykkiset ilmiöt ovat ymmärrettävissä viittaamalla yksilöllisen tason ilmiöihin. Näin ollen ryhmän tulkitaan olevan pelkästään sen muodostamien yksilöiden summa. (mt. 49-53; 238)

Totaalinen ideologia puolestaan viittaa konkreettisen historiallisen ryhmän tajunnan totaaliseen rakenteeseen ja totaaliseen maailmankuvaan. Totaalinen ideologia pitää sisällään muun muassa ryhmän arvot, peruskategoriat, käsitejärjestelmän ja käsitteenmuodostuksen tavan. Näin ollen totaalisen ideologian käsitteessä oletetaan, että henkilön arvot, kategoriat, ajattelujärjestelmä sekä todellisuuden kokemisen ja tulkinnan tavat voivat olla perustavanlaatuisesti erilaisia kuin omamme, jos hän kuuluu joko sellaiseen historialliseen ryhmään, joka on tarpeeksi etäällä omasta intellektuaalisesta maailmastamme, tai sellaiseen omana aikanamme esiintyvään sosiaaliseen ryhmään, jonka käyttämä käsitejärjestelmä ja sosiaalinen asema poikkeavat olennaisesti meidän käsitejärjestelmästä ja sosiaalisesta asemastamme. Ideologisuus ei totaalisen ideologian käsitteessä koske enää vain subjektin ajatusten sisältöjä, vaan myös subjektin ajatusten muoto ymmärretään ideologiseksi. (mt. 49-52; 238)

Tulkintani mukaan totaalista ideologiaa voidaan luonnehtia objektiiviseksi mentaaliseksi rakenteeksi siinä mielessä, että sillä on ryhmään kuuluvasta yksittäisestä yksilöstä riippumaton olemassaolo. Totaalinen ideologia ei ole kuitenkaan kaikista ryhmän jäsenistä riippumaton,

vaan ryhmän jäsenet kollektiivina tuottavat sen, uusintavat ja muokkaavat sitä ajattelussaan, kielenkäytössään, käytännöissään ja toiminnassaan. Muista erillinen yksilö ei siis pysty tuottamaan eikä uusintamaan totaalista ideologiaa. Jossain ryhmässä muodostunut totaalinen ideologia on tähän ryhmään sosiaalistuvaan uuteen yksittäiseen jäseneseen nähden ollut olemassa ennen häntä ja jatkaa olemassaoloaan hänen jälkeensä. Totaalinen ideologia ei kuitenkaan ole staattinen rakenne, vaan yksilöt kollektiivina muokkaavat sitä jatkuvasti vastaamaan uusien tilanteiden tuottamia haasteita. Koska totaalinen ideologia on jatkuvan muutoksen alainen, sen objektiivisuus on ymmärrettävä ajallisesti. Totaalinen ideologia on paitsi dynaaminen myös historiallinen entiteetti siinä mielessä, että muutos tietyn ryhmän totaalisessa ideologiassa kytkeytyy aina tämän ideologian aiempaan muotoon. (Mannheim 1976, 52; 1993d, 282-283)

Mannheimin mukaan ryhmän totaalinen ideologia ei kuitenkaan määritä kyseiseen ryhmään kuuluvan yksilön kaikkia ajatuksia ja kokemuksia:

Työväenluokan yksittäiset jäsenet eivät esimerkiksi koe *kaikkia* siihen näkökulmaan sisältyviä elementtejä, jota voidaan nimittää työväenluokan *Weltanschauung*:iksi. Jokainen yksilö osallistuu vain tämän ajattelu-järjestelmän tiettyihin osiin. Tämä ajattelu-järjestelmä totaliteettina ei ole vähimmässäkään määrin pelkkä yksilöiden fragmentaaristen kokemusten summa. Totaliteettina se on systemaattisesti integroitunut eikä se ole pelkkä ryhmän eri jäsenten fragmentaaristen kokemusten satunnainen kasa. (...) Silloin kun totaalinen ideologiakäsitys otetaan käyttöön, yritämme rekonstruoida ryhmän koko näkökulman, eikä konkreettisia yksilöitä eikä liioin heidän abstraktia summaansa voida tällöin pitää legitimiä ideologisen ajattelujärjestelmän kokonaisuuden kantajina.⁵³

Ideologia totaliteettina ei ole psykologisen tason käsite, vaan se kuvaa ryhmää kollektiivina. Vastaavasti totaaliseen ideologian käsitteeseen liittyvässä sosiologisen tason analyysissä ei olla kiinnostuneita toisistaan erillisten yksilöiden ajattelusta, vaan etsitään pikemminkin yksilöllisen tason ylittäviä mentaalisia rakenteita, jotka ilmenevät tiettyyn ryhmään kuuluvien yksilöiden ajattelussa. Totaalisen ideologian käsite on siis teoreettinen käsite, jonka viittauksen kohde ei ole suoraan havaittavissa. Näin ollen ryhmän totaalinen ideologia on mahdollista tavoittaa vain epäsuorasti tutkimalla ryhmän yksittäisten jäsenten maailmankuvia ja suhteuttamalla näitä maailmankuvia keskenään.

⁵³ The individual members of the working-class, for instance, do not experience *all* the elements of an outlook which could be called proletarian *Weltanschauung*. Every individual participates only in certain fragments of this thought-system, the totality of which is not in the least a mere sum of these fragmentary individual experiences. As a totality the thought-system is integrated systematically, and is no mere casual jumble of fragmentary experiences of discrete members of the group. (...) As soon as the total conception of ideology is used, we attempt to reconstruct the whole outlook of the group, and neither the concrete individuals nor the abstract sum of them can legitimately be considered as bearers of this ideological thought-system as a whole. (Mannheim 1976, 52)

Mannheimin kehittämä totaalisen ideologian käsite muodostaa kiinnostavan yrityksen käsitteellistä kollektiivisen tason mentaalisia rakenteita. Mannheimin ajattelun yksi vahvuus on siinä, että vaikka hän katsoo kollektiivisen tason mentaalisten rakenteiden, kuten totaalisten ideologioiden, muodostavan ajattelun ja tiedonmuodostuksen perustan, hän ei kuitenkaan redusoi yksilön mentaalisia prosesseja sosiaalisiin rakenteisiin, vaan Mannheimin analyysi jättää tilaa myös yksilölliselle luovuudelle ja yksilöllisesti eriytyneelle ajattelulle. Hän näyttää ajattelevan, että kollektiiviset mentaaliset rakenteet vaikuttavat ennemminkin yksilön ajattelun muotoon, kuten hänen käyttämiinsä kategorioihin ja käsitteisiin, kuin hänen ajattelunsa kulloisiinkin sisältöihin.

5.3 Ideologian käsite politiikassa

Partikulaarisen ja totaalisen ideologian käsitteet ovat Mannheimin mukaan muotoutuneet historiallisesti poliittisessa elämässä. Ideologian käsitteen partikulaarinen muoto liittyy poliittisen vastustajan joidenkin uskomusten ja asenteiden kyseenalaistamiseen. Partikulaarisen ideologian tapauksessa jäljitetään vastustajan puheiden todellista merkitystä hänen käyttämiensä sanojen naamioiden takaa tulkitsemalla vastustajan käyttämät sanat hänen sosiaalisen tilanteensa funktioiksi. Voidaankin puhua naamioiden riisumisesta ja psykologisten illuusoiden paljastamisesta. Partikulaarisessa ideologiassa ei kuitenkaan kyseenalaisteta vastustajan käyttämää käsitejärjestelmää. Totaalinen ideologia sitä vastoin sisältää mahdollisuuden, jossa ideologia-analyysiä voidaan käyttää poliittisen vastustajan koko intellektuaalisen perustan tuhoamiseen. Tällöin kriittinen analyysi liikkuu Mannheimin mukaan ontologisella ja noologisella tasolla, jossa vastakkain asettuvat eri maailmankuvista ja ajattelutavoista nousevat ontologiset ja loogiset käsitykset. Tällaista tilannetta politiikassa Mannheim kuvaa "toisten ohi puhumiseksi", koska siinä ryhmien väliseltä keskustelulta puuttuu yhteinen käsitteellinen merkityskonteksti, jonka pohjalta erimielisyyksistä olisi mahdollista keskustella. (mt. 56-57; 251-252)

Totaalisen ideologian käsitteen tunkeutuminen poliittiseen keskusteluun liittyy Mannheimin mukaan sellaisten yhteiskunnallisten mullistusten aikoihin, joissa sosiaalisessa muutoksessa muotoutuneet uudet arvot kyseenalaistavat vanhaan sosiaaliseen järjestykseen liittyvät perusarvot. Aiemmin vallinneen intellektuaalisen yhtenäisyyden hajotessa vanhaa ja uutta järjestystä edustavien ryhmien arvojen voidaan sanoa olevan peräisin eri maailmoista. Esimerkiksi uutta yhteiskuntajärjestystä, uusia arvoja, uutta maailman tulkinnantapaa ja uutta

ajattelutapaa edustava nouseva porvariluokka kyseenalaisti feodaalisen yhteiskuntajärjestyksen hajotessa feodaaliaatelin maailmankuvan juuriaan myöten. Sama kehityskulku on Mannheimin mukaan toistunut työväenluokan kyseenalaistaessa perustoja myöten valtaan nousseen porvariston maailmankuvan. (mt. 57-58)

Mannheim esittää, että poliittisten ideologioiden välinen kamppailu voidaan ymmärtää modernissa luokkayhteiskunnassa kilpailuksi julkisesta todellisuuden tulkinnasta. Poliittiset puolueet pyrkivät siis kohottamaan oman maailmankuvansa universaalisti hyväksytyksi diagnoosiksi vallitsevasta sosiaalisesta tilanteesta ja näin saavuttamaan yhteiskunnallisen valta-aseman. (Mannheim 1993f, 404-405) Sellainen totaalisen ideologian käsitteeseen liittyvä ideologia-analyysi, jonka tehtävänä on osoittaa kilpailevien puolueiden ideologioiden sidonnaisuus niiden kannattajien sosiaaliseen asemaan, palvelee siten osaltaan puolueita tämän tavoitteen saavuttamisessa.

Mannheim erottaa kaksi totaalisen ideologian käsitteen muotoa: erityisen ja yleisen. Erityisen totaalisen ideologian käsitteen soveltamisessa poliittiseen vastustajaan sovelletaan totaalista ideologia-analyysiä tulkitsemalla hänen tajuntansa totaalinen rakenne hänen sosiaaliseen asemansa funktioksi, ja oletetaan samalla, että oma maailmankuva on absoluuttisen oikea. Toisin sanoen vastustajan tajuntaa ja maailmankuvaa pidetään tällöin perustuksia myöten ideologisesti vääristyneenä, mutta oma maailmankuva tulkitaan vääristävistä ideologisista elementeistä puhtaaksi. Yleiseen totaalisen ideologian käsitteeseen siirrytään silloin, kun totaalista ideologia-analyysiä sovelletaan kaikkiin näkökulmiin mukaan lukien myös oma näkökulma. Tällöin ideologian käsitteen merkitys muuttuu perustavanlaatuisesti, koska ajattelun sidonnaisuus subjektin sosiohistorialliseen asemaan ulotetaan koskemaan kaikkia subjekteja. Yleinen totaalisen ideologian käsite ei myöskään sisällä enää oletusta, jonka mukaan kaikki subjektin sosiohistorialliseen asemaan sidonnainen tieto on vääristynyttä. (Mannheim 1976, 68-72, 75)

5.4 Totaalisen ideologian käsite tiedonsosiologian analyysivälineenä

Mannheimin mukaan modernin yhteiskunnan poliittinen kenttä voidaan kuvata keskinäisessä konfliktissa olevien totaalisten ideologioiden muuttuvana konstellaationa. Nousevien yhteiskuntaryhmien uudet ideologiat kyseenalaistavat sosiohistoriallisen prosessin edetessä yhteiskunnallisen asemansa vakiinnuttaneiden ryhmien ideologiat. Asemansa vakiinnuttaneet ryhmät kuitenkin reagoivat näin syntyneeseen uuteen yhteiskunnalliseen tilanteeseen

pyrkimällä sulauttamaan uusien ideologioiden esiin nostamia näkökulmia omaan ideologiaansa siten, että ne hyödyttävät asemansa vakiinnuttanutta ryhmää puolueiden välisessä poliittisessa kamppailussa. Modernin yhteiskunnan jännitteisten ideologioiden konstellaatio on siis jatkuvassa liikkeessä. (mt. 67)

Vallitseva sosiohistoriallinen tilanne avaa Mannheimin mukaan uusia teoreettisia ja metodologisia mahdollisuuksia sellaiselle ajattelun ja tiedon sosiologiselle tutkimiselle, jossa totaaliseen ideologian käsitteeseen liittyvää ideologia-analyysiä sovelletaan kaikkiin ideologioihin mukaan lukien oma ideologia. Tällöin ylitetään poliittiseen kamppailuun liittyvä näkemys oman maailmankatsomuksen absoluuttisesta pätevydestä ja siirrytään käyttämään totaalisen ideologian käsitteen yleistä muotoa. Alunperin poliittisena aseena käytetty ideologia-analyysi muuttuu siis yleisen totaalisen ideologian käsitteen synnyn myötä tiedonsosiologisen tutkimuksen metodiksi. (mt. 67-69)

Poliittisessa elämässä esiintyvät käytännölliset ongelmat muodostavat erään Mannheimin tiedonsosiologian lähtökohdan. Poliittista elämää tutkivaa tiedonsosiologiaa tarvitaan tilanteessa, jossa politiikka uhkaa muuttua avoimeksi väkivallaksi. Weimarin tasavallan aikaisessa Saksassa tämä uhka oli varsin todellinen (ks. luku 2). Mannheim kirjoittaa seuraavasti:

Tiedonsosiologia pyrkii ylittämään tilanteen, jossa keskenään kiistelevät osapuolet "puhuvat toistensa ohi", ottamalla eksplisiittiseksi tutkimusaiheekseen sellaisten osittaisten erimielisyyksien lähteiden etsimisen, jotka eivät tulisi koskaan kiistelijöiden huomion kohteeksi sen vuoksi, että he ovat liian uppoutuneita välittömästi keskustelun kohteena olevaan aiheeseen. On turha huomauttaa, että tiedonsosiologi on oikeutettu jäljittämään kiistan osapuolten argumentteja heidän ajattelunsa juurille ja heidän positioihinsa saakka vain jos ja sikäli kun sellainen aktuaalinen ero kiistan osapuolten perspektiivien välillä esiintyy, joka tuottaa perustavanlaatuisen väärinymmärryksen. Niin kauan kun keskustelu etenee samoista ajattelun lähtökohdista ja saman diskurssiuniversumin sisällä, se on tarpeetonta. Tarpeettomasti sovellettuna siitä voi tulla keino kääntää keskustelu sivuraiteille.⁵⁴

Mannheimin tiedonsosiologian eräänä tehtävänä on tuottaa sellaista tietoa poliittisesta elämästä, jota voidaan käyttää siltojen rakentamiseen keskenään kiistelevien yhteiskuntaryhmien välille rauhanomaisen poliittisen keskustelun ja päätöksenteon mahdollistamiseksi. Tässä mielessä tiedonsosiologia muodostaa eräänlaisen käytännön

⁵⁴ The sociology of knowledge seeks to overcome the "talking past one another" of the various antagonistic by taking as its explicit theme of investigation the uncovering of the sources of the partial disagreements which would never come to the attention of the disputants because of their preoccupation with the subject matter that is immediate issue of the debate. It is superfluous to remark that the sociologist of knowledge is justified in tracing the arguments to the very basis of thought and the position of disputants only if and in so far as an actual disparity exists between the perspectives of the discussion resulting fundamental misunderstanding. As long as discussion proceeds from the same basis of thought, and within the same universe of discourse, it is unnecessary. Needlessly applied, it may become a means for side-stepping the discussion. (Mannheim 1976, 252)

politiikan apuvälineen. Sitä tarvitaan tilanteessa, jossa eri yhteiskuntaryhmien ideologiat poikkeavat toisistaan siinä määrin, etteivät eri ryhmien edustajat enää kykene ymmärtämään toistensa poliittisia kannanottoja. Tiedonsosiologian tuottaman tiedon avulla aktiiviset poliittiset toimijat voivat pyrkiä tiedostamaan sekä omia että vastustajiensa tiedostamattomia motiiveja ja intressejä, mikä puolestaan mahdollistaa niiden vaikutusten kontrolloinnin ja keskinäisen ymmärryksen kasvamisen. (mt. 145-146, 168-171)

Mannheim ei kuitenkaan ajattele, että tiedonsosiologian tulisi korvata poliittinen keskustelu ja päätöksenteko tai edes vaikuttaa poliittisten päämäärien muotoilemiseen. Tiedonsosiologian tehtävänä on ennemminkin osallistua sellaisten puitteiden luomiseen, joissa poliittisista erimielisyyksistä on mahdollista keskustella järkevästi ja vastuullisesti. Mannheim katsoo, ettei politiikkaa ole mahdollista rationalisoida kokonaan, sillä irrationaalinen elementti muodostaa hänen mukaansa politiikan erottamattoman osan. Tässä yhteydessä hän yhdistää rationaalisuuden lähinnä vakiintuneisiin ja rutinoituneisiin toimintatapoihin (esim. byrokraattinen hallinto) sekä prosessien laskennalliseen ennustettavuuteen. Täydellisesti rationalisoitu politiikka uhkaa Mannheimin mukaan muuttua pelkäsi vallitsevien rutiinien ja säädösten sitomaksi hallinnoksi ja lakkaa näin olemasta politiikkaa sanan varsinaisessa merkityksessä. Hän katsoo siis politiikan alueen koostuvan ennen kaikkea tulemisen tilassa olevista asioista, eikä niinkään vallitsevan järjestyksen ylläpitämisestä. (mt. 100-103; 145-146, 169-170)

Mannheim tarkastelee arvovapaan tiedonsosiologisen tutkimuksen mahdollisuutta. Hän päätyy kuitenkin siihen lopputulokseen, että myös arvovapauteen pyrkivässä tiedonsosiologiassa joudutaan tekemään implisiittisiä ontologisia sitoumuksia ja arvoarvostelmia. Mannheimin tiedonsosiologia edustaakin lähestymistapaa, jossa tutkija pyrkii sekä tiedostamaan että kontrolloimaan tutkimukseensa vaikuttavia arvojaan sekä epistemologisia ja ontologisia sitoumuksiaan. Mannheim huomauttaa, että ilman mitään arvoarvostelmia ja sitoumuksia tutkimus ei ole lainkaan mahdollista. Esimerkiksi ajattelun historiaa ei ole mahdollista tutkia korostamatta tiettyjä historiallisen totaliteetin ulottuvuuksia muiden kustannukselle. (mt. 78-83, 166-170)

Mannheimin tiedonsosiologiassa ideologioita tutkitaan kehittyvinä, objektiivisina mentaalisisina rakenteina, jotka ovat sidoksissa muuttuvan sosiaalisen rakenteen muodostaviin sosiaalisiin asemiin ja konkreettisiin sosiaalisiin ryhmiin. Koska jatkuvassa muutoksen tilassa oleviin ideologioihin on vaikea päästä suoraan käsiksi, tiedonsosiologinen tutkimus on

aloitettava rakentamalla aktuaalisista ideologioista todellisuuden moninaisuutta pelkistäviä ja systematisoivia ideaalityyppejä, joiden avulla pyritään muotoilemaan ideologioiden peruskäsitteet ja niille ominaiset ajattelumallit. Ideaalityypit rakennetaan jäljittämällä tutkimuksen kohteena olevan aikakauden ihmisten ajattelun ilmauksista ja dokumenteista niiden taustalta löytyvää maailmankuvaa. Tämä vaihe muistuttaa vahvasti luvussa 3.4 käsitellyä dokumentaarisen tulkinnan tekniikkaa. Tämän jälkeen tutkitaan rakennettujen ideaalityyppien avulla, missä määrin tutkimuksen kohteena olevat konkreettiset ihmiset todella ajattelivat ideaalityyppien mukaisesti. Tässä vaiheessa tulkitaan yksityiskohtaisesti mahdollisimman monien tutkimuksen kohteena olevana aikakautena eläneiden ajattelijoiden kirjoituksia käyttäen ideaalityyppejä tulkintahypoteeseina. Tulkinnassa kiinnitetään huomiota erityisesti eri ideologioiden väliseen vuorovaikutukseen ja kehittymiseen. Vasta tämän vaiheen avulla on mahdollista kuvata ideologioiden ja ajattelutyylien aktuaalinen historia. Tiedonsosiologinen analyysi ei kuitenkaan pysähdy pelkkien ideologioiden ja ajattelutyylien tulkitsemiseen, sillä keskeisen osan tiedonsosiologisesta tutkimuksesta muodostaa ideologioita ja ajattelutyyliä kantavien ryhmien rakenteen sekä yhteiskunnan sosiaalisen rakenteen tutkiminen. Toisin sanoen tiedonsosiologiassa jäljitetään erilaisten sosiaalisten ryhmien ja niistä muodostuvan laajemman sosiaalisen rakenteen muutosten vaikutuksia ideologioiden kehitykseen. (mt. 276-278; ks. myös Mannheim 1993b 233-243; 1993d)

Vaikka Mannheim keskittyy empiirisissä tutkimuksissaan lähinnä intellektuellien kirjoitusten analysoimiseen, niin ideologiat eivät kuitenkaan ole hänelle pelkästään teoreettisen tason entiteettejä. Hän ennemminkin ajattelee, että ideologioiden juuret ulottuvat erilaisissa sosiaalisissa asemissa elävien tavallisten ihmisten kollektiiveina kehittämiin ajattelumuotoihin heidän orientoituessaan sosiaalisessa maailmassa. Intellektuellit taas toimivat Mannheimin mukaan eri ryhmien ideologioiden systematisoijina ja artikuloijina. Tämän vuoksi tiedonsosiologiassa on helpompaa tutkia intellektuellien laatimia systemaattisia kirjallisia esityksiä ideologioista kuin pyrkiä tutkimaan tavallisten ihmisten konkreettisissa tilanteissa ilmenevää fragmentaarista jokapäiväistä ajattelua. Mannheim kuitenkin myöntää, että vastauksena tietyn ryhmän sosiohistorialliseen tilanteeseen syntyneen ideologian juuret saattavat kuitenkin katketa ryhmän konkreettiseen elämäntilanteeseen ja ideologia alkaa elää omaa elämäänsä teoreettisella tasolla. Tästä huolimatta hän ei kuitenkaan katso, että sosiaalista todellisuutta koskevan arkiajattelun ja teoreettisen ajattelun välillä olisi jyrkkä

epäjatkuvuus, vaan hän pitää teoreettista ajattelua ennemminkin arkiajattelun systematisoituna muotona.⁵⁵

Kuten olen jo edellä esittänyt, Mannheimin tiedonsosiologiassa ei oleteta, että yksilön sosiaalisen aseman ja hänen ajattelunsa suhde olisi deterministinen, vaikka sosiaalisella asemalla katsotaankin olevan voimakas vaikutus yksilön ajatteluun. Mannheimin mukaan sosiaalisen aseman vaikutus yksilön ajatteluun tapahtuu usein tiedostamattomalla tasolla. Hän kuitenkin katsoo, että yksilöllä on mahdollisuus tiedostaa sosiaalinen asemansa ja tätä kautta reflektoida - ainakin tiettyyn rajaan saakka - tämän aseman vaikutusta hänen ajatteluunsa ja toimintaansa. Mannheimin tiedonsosiologian tehtävänä on tästä näkökulmasta auttaa ihmisiä kasvattamaan itseymmärrystään, itsekontrolliaan ja itsekritiikkiään tuomalla ajattelun tiedostamattomia yhteisöllisiä ennakko-oletuksia tietoisien kontrollin piiriin. Siitä huolimatta, että yksilöt voivat kasvattaa tietoisuuttaan sosiaalisen asemansa vaikutuksesta ajatteluunsa ja toimintaansa, he eivät kuitenkaan voi Mannheimin mukaan koskaan irrottaa itseään kaikista sosiaalisista sidoksista, koska heidän tietoinen ajattelunsa rakentuu tällaisten sidosten, kuten yhteisöllisten kategorioiden, käsitteiden, merkitysten ja ajattelutapojen, perustalle. Heidän ei kuitenkaan tarvitse soveltaa näitä ajattelun mahdollistavia yhteisöllisiä resursseja sokeasti, vaan he voivat käyttää niitä myös tiedostetusti, luovasti ja harkitusti.

Ideologian käsitteen näkökulmasta Mannheimin tiedonsosiologian perimmäisenä päämääränä voidaan katsoa olevan synteessin muodostaminen tietyssä sosiohistoriallisessa tilanteessa esiintyvistä totaalisista ideologioista. Mannheim uskoo, että tällaisen synteessin kautta on mahdollista saavuttaa vääristymätöntä tietoa sosiaalisesta todellisuudesta. Tässä yhteydessä sivuutan Mannheimin ajatukset synteesistä sekä hänen näkemyksensä tiedonsosiologian epistemologisesta ulottuvuudesta, sillä olen edellä tarkastellut näitä teemoja jo yksityiskohtaisesti (ks. luku 4.3). Sen sijaan tarkastelen hieman Mannheimin näkemystä sosiaalisen todellisuuden luonteesta.

Tulkintani mukaan Mannheim ajattelee, että sosiaalinen todellisuus ei ole riippumaton kollektiivisen tason mentaalisista rakenteista, jotka realisoituvat yksilöiden mentaalisissa prosesseissa. Historiallisen muutoksen alaiset kollektiiviset merkitysrakenteet eli totaaliset ideologiat pikemminkin konstituivat sosiaalisen todellisuuden. Mannheim kuitenkin katsoo,

⁵⁵ Berger & Luckmann (2000, 24-25) esittävät, että klassisessa tiedonsosiologiassa on keskitytty pelkästään teoreettisen tason aatteiden tarkasteluun ja sivuutettu kokonaan arkitieto. Vaikka heidän kritiikkinsä ei mielestäni olekaan täysin perusteetonta, he kuitenkin erottavat turhan jyrkästi arkitiedon teoreettisesta tiedosta.

että vaikka kollektiiviset mentaaliset rakenteet konstituivat sosiaalista todellisuutta, ne voivat myös vääristää sitä. Tällaiset todellisuuden vääristymät ovat luonteeltaan joko ideologisia tai utooppisia.⁵⁶ Totaalisiin ideologioihin voi näin ollen sisältyä myös todellisuutta vääristäviä ideologisia ja utooppisia elementtejä. Mannheimin mukaan todellisuuden vääristymät koostuvat sellaisista merkityksistä, jotka peittävät sosiaalisen toiminnan todellisen luonteen. Merkitykset voivat olla joko laahata historiallisen tilanteen jäljessä, jolloin on kyse ideologisista vääristymistä, tai ne voivat olla vallitsevan tilanteen edellä, jolloin voidaan puhua utooppisista vääristymistä. (Mannheim 1976, 84-87)

Teoksessa *Ideology and Utopia* Mannheim soveltaa juuri totaalisen ideologian käsitteen yleisen muodon perustalle rakentuvaa tiedonsosiologista metodologiaa 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen poliittisten ideologioiden tutkimiseen. Mannheim erottaa toisistaan *byrokraattis-konservatiivisen*, *konservatiivis-historistisen*, *liberaalis-porvarillisen*, *sosialistis-kommunistisen* ja *fasisistisen* ideologian ideaalityypit. Olen laatinut tiivistelmän tästä Mannheimin tiedonsosiologisesta analyysistä, jossa hän käsittelee mainittuja ideologioita käytännön ja teorian välisen suhteen näkökulmasta (ks. Liite 1). Mannheim pyrkii analyysissään osoittamaan muun muassa sen, että eri ideologioissa käytännön ja teorian suhdetta koskeva ongelma tulkitaan eri tavoin. Laatimani tiivistelmän tarkoituksena on lähinnä havainnollistaa Mannheimin tiedonsosiologisen tutkimuksen luonnetta. Käyttämästäni esitystavasta johtuen Mannheimin analyysit ideologioiden kehityksestä sekä niiden välisistä eroista ja yhtäläisyyksistä jäävät tiivistelmässäni vaille huomiota. Mannheim kuitenkin korostaa tiedonsosiologiassaan sitä, että eri ryhmien ideologiat kyseenalaistavat toisiaan ja kilpailevat keskenään, joten niiden välisten suhteiden tutkiminen muodostaa tiedonsosiologian keskeisen tutkimustehtävän.

5.5 Marxilaisen ideologia-teorian kritiikki

Mannheim tunnustaa Marxin vaikutuksen tiedonsosiologian muotoutumisessa, mutta hän kuitenkin erottaa tiedonsosiologian jyrkästi marxilaisesta ideologia-teoriasta. Mannheim esittää monissa kirjoituksissaan kritiikkiä marxilaista ideologia-teoriaa kohtaan. Mannheimin kritiikki kohdistuu ymmärtääkseni pääasiassa hänen aikaiseen marxilaiseen ideologia-

⁵⁶ Mannheimin ajatusten tulkintaa vaikeuttaa se seikka, että hän käyttää ideologian ja utopian käsitettä sekä laajassa merkityksessä puhuessaan totaalisista ideologioista ja utooppisista mentaliteeteistä sekä suppeassa merkityksessä puhuessaan tietoisuuden ideologisista ja utooppisista vääristymistä.

teoriaan, ei niinkään Marxin ajatteluun. Pyrin tätä kritiikkiä tarkastelemalla valaisemaan ennen kaikkea Mannheimin tiedonsosiologian luonnetta. Tämän vuoksi en ota kantaa hänen marxilaisista esittämiensä tulkintojen adekvaattisuuteen.

Mannheim katsoo marxilaisen ideologia-teorian olevan tiedonsosiologian näkökulmasta puutteellinen seuraavissa suhteissa: Ensiksikin pelkästään talouteen perustuva näkemys yhteiskunnan sosiaalisesta rakenteesta on liian yksinkertainen tiedonsosiologian tarpeisiin. Tiedonsosiologisessa tutkimuksessa on huomioitava taloudellisten yhteiskuntaluokkien lisäksi myös eriytyneemmät sosiaaliset ryhmät kuten sukupolvet, status-ryhmät, lahkot, ammattiryhmät, koulukunnat jne. (Mannheim 1976, 247-249; 1993b, 239) Toiseksi marxilainen näkemys yhteiskunnan perusrakenteen ja ideologisen päällysrakenteen suhteesta on liian yksinkertainen, koska tuotantosuhteet eivät määrää suoraan yhteiskuntaluokkien jäsenten ajattelua. Dynaamisen sosiaalisen rakenteen vaikutus tietoon ja ajatteluun on pikemminkin epäsuoraa ja muuttuvaa. Näin ollen tämän vaikutuksen luonnetta on tutkittava empiirisesti. (Mannheim 1976, 248; 1993b, 236-237; 239-241) Kolmanneksi yhteiskuntaluokkien jäsenten jakamat materiaaliset intressit eivät ole ainoita sosiaalisia tekijöitä, jotka ehdollistavat ajattelua. (Mannheim 1993b, 236-237) Neljänneksi marxilaisessa ideologia-teoriassa vain vastustajien ajattelu tulkitaan ideologiaksi. Sen sijaan työväenluokan ajattelu tulkitaan absoluuttiseksi. Mannheimin tiedonsosiologiassa sitä vastoin kaikki olemissidonnainen ajattelu, mukaan lukien työväenluokan ja tiedonsosiologin ajattelu, ymmärretään ideologiseksi. Marxilaisesta ideologia-teoriasta puuttuu Mannheimin mukaan tiedonsosiologisessa tutkimuksessa tarvittava itsereflektiivisyys. (Mannheim 1976, 111) Edellinen väite voidaan Mannheimin terminologiaa käyttäen tiivistää myös seuraavasti: marxilaiset soveltavat totaalisen ideologian käsitteen erityistä versiota, kun taas tiedonsosiologiassa sovelletaan totaalisen ideologian käsitteen yleistä versiota.

Mannheimin kritiikin tarkoituksena on puhdistaa tiedonsosiologia sellaisista propagandistisista elementeistä, joita marxilainen ideologia-teoria hänen tulkintansa mukaan sisältää. Hän pyrkii siis muuntamaan poliittisena aseena käytetyn ideologian käsitteen tieteellisen tutkimuksen analyysivälineeksi. Tämä ei kuitenkaan suju ongelmattomasti, sillä Mannheimin tapaa käyttää ideologian käsitettä teoksessa *Ideologie und Utopie* kritisoidaan voimakkaasti teoksen ilmestymisen jälkeisessä keskustelussa (ks. esim. Meja & Stehr 1990). Kirjoituksessaan *The Sociology of Knowledge*, joka ilmestyi alunperin vuonna 1931 nimellä *Wissensoziologie*, Mannheim reagoi tähän kritiikkiin kirjoittamalla seuraavasti:

Tiedonsosiologiassa tulemme välttämään termin "ideologia" käyttöä sen moraalisen konnotaation vuoksi ja tulemme sen sijaan puhumaan ajattelijan "perspektiivistä". Tällä tarkoitamme subjektin historiallisen ja sosiaalisen ympäristön määrittämää tapaa käsittää asiat.⁵⁷

Mannheim haluaa väistää ideologian käsitettä koskevat kiistat korvaamalla termin 'totaalinen ideologia' termillä 'perspektiivi', koska termiin 'perspektiivi' ei liity mitään ennako-oletuksia ajattelijan ajatusten pätevydestä tai vääristyneisyydestä. Mannheimin tiedonsosiologia ei siis rajoitu vain jollain tapaa vääristyneen ajattelun ja tiedon tutkimiseen, vaan sen potentiaalisen tutkimuskohteen muodostaa kaikki olemissidonnainen ajattelu ja tieto.

Tulkintani mukaan Mannheimin tiedonsosiologia pitää kuitenkin sisällään mahdollisuuden tarkastella kriittisesti vallitsevia valtasuhteita ylläpitävää ajattelua, vaikka hän pyrkiikin totaalisen ideologian käsitteellä erottautumaan marxilaisesta ideologiakritiikin perinteestä. Mannheimin tiedonsosiologiaan sisältyvä kriittinen näkökulma kyseenalaistaa aina myös toisten ajattelua kritisoivan kriitikon ajattelun absoluuttisuuden. Näin ollen Mannheimin tiedonsosiologiassa myös ideologia-kritiikin esittäjältä vaaditaan itsereflektiivisyyttä hänen oman näkökulmansa, merkitystensä ja arvojen suhteen.

⁵⁷ In the realm of the sociology of knowledge, we shall (...) avoid the use of the term "ideology", because its moral connotation, and shall instead speak of the "perspective" of the thinker. By this we mean the subject's whole mode of conceiving things as determined by his historical and social setting. (Mannheim 1976, 239)

6. Johtopäätöksiä

Esittämäni tulkinnan mukaan Mannheimin tiedonsosiologian teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat kietoutuvat merkitysten tulkinnan, ajattelun historiallisuuden ja ideologian käsitteen muodostamien teemojen ympärille. Edellä olen käsitellyt näihin teemoihin liittyviä ongelmia ja tarkastellut kriittisesti joitain Mannheimin niihin esittämistä ratkaisuehdotuksista. Olen tuonut myös esiin, että monet Mannheimin käsittelemistä kysymyksistä ovat edelleen vilkkaan keskustelun kohteena. Lisäksi olen pyrkinyt osoittamaan, että sekä Mannheimin tapa käsitellä näitä ongelmia että jotkut hänen ratkaisuyrityksensä ovat edelleen monessa suhteessa ajankohtaisia. Seuraavassa esitän vielä kokoavasti Mannheimin tiedonsosiologiaa koskevia johtopäätöksiä, jotka voidaan tutkimukseni pohjalta esittää. Pohdin erityisesti sitä, miltä osin Mannheimin tiedonsosiologia on edelleen sovelluskelpoista ja miltä osin se on vanhentunutta tai ainakin korjauksia ja täydennyksiä kaipaavaa.

Mannheimin tiedonsosiologian keskeisen osan muodostaa merkitysten tulkintaa koskevien kysymysten käsittely. Nykyajan näkökulmasta kiinnostava on etenkin Mannheimin pyrkimys yhdistää tiedonsosiologiassaan yhteiskunnan sosiaalisen rakenteen analyysi merkitysten tulkintaan siten, että sosiaalisen rakenteen ei oleteta suoraviivaisesti determinoivan merkityksiä. Muutoksen tilassa olevan sosiaalisen rakenteen vaikutus merkityksiin ja niistä rakentuvaan ajatteluun ja tietoon on Mannheimin tiedonsosiologian mukaan pikemminkin epäsuoraa ja ajallisesti vaihtelevaa. Mannheimin käsitys ideologioista eräänlaisina kollektiivisina merkitysrakenteina on myös edelleen teoreettisesti kiinnostava erityisesti siksi, että hän tarkastelee ideologian erilaisia funktioita sosiaalisessa elämässä. Mannheim tähdentää kirjoituksissaan myös kategorioiden ja käsitteiden historiallista ja sosiaalista luonnetta, niiden sidonnaisuutta erilaisten, keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevien ryhmien sosiaaliseen tilanteeseen ja kollektiiviseen toimintaan. Mannheimin teoreettiset näkemykset käsitteiden luonteesta jäävät kuitenkin hieman ohuiksi.

Mannheim painottaa kirjoituksissaan niin ikään merkityksistä käytävien kamppailujen keskeisyyttä poliittisessa elämässä. Hän katsoo merkityksistä käytävien kiistojen kietoutuvan usein yhteiskunnallisesta vallasta käytäviin kiistoihin. Mannheimilta tiedonsosiologiasta löytyy näin ollen aineksia myös tiedon ja vallan suhteen analysointiin, joka on yksi nykysosiologian kiinnostuksen kohteista. Mannheim ei tulkintani mukaan aseta vastakkain merkitysten tulkintaa ja kausaalista selittämistä, vaan pyrkii pikemminkin

tiedonsosiologiassaan yhdistämään nämä lähestymistavat. Myös tässä suhteessa hänen kantansa on nykynäkökulmasta kiinnostava.

Mannheim ajatukset merkityksistä ja tulkinnasta ovat kuitenkin siinä suhteessa puutteellisia, että hän ei käsittele kielen ja symboleiden roolia sosiaalisessa toiminnassa, ideologioissa eikä tiedonmuodostuksen prosessissa nykykeskustelun vaatimalla tarkkuudella. Näitä teemoja koskeva tutkimus on edennyt monille uusille alueille sitten Mannheimin jälkeen. Tältä osin Mannheimin tiedonsosiologia kaipaa täydennyksiä.

Mannheimin käsitys olemissidonnaisesta tiedosta on edelleen tiedonsosiologisesti kiinnostava. Tämän käsityksen mukaan tieto ei leiju ihmisistä ja yhteiskunnasta erillisessä sfäärissä, vaan se kytkeytyy monella tapaa yhteiskunnallisiin asemiin, erilaisiin konkreettisiin ryhmiin ja niiden välisiin suhteisiin. Mannheim katsoo myös ihmistieteiden teoreettisen tiedon juurien ulottuvan esiteoreettiseen sosiaaliseen elämään. Mannheimin tiedonsosiologiassa tutkimuksen kohteena oleva olemissidonnainen tieto suhteutetaan aina johonkin laajempaan käsitteelliseen merkitysrakenteeseen tai -kontekstiin, jota ylläpidetään kollektiivisesti. Koska sosiaalisesti jaetut ajattelumallit, kategoriat, käsitteet ja merkitykset toimivat tiedonmuodostuksen perustana, on myös tieto perusluonteeltaan sosiaalista. Tieto toimii Mannheimin mukaan maailmassa orientoitumisen välineenä. Sillä on niin ikään kiinteä yhteys kollektiiviseen toimintaan. Näin ollen tietoa tarkastellaan Mannheimin tiedonsosiologiassa prosessina. Tällainen tiedon sosiaalisuutta ja dynaamisuutta painottava tietokäsitys mahdollistaa erityisesti tiedon yhteiskunnallisten funktioiden tiedonsosiologisen tutkimisen.

Vaikka Mannheim tunnustaakin arkitiedon muodostavan tiedonsosiologian erään tutkimuskohteen, hän kuitenkin keskittyy tiedonsosiologisissa tutkimuksissaan lähinnä politiikkaa koskevan teoreettisen tiedon tarkasteluun. Eräs syy tähän löytyy käsittääkseni siinä, että Mannheim näkee sosiaalista maailmaa koskevan teoreettisen tiedon ja arkitiedon suhteen ennemminkin jatkumoksi kuin jyrkäksi katkokseksi. Hän näyttää olettavan, että ihmistieteissä teoreettinen tieto voidaan ymmärtää ainakin osittain eräänlaiseksi arkitiedon systematisoinniksi. Vaikka tämä näkemys saattaa olla ihmistieteiden teoreettisen tiedonmuodostuksen tiedonsosiologisessa tutkimisessä hedelmällinen, se on kuitenkin omiaan peittämään arkitiedon erityispiirteet suhteessa teoreettiseen tietoon. Tällaiseen näkemykseen nojaava tiedonsosiologi on ymmärtääkseni taipuvainen esimerkiksi olettamaan, että ihmisten arkitieto on systemaattisempaa ja kokonaisvaltaisempaa kuin mitä se todellisuudessa on. Mannheimin tiedonsosiologian puutteena voidaan näin ollen pitää sitä, että siitä ei löydy

käsitteitä, joiden avulla ihmisten arkitietoa olisi mahdollista tutkia heidän arkisen elämänsä kontekstissa. Esimerkiksi Berger ja Luckmann (2000) painottavat juuri arkitiedon merkitystä analyysissään todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta. He niin ikään kritisoivat klassista tiedonsosiologiaa arkitiedon unohtamisesta (mt. s. 24-25).

Mannheimin tiedonsosiologiasta on löydettävissä sellaisia aineksia, jotka ovat relevantteja sosiaalisesta konstruktionismista käytävän keskustelun kannalta. Mannheimia voidaan kenties pitää jopa eräänä sosiaalisen konstruktionismin edeltäjänä - sikäli kun sosiaalisen konstruktionismin ylipäätään voidaan katsoa muodostavan yhtenäisen teoreettisen suuntauksen. Mannheimia voidaan katsoa olevan sosiaalinen konstruktionisti siinä mielessä, että hän esittää sekä tiedon että sosiaalisen todellisuuden olevan riippuvainen kollektiivisen tason mentaalista prosesseista ja merkityksistä. Hän painottaa myös tiedon ja sosiaalisen todellisuuden historiallisesti muuttuvaa luonnetta. Mannheim ei mielestäni kuitenkaan käsittele riittävästi materiaalisia prosesseja sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa - tässä hän liikkuu samoilla linjoilla monien konstruktionistien kanssa. Nykyisessä sosiaalisessa konstruktionismissa painotetaan kuitenkin Mannheimin enemmän kielen roolia sosiaalisen todellisuuden tuottajana. Mannheimin sosiaalisen todellisuuden luonnetta koskeva kanta sisältää myös sellaisia historistisia ja hegeliläisiä elementtejä, joita ei nykykonstruktivisteilta tietääkseni juurikaan löydy. Mannheimin tiedonsosiologian ja sosiaalisen konstruktionismin suhde muodostaa kuitenkin sen verran laajan ongelmakentän, että sen perusteellinen analysointi edellyttäisi uuden tutkimuksen tekemistä.

Mannheimin esiin nostama relativismin ongelma on edelleen ajankohtainen sosiologisen tutkimuksen kannalta. Etenkään tietoa ja ajattelua tutkivassa sosiologiassa relativismin ongelmaa ei ole nykyään mahdollista sivuuttaa. Enää ei ole paluuta loogisten positivistien ja empiristien julistamaan absoluuttiseen neutraalien havaintolauseiden muodostamaan tieteen perustaan, jonka puuttuminen on osoitettu tieteenfilosofiassa moneen kertaan. Toisaalta myös äärirelativistinen *anything goes* -asenne vaikuttaa ongelmalliselta tieteellistä tutkimusta tehtäessä. Tämän vuoksi relativismi muodostaa, kuten Mannheim kirjoituksissaan painottaa, nimenomaan ongelman, joka on pyrittävä ylittämään. Mannheimin tapa nostaa esiin relativismin ongelman eri ulottuvuuksia sekä osoittaa niiden välisiä keskinäisiä yhteyksiä on mielestäni erinomainen avaus relativismista käytävälle keskustelulle. Nykyään tämä keskustelu juuttuu tieteenfilosofiassa liian usein pelkästään epistemologiselle ja loogiselle

tasolle, jolloin relativismin ongelmaan liittyvä sosiologinen ja moraalinen ulottuvuus peittyi kokonaan.

Monet sosiologit ovat kuitenkin olleet haluttomia tarttumaan relativismin ongelmaan, koska he uskovat sen liittyvän vain elämälle vieraaseen filosofiseen taivasteluun eivätkä näin ollen katso sillä olevan juurikaan relevanssia heidän tutkimustensa kannalta. Tämä on kuitenkin mannheimilaisesta näkökulmasta virheellinen arvio. Moderni yhteiskunta on Mannheimin mukaan pirstaloitunut perustavanlaatuisesti eri tavalla ajattelevien ja maailmaa tulkitsevien ihmisten muodostamiksi ryhmiksi, joiden välinen kommunikaatio-yhteys on katkennut. Lisäksi Mannheim tähdentää, että eri aikoina ja eri paikoissa elävien ihmisten ajattelua koskevat empiiriset tutkimukset ovat paljastaneet hyvin erilaisia ajattelutapoja ja maailmankuvia. Nämä seikat ovat tehneet hänen mukaansa relativismin ongelmasta entistä pakottavamman. Mannheim nostaa esiin myös tieteelliseen arviointiin liittyviä ongelmia, joita syntyy erilaisten käsitteellisten viitekehysten ja metodien soveltamisesta. Hän kyseenalaistaa neutraalien, näkökulmasta riippumattomien tosiasioiden olemassaolon sosiaalista todellisuutta koskevassa tutkimuksessa ja painottaa tutkijan epistemologisten, eettisten ja ontologisten sitoumusten vaikutusta kaikkeen ihmistä ja yhteiskuntaa koskevaan tutkimukseen.

Mannheimin esittämä relationistinen ratkaisu relativismin ongelmaan, jossa hän vetoaa totaalisen näkökulman tavoitteluun, on kuitenkin monessa suhteessa ongelmallinen. Paul Ricoeur (1986, 167) huomauttaa osuvasti, että Mannheimin relationismi voidaan ymmärtää epätoivoiseksi yritykseksi rekonstruoida hegeliläinen henki (*Geist*) empiirisen systeemin muodossa. Vaikkei Mannheimin relationismi olekaan hyväksyttävissä, niin tästä huolimatta Mannheimista on apua relativismin ongelman monitahoisuuden sekä sen sosiologisen relevanssin hahmottamisessa. Mannheimin ajattelun tutkimisesta on näin ollen hyötyä ainakin relativismin ongelman liiallisesti yksinkertaistavien muotoilujen ja niihin esitettyjen näennäisratkaisujen välttämiseksi.

Mannheimin kehittelemä totaalisen ideologian käsite muodostaa tulkintani mukaan kiinnostavan yrityksen käsitteellistää ajattelun ja tiedon sosiaalisen ja yksilöllisen ulottuvuuden välinen suhde. Tämä ongelma on ymmärtääkseni myös nykyisessä tiedonsosiologiassa keskeinen. Mannheimin ratkaisu on siinä mielessä onnistunut, että hän väistää ajautumasta sekä täydelliseen individualismiin että täydelliseen kollektivismiin. Sen mukaan ajattelun ja tiedon kollektiivisen puolen muodostavat peruskategoriat ja -käsitteet, joita yksilöt ajattelussaan käyttävät. Yksilöillä on kuitenkin mahdollisuus ilmaista näiden

ajattelun ja tiedon kollektiivisten resurssien avulla mitä erilaisempia ajattelun ja tiedon sisältöjä. Peruskategoriatkaan eivät ole Mannheimin mukaan muuttumattomia, vaan yksilöt pystyvät kollektiiveina niitä muokkaamaan. Mannheimin tiedonsosiologiassa huomioidaan näin ollen paitsi ajattelun ja tiedon yksilöllinen ja kollektiivinen ulottuvuus myös niiden dynaamisuus. Mannheimin analyysi tarjoaa mielestäni erinomaisen lähtökohdan sellaiselle ajattelun ja tiedon sosiaalisen ulottuvuuden käsitteellistämiseksi, jossa ei sorruta ajattelun sosiaaliin rakenteisiin redusoivaan sosiologismiin eikä ajattelun kollektiivisen elementin ohittavaan individualismiin.

Nykytutkimuksen valossa Mannheimin näkemykset luonnontieteistä ovat osoittautuneet virheellisiksi. Viime vuosikymmenten kehityskulut tieteenfilosofian ja tieteellisen tiedonsosiologian aloilla ovat muuttaneet huomattavasti yleistä käsitystä luonnontieteiden luonteesta. Monet Mannheimin tiedonsosiologiassa käsittelemät kysymykset ovat nousseet esiin myös luonnontieteiden luonnetta koskevissa keskusteluissa. Etenkin luonnontieteellisen tiedon historiallisuudesta ja relativismin ongelmasta on viime vuosikymmeninä käyty luonnontieteiden tieteenfilosofiassa kiivasta keskustelua. Luonnontieteellisen tutkimuksen sosiaaliseen ulottuvuuteen on myös kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota.

Mannheim ilmeisesti ajatteli, että hänen kehittämiensä tiedonsosiologia voisi toimia eräänlaisena sosiologian perusteorian. Mannheimin tiedonsosiologiasta puuttuu kuitenkin kokonaan sosiaalisen toiminnan teoria sekä teoria instituutioiden luonteesta. Kuten edellä on tullut ilmi, niin monet Mannheimin tiedonsosiologiaan liittyvät käsitykset kaipaavat myös korjauksia ja täydennyksiä, jotta niitä olisi mahdollista soveltaa nykytutkimuksessa. Vaikkei Mannheimin tiedonsosiologia nykynäkökulmasta täytäkään kaikilta osin sosiologian perusteorialla asetettavia vaatimuksia, niin tästä huolimatta Mannheimin tiedonsosiologiasta on mahdollista edelleen löytää erilaisia aineksia ainakin tiedonsosiologian perusteorian rakentamiselle. Muun muassa Brian Longhurst (1989) on tarttunut tähän tehtävään pyrkiessään rakentamaan tiedonsosiologian teoriaa Mannheimin tiedonsosiologian perustalle.

Mannheimin tiedonsosiologian anti ei nähdäkseni rajoitu kuitenkaan pelkästään teoreettisen tason pohdintoihin, joiden tarkastelu on muodostanut tämän tutkimuksen keskeisimmän osan. Mannheimin kirjoituksista on käsittääkseni mahdollista löytää myös sellaisia konkreettisia tutkimusmetodeja, joita voidaan edelleen soveltaa empiirisessä tiedonsosiologisessa tutkimuksessa. Esimerkiksi hänen erilaisten tulkintametodien luonnetta koskevat erittelynsä ovat joissain suhteissa edelleen kiinnostavia. Mannheimin jälkeisessä tiedonsosiologiassa -

laajasti ymmärrettynä - on kuitenkin syntynyt lukuisia uusia metodologisia lähestymistapoja. Erityisesti kielen käytön, symboleiden ja diskurssien analyysimenetelmät ovat kehittyneet huomattavasti Mannheimin jälkeisenä aikana. Myös arkitiedon tutkimiseen on kehitelty uusia metodeita. Näin ollen myös Mannheimin tiedonsosiologian metodologia kaipaa korjauksia ja täydennyksiä ennen kuin sitä voidaan hyödyntää empiirisessä tutkimuksessa.

Mannheimin tiedonsosiologian suora soveltaminen nykyisissä länsimaissa elävien ihmisten ajattelun tutkimiseen on myös siinä suhteessa ongelmallista, että Mannheimin tiedonsosiologia on, kuten olen tutkielmassani tuonut esiin, vahvasti oman aikansa tuotos ja että hänen aikainen sosiohistoriallinen tilanne poikkesi olennaisesti meidän tilanteestamme. Näin ollen monet Mannheimin jälkeiset yhteiskunnalliset kehitystrendit on syytä ottaa huomioon hänen tiedonsosiologiansa soveltamisessa. Esitän vielä työni lopuksi alustavan luettelon joistain tällaisista trendeistä.

Mannheimin tiedonsosiologian mukauttamisessa nykytilanteeseen on tärkeää huomata, että perinteisten yhteiskuntaluokkiin läheisesti liittyvien poliittisten ideologioiden merkitys ihmisten ajattelussa on vähentynyt sitten Mannheimin aikojen. Monissa länsimaissa yhteiskunnan luokkarakenne on rapautunut tai ainakin muuttanut muotoaan. Nykyisissä länsimaissa poliittiset kamppailut eivät ylipäätään herätä niin suuria intohimoja kuin Weimarin tasavallan aikaisessa Saksassa. Jotkut kirjoittajat ovat jopa väittäneet poliittisten ideologioiden kuolleen. Vaikka väite ideologioiden kuolemasta lienee liioittelua, niin joka tapauksessa perinteisten luokka-asemien ja luokkapuolueiden vaikutus ihmisten ajatteluun näyttää vähentyneen. Sen sijaan institutionalisoidun politiikan ulkopuolelta nousevien uusien yhteiskunnallisten liikkeiden syntyminen on tiedonsosiologisesti kiinnostava tutkimusalue. Tällaiset liikkeet ovat nostaneet uusia teemoja - esimerkiksi ympäristöongelmat ja sukupuolten välinen epätasa-arvo - poliittiseen keskusteluun. Huomionarvoista on myös se, että poliittisia kamppailuja käydään entistä enemmän joukkoviestinten välityksellä.

Yksilöllistymisprosessi on niin ikään edennyt länsimaissa aivan uudelle tasolle sitten Mannheimin päivien. Perinteiset, lähinnä syntyperään liittyvät yhteisöllisyyden muodot (esim. perhe, suku, uskonto, yhteiskuntaluokka jne.) ovat rapautuneet entisestään 1920-luvun jälkeisenä aikana. Näin ollen pelkkä syntyperä määrittää entistä vähemmän henkilön tulevia sosiaalisia siteitä, hänen elämäntapaansa ja maailmankuvaansa. Yhteisöllisten traditioiden purkautuessa yksilöt joutuvat tekemään itse entistä enemmän valintoja elämässään erilaisiin ryhmiin kuulumisen ja erilaisten traditioiden seuraamisen välillä. Yksilöt eivät kuitenkaan tee

valintojaan tyhjiössä, vaan niihin vaikuttavat erilaiset vertaisryhmät ja yhteiskunnalliset instituutiot (esim. koulutusjärjestelmä), jotka ovat monessa suhteessa ottaneet perinteisten yhteisöjen paikan. Yksilöiden on otettava elämänvalinnoissaan myös entistä enemmän huomioon erilaisten globaalien tason prosessit kuten maailmantalouden heilahtelut ja globaalit ekologiset ongelmat. Tiedonsosiologian näkökulmasta kiinnostava trendi on myös asiantuntijatiedon merkityksen jatkuva kasvaminen ihmisten elämässä. Tehdessään elämänvalintojaan jatkuvasti monimutkaistuvassa yhteiskunnassa yksilöt ovat tulleet entistä riippuvaisemmiksi erilaisten asiantuntijoiden tuottamasta tiedosta, joka välittyy heille pääasiassa medioiden kautta.

Näiden prosessien vaikutuksesta yhtenäisen maailmankuvan muodostamisen voidaan katsoa muuttuneen yksilön näkökulmasta ongelmalliseksi. Yksilöiden eri elämäalueiden fragmentaarisia kokemuksia ja tietoja ei enää välttämättä sido yhteen mielekkääksi kokonaisuudeksi mikään kaiken kattava merkitysrakenne. Tästä näkökulmasta voidaan kyseenalaistaa Mannheimin soveltamien maailmankuvan ja totaalisen ideologian käsitteiden hedelmällisyys nykyihmisten ajattelun ja tiedon tutkimisessa. Ymmärtääkseni tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kollektiivisten prosessien vaikutus ajatteluun ja tietoon olisi katkennut. Tämä vaikutus on vain muuttanut muotoaan.

Erilaisten globaalien tason prosessien vaikutus ihmisten elämään ja ajatteluun on myös voimistunut. Yhden ulottuvuuden globalisaatioprosessista muodostaa entistä tehokkaampien kommunikaatiovälineiden kehittyminen. Tähän liittyy myös erilaisten joukkoviestintien roolin kasvu ihmisten elämässä sekä intellektuaalisen tuotannon vahva kansainvälistyminen ja kaupallistuminen. Ajan ja paikan merkitys näyttää olevan myös monessa suhteessa muuttumassa uusien kommunikaatiovälineiden käytön vaikutuksesta. Globalisaatioprosessin vaikutuksesta eri etnisten ryhmien edustajien väliset kohtaamiset ovat niin ikään lisääntyneet. Erilaisten kulttuuritraditioiden ja ajattelutapojen kohtaaminen asettaa tiedonsosiologiselle tutkimukselle kiinnostavia haasteita. Toisaalta kapitalistisen talousjärjestelmän leviäminen uusille maantieteellisille alueilla ja tunkeutuminen uusille elämäalueille näyttää myös tasoittavan yksilöiden ja kulttuurien välisiä eroja. Tällä tavoin länsimainen kulttuuri pyrkii kaupallistuneessa muodossaan tunkeutumaan maailman joka kolkkaan.

Vaikka Mannheimin tiedonsosiologiaa ei edellä mainittujen seikkojen vuoksi tule kritiikittömästi soveltaa nykyaikaan, se muodostaa mielestäni kuitenkin arvokkaan perinnön,

joka on edelleen monessa suhteessa elinvoimainen. Varsinkaan Suomessa tämä perintö ei ole kuitenkaan toistaiseksi saanut ansaitsemaansa kohtelua.

7. Lähteet

- Aittola, Tapio & Pirttilä, Ilkka. 1989. *Tieto yhteiskunnassa*. Gaudeamus. Helsinki.
- Aittola, Tapio & Raiskila, Vesa. 2000. Jälkisanat. Teoksessa: Peter Berger & Thomas Luckmann, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma*. Gaudeamus. Helsinki. 213-231.
- Barnes, Barry & Bloor, David. 1982. Relativism, Rationalism and the Sociology of Scientific Knowledge. Teoksessa Hollis, Martin & Lukes, Steven (toim.): *Rationality and Relativism*. Basil Blackwell. Oxford.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas. 2000. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma*. Gaudeamus. Helsinki. (1966)
- Bloor, David. 1976. Wittgenstein and Mannheim on the Sociology of Mathematics. *Studies in the History and Philosophy of Science*. Vol. 4 No. 2. 173-191.
- Bloor, David. 1991. *Scientific Knowledge and Social Imagery*. The University of Chicago Press. Chicago and London. (1976).
- Coser, Lewis A. 1971. *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*. Harcourt Brace Jovanovich Inc. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta.
- Giddens, Anthony. 1984. *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia: Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä*. Otava. Keuruu. (1979).
- Heidegger, Martin. 2000. *Oleminen ja aika*. Vastapaino. Tampere. (1927).
- Hollis, Martin & Lukes, Steven (ed.). 1982. *Rationality and Relativism*. Basil Blackwell Ltd. Oxford.
- Kaidesoja, Tuukka. 2002. *Yhteismitattomuus ja maailmojen moneus: Tutkielma Thomas S. Kuhnin tieteenfilosofiasta*. Opinnäytetyö. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto. Julkaisematon.
- Keckskemeti, Paul. 1952. Introduction. Teoksessa, K. Mannheim: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London. 1-32.
- Keckskemeti, Paul. 1953. Introduction. Teoksessa: K. Mannheim: *Essays on Sociology and Social Psychology*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London. 1-11.
- Kettler, David & Meja, Volker & Stehr, Nico. 1984. *Karl Mannheim*. Ellis Horwood Ltd. & Sussex and Tavistock Publications Ltd. London.
- Kuhn, Thomas S. 1996. *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press. Chicago and London. Third Edition. (1962).
- Kuhn, Thomas S. 2000. *The Road since Structure*. The University of Chicago Press. Chicago and London.
- Little, Daniel. 1991. *Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science*. Westview Press. Colorado.
- Loader, Colin. 1985. *The Intellectual Development of Karl Mannheim: Culture, Politics, and Planning*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Longhurst, Brian. 1989. *Karl Mannheim and the Contemporary Sociology of Knowledge*. Macmillan Press. Hampshire and London.
- Mandelbaum, Maurice. 1967. Historicism. Teoksessa: *The Encyclopedia of Philosophy*. The Macmillan Company & Free Press. New York. Vol 4. 22-25.
- Mannheim, Karl. 1952a. Interpretation of the 'Weltanschauung'. Teoksessa, K. Mannheim: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London. 33-83. (1923).
- Mannheim, Karl. 1952b. Historicism. Teoksessa, K. Mannheim: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London. 84-133. (1924).
- Mannheim, Karl. 1976. *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London. (1936).
- Mannheim, Karl. 1978. *Ideologie und Utopie*. Verlag G. Schulte-Bulmke. Frankfurt/Main. Sechste, unveränderte Auflage.
- Mannheim, Karl. 1980. *Man and Society in an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Structure*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London. (1940).
- Mannheim, Karl. 1982. *Structures of Thinking*. Routledge & Kegan Paul. London and New York.
- Mannheim, Karl. 1986. *Conservatism: A Contribution to the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul. London and New York.
- Mannheim Karl. 1993b. The Problem of Sociology of Knowledge. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. 187-243. (1925).
- Mannheim, Karl. 1993c. The Ideological and the Sociological Interpretation of Intellectual Phenomena. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. 244-259. (1926).
- Mannheim, Karl. 1993d. Conservative Thought. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. 260-350. (1927).
- Mannheim, Karl 1993e. The Problem of Generations. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. 351-398. (1928).
- Mannheim, Karl 1993f. Competition as a Cultural Phenomenon. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. 399-437. (1929).
- Mannheim, Karl 1993g. Problems of Sociology in Germany. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. 438-446. (1929).
- Meja, Volker & Kettler, David. 1993. Cultural Politics in Karl Mannheim's Sociology: Introduction to Transaction Edition. Teoksessa Kurt H. Wolff (ed.): *From Karl Mannheim*. Second expanded edition. vii-xxxvi.
- Meja, Volker & Stehr, Nico (ed.). 1990a. *Knowledge and Politics: the Sociology of Knowledge Dispute*. Routledge. London and New York.
- Meja, Volker & Stehr, Nico. 1990b. On the Sociology of Knowledge Dispute. Teoksessa Volker Meja & Nico Stehr (ed.): *Knowledge and Politics: the Sociology of Knowledge Dispute*. Routledge. London and New York. 3-13.